

KÁLLAI ERNŐ

A ROMÁK TÁRSADALMI HELYZETE ÉS INTEGRÁCIÓJA¹

I. KIK AZOK A CIGÁNYOK ÉS A ROMÁK?

Meghatározási kísérletek a magyar társadalomban

A mai Magyarországon a cigányság fogalma egy olyan csoportot jelöl, amelynek funkcionalitása a „vizsgálati terep” biztosításában, és a „bűnbak” kijelölésében rejlik. Az előbbi meghatározás a tudományos kutatásokhoz kapcsolódik, az utóbbi a politikai érdekérvényesítés és azonosulás-elhatárolás egyik legfontosabb fogalma lett. Az ilyen felületes és köznapi megközelítés mellett azonban szükségesnek tűnik a tudományos élet és a társadalmi viszonyrendszer szempontjából is egy mélyebb elemzésen alapuló, több dimenziót is figyelembe vevő gondolkodás.

A tudományos kutatás egyik megkerülhetetlen feladata volt mindig a vizsgálat tárgyának a meghatározása, hiszen ezzel lehetett körülhatárolni a kutatandók körét. Az 1990-es években kirobbant „Ki a cigány?” - vita² pedig alapvetően polarizálta az álláspontokat: a két uralkodó megközelítés (a környezet minősítése, illetve a megkérdezettek öndefiníciója) meghatározta, egyben leegyszerűsítette a kérdést módszertani feladattá. Ladányi János és Szelényi Iván 1997-es tanulmánya³ alapvetően az empirikus adatfelvételen alapuló mintavétel problémájából indult ki és jutott el arra a következtetésre, hogy a történelmi korszakoktól és a társadalmi szituációtól függően folyamatosan változik a „külső szemlélő”, a magát nem cigánynak tartó környezet megítélése, tehát nincsenek állandó, objektív, külső kritériumai a cigányság fogalmának, így

¹ A szerző az SZTE JGYPK oktatója és az MTA TK Kisebbségkutató Intézet kutatója. Jelen tananyag az irodalomjegyzékben megjelölt korábbi írásokon alapul. A közölt dokumentumok szabadon hozzáférhető és felhasználható online forrásokból származnak.

² A vita részletei megismerhetőek: Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia (szerk.): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Budapest: Aktív Társadalom Alapítvány–Új Mandátum, 2000, 179–241. oldalakon lévő tanulmányok

³ Ladányi János – Szelényi Iván: Ki a cigány? In: *Kritika*. 1997. 12. 3–6.

leginkább az önminősítés figyelembe vétele jelenthet ténylegesen a cigányságra vonatkozó adatokat. Kemény Istvánt és munkatársait azonban nem győzte meg az érvelés, meggyőződésük és kutatási tapasztalataik alapján továbbra is azokat tekintették cigánynak, akit környezetük annak tart. A személyeskedésektől sem mentes vita mindenesetre alkalmas volt arra, hogy összegyűjtse és ütköztesse azokat a módszertani megközelítéseket, amelyek a cigányság kutatásánál figyelembe vehetők. Így hatással voltak Szelényi és Ladányi gondolkodására is, hiszen az egyik következő vizsgálatuknál⁴ a különböző és gyakran vitatott módszerek kombinációjával próbáltak pontosabb ismereteket szerezni: egyszerre használták az etnikai önazonosítás, a környezet minősítése, valamint a kérdezőbiztosok által történő besorolás módszertani eszközeit.

Ezek után a témában írást közreadó minden szerzőnek kötelezően vállalt feladata lett a cigányság fogalmának körülhatárolása. Ha csak az utóbbi időben megjelent két fontosabb művet említjük,⁵ mindkettőben az itt említett vita fogalomrendszerét használva próbálják körüljárnia a „ki a cigány” kérdést. Dupcsik – logikusan – Hermann Antaltól indítja a környezeti megítélés, mint módszertani vélekedés kérdéskörét, majd az 1970-es évek kutatásain keresztül jut el a „vita” álláspontjainak ismertetéséig. Majtényiék is a külső megítélés és az öndefiníció mentén, de már teoretikusabban próbálják magyarázni a kérdést. A megfigyelhető rasszjegyekről eljutnak azokhoz a társadalmi magyarázatokhoz, amelyek egy csoportot társadalom valamely szereplőinek konstrukciója alapján alkotnak meg. Így szó van közös történelmi gyökerek által meghatározott életforma-közösségről, másrészt a kutatók virtuális közösségteremtéséről, harmadrészt a roma identitás megteremtését egy politikai mozgalom termékeként tételezik. A csoport identitáselemeinek számbavételénél pedig a nyelvhasználatot térképezik fel.⁶

Ez előzőekben említett, rendkívül fontos vita, valamint az azt követő definíciós kísérletek azonban egy lényeges dologra nem, vagy csak nagyon periférikusan világítottak rá: akár az önbesorolás, akár a környezet minősítése mi alapján, milyen tulajdonságok figyelembe vételével történik. Mitől gondolja akár a környezet, akár maga a megkérdezett, hogy ő cigány?

⁴ Ladányi János – Szelényi Iván: Cigányok és szegények Magyarországon, Romániában és Bulgáriában. In: *Szociológiai Szemle*. 2002, 4. 72–94.

⁵ Dupcsik Csaba: *A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890–2008*. Budapest: Osiris Kiadó, 2009.; Majtényi Balázs – Majtényi György: *Cigánykérdés Magyarországon 1945–2010*. Budapest: Libri Kiadó, 2012.

⁶ Majtényi Balázs – Majtényi György: *Cigánykérdés...*, i. m. 19–32.

Melyek azok a tényezők, amelyek a környezet számára cigányként azonosíthatóvá tesznek valakit, illetve melyek azok az identitáselemek, amelyekkel azonosulva valaki cigánynak tartja magát?

„Az újkor rejtvénye”

A cigányokról szóló többségi véleményalkotás három, jellegzetes időszakát különböztethetjük meg a 19. század végétől napjainkig. Az első a 20. század közepéig tartott, és a romákat társadalmon kívül álló csoportként jellemzi, olyanoknak, akik még a legalapvetőbb civilizációs kihívásokkal küzdenek, és elsősorban arra van szükségük, hogy letelepítsék őket és megszüntessék a vándorló, nomád életmódjukat. A második időszak a II. világháború után kezdődik, és a magyar társadalomban lezajló alapvető változásokkal együtt a cigányokról kialakított kép is átstrukturálódik. Ettől kezdve már a társadalom részei, mégpedig problémának tekintett részei. A legfontosabb fogalmak a szociális probléma és devianciák lettek a külső megítélésben. A harmadik időszak pedig a rendszerváltozás után indult, amikor a roma közösségekről alkotott vélemények elindultak a „legfőbb rossz” kategóriájának elfoglalására.

Vizsgált korszakunk kezdete, a dualizmus korának terméke a cigányságról modern értelemben vett véleményalkotás kiindulópontja. A 19. század vége az az időszak a magyar társadalomban, amikor a felvilágosult abszolutizmus cigány-politikai intézkedései után eltelt évszázad végén, újra „felfedezte”, és elkezdte problémaként definiálni a cigányokat. Ennek okait több tényezőben kereshetjük. Egyrészt, a középkor óta Magyarországon tartózkodó cigány közösségnek a 18. és 19. század folyamán, ha erőltetett módon is, de lezajlott kulturális asszimilációja után a folyamatosan zajló új bevándorlási hullám ebben az időszakban érte el tetőpontját. Ennek hatására a magyar társadalomhoz ekkor még szinte semmilyen tekintetben nem integrálódott és nem asszimilálódott cigányok tömegei jelentek meg az országban, akik valószínűleg jelentősen különböztek a társadalom által már megszokott és többé-kevésbé elfogadott „cigányképtől.” Másrészt maga a korszak is hozzájárulhatott az érdeklődés felerősödéséhez. Miként a kiváló történész írja: *„Réges-régtől, különösképpen a 19. századi romantikus nacionalizmus ébredésétől kezdve virágzott e tájon a nemzetkarakterológia, az önképek tarka kertje, és valósággal burjánzott a más etnikumokról, kisebbségekről alkotott előítéletek tenyésztete.”*⁷ Ennek pedig alapvető eleme a saját közösség tulajdonságainak,

⁷ Hanák Péter: A másokról alkotott kép. Polgárosodás és etnikai előítéletek a magyar társadalomban (a 19. század második felében). In: *Századok*. 1985. 5-6. 1079–1104. 1079. o.

értékrendszerének eszményítése, illetve az adott kisebbségi csoport negatív tulajdonságokkal történő felruházása.

Ebben a véleményalkotásban a cigányok, legalább fél évszázadon keresztül csak időszakonként kerültek a figyelem középpontjába. Így első sorban a német és a zsidó közösségek voltak azok, amelyekről számos és differenciált vélemény megjelent. Miként az idézett Hanák Péter tanulmányában megállapítja, ők azok, akik erre az időszakra jelentős mértékben asszimilálódtak és beolvadtak a magyarságba, így már nem kívülállóként vannak jelen a társadalomban, hanem a nemzeten belül „más csoportként”. Miután a szlovákokról, románokról és szerbekről alkotott kép is meglehetősen általános és szűkszavú ebben az időszakban, egyáltalán nem meglepő, hogy a cigányokat, de még inkább az éppen csak bevándorolt részüket, nem tekintik az ország szempontjából komoly tényezőnek. Ennek változása akkor következik be, amikor a magyar társadalomba integrálatlan bevándorlók nagysága eléri a „kritikus tömeget”, és ennek hatásai társadalmi problémákban jelentkeznek.

A 19. századot végig kísérő, majd a század második felében felerősödő bevándorlási hullám miatt a politikai vezetés jól érzékelt a cigányok megnövekedett létszámát. A kor szellemiségét meghatározó tudományos- és értelmiséginek tartott közvéleménye azonban visszafogottan, egyfajta „civilizatorikus küldetéstudattal” viszonyult a cigányok ügyéhez. A Pallas Nagy Lexikon terjedelmesen, hét és félhasábos szócikkben, valamint egy 48 oldalas külön mellékletben mutatta be a cigányokat.⁸ A korszak meghatározó, lelkes „önkéntese”, József főherceg „A mi nomádjaink” című értekezésében is leginkább a társadalmilag integrálatlan cigányok ügyét tartja fontosnak. A rövid ideig iskolát is alapító főherceg kijelölte a célt és annak szükségességét is indokolta: „*Ilyen nevelés nélkül nem volna elérve a főcél: hogy az országnak hasznos polgárokat neveljünk ebből a kóbor elemből, amely ma csaknem teljesen elvész a hazára nézve, sőt munkátlan életével és régi vad erkölcsével a társadalom biztonságát is, főleg a vidéken állandóan fenyegeti.*”⁹

Leginkább összetetten azonban a már idézett Hermann Antall látja a cigányok akkori társadalmi helyzetét. Megítélése szerint a Magyarországon bekövetkező gyors kulturális asszimiláció megállíthatatlan folyamat. „... *A hazai czigányok nemzetiségi jellege több tényező és egy folyamatban levő processus eredője s így minden sajátosságos pregnánssága mellett is gyakran*

⁸ Pallas Nagy Lexikon <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/020/pc002051.html>

⁹ József főherceg: A mi nomádjaink. In: *Élet*, 1893. 7. füzet 225.o.

több tekintetben meghasonlást, ingadozást, tarkaságot mutat. E tényezők: az eredeti faji jelleg, az eredeti nyelvhez és primitív kulturához való ragaszkodás mérvé, a más nemzetiségekhez és a nemzettesthez s az általános polgárosodáshoz való simulás iránya és aránya. Az összes cigányság országos főösszegének viszonyaiból kiindulva, egyelőre ezekre vonatkoztatjuk a részletek viszonyait. Mint főeredményt mindenekelőtt kiemeljük azt, hogy az összes cigánynak több mint fele, 52,16%-a nem tud cigányul. Egyes esetekben a cigánynyelv tudása egymagában nem döntő az egyéni habitusra nézve; teljesen civilisált egyének, pl. előkelő, művészszámba menő zenészek többnyire tudnak cigányul, míg viszont a cigányul nem tudók, különösen az oláh vagy tót falukban szórványosan letelepedettek közt gyakran fölötte kezdetleges műveltségű és igen vad indulatú egyének találhatók. De a cigányul nem tudók nagy száma egészben véve mégis biztos jele annak, hogy e népelem általában távolodik eredeti fájától és közeledik a nemzet többi eleméhez.”¹⁰

Összességében elmondható, hogy a dualizmustól kezdődően a II. világháborúig tartó periódusban a cigányok külső megítélését, definiálását elsősorban a társadalmi érdektelenség jellemezte. Ez következett a társadalmon kívüli létből, a gazdasági és kulturális súlytalanságból. Bár az 1930-as évektől, az Európában megjelenő és terjedő fasiszta ideológia hatására nálunk is megfogalmaztak egyre radikálisabb nézeteket a romákkal kapcsolatban, sőt, 1944-től népiirtásba is torkollott a nyilas uralom tevékenysége, állíthatjuk, hogy a cigányok ügye nem tartozott a társadalom fontosabb kérdései közé. A figyelem középpontjába legfeljebb a kirívóan antiszociális cselekmények kerültek, a kulturálisan és különösen nyelvileg integrálódott roma közösségek besimultak az általános szegénységbe és szolgáltatói státuszba. A cigány a többség, a külső megítélő számára elsősorban a társadalmon kívül álló, a közigazgatásnak, az egészségügynek és a rendőrségnek problémákat okozó „vándort” jelentette, a körülötte élő, zenészként vagy más területen dolgozó roma pedig csak egy szolga volt a többi közül.

A társadalmi helyzet átstrukturálódása: a cigányok, mint szociális probléma

Az 1945 után kezdődő és az 1989-es rendszerváltozásig tartó korszak jelentős változást hoz a cigányok megítélésében. Erre az időszakra mindenki számára nyilvánvalóvá válik, hogy itt már letelepedett, eredeti nyelvüket többségében elvesztő, kulturális hagyományait elfelejtő, a társadalom peremén, mélyszegénységben élő közösségekről van szó. Az is világossá vált a társadalom vezetői számára, hogy a szegénység, az analfabetizmus és a szétesett közösségi

¹⁰ A Magyarországon 1893. január 31-én..., i. m. 54.o.

intézmények miatt a társadalmi integráció nem kis nehézséggel fog járni. Mindez összekapcsolódott a korszak általános felfogásával, amely a nemzetiségi szeparatizmus helyett az internacionalizmust állította a középpontba. Másrészt a szovjet mintára létrejött állampárti-diktatórikus politikai berendezkedés nem engedte az egyéni, autonóm kísérleteket ezen a területen. Ha egy vélemény megjelent és teret nyert, az csak akkor fordulhatott cselekvésbe, ha bírta az állam politikai támogatását. Ezért a korszakban kevés egyéni, értelmiségi-kutatói megítéléssel találkozunk. Megfigyelhetjük azonban, hogy a csoportok különbségeiről tudó, szociális, kulturális helyzetük, integráltságuk fokát figyelembe vevő differenciált megközelítést fokozatosan felváltja a „cigány” kategóriájának, általános értelemben történő használta. Ez valószínűleg együtt járt a különböző csoportok társadalmi helyzetének hasonlóná válásával. Megjelent ugyan a nemzetiséggé válás gondolata is egyrészt Kálmán András írásában majd a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségének tevékenységében¹¹ is, de ez csak átmeneti iránynak bizonyult. Az 1960-évek legfontosabb fogalma inkább a szociális problémaként történő definiálás, a feladat pedig a beilleszkedés lett.

Az elkövetkező időszakban már nem vándorokról, letelepedettekről vagy nemzetiségekről volt szó, hanem elfogadva ekkorra a teljesen letelepedett életmód tényét, de érzékelve a társadalom peremén lévő státuszt, az új hármas felosztás elemei a „beilleszkedett”, a „beilleszkedésben lévő” és a „be nem illeszkedett” jelentette. Az ezt követő években pedig, az alapelvek változatlan formában történő elfogadása mellett (valószínűleg nem kis mértékben, kapcsolatban az erre az időszakra meginduló gazdasági – társadalmi fejlődéssel, az első generációs roma értelmiségek megjelenésével) fokozatosan differenciálódott a cigányság külső szemlélő által történt megközelítése, definiálása. A 70-es évek végén megjelent újra a „népréteg” fogalma: „*A cigány lakosság sajátos népréteg, amelynek fejlődése, társadalmi beilleszkedése hosszabb folyamat, a beilleszkedés tehát fokozatos lehet és különböző módon mehet végbe.*”¹² Majd a rendszerváltozáshoz közeledve már az etnikai csoport fogalmát is megkockáztatták hivatalos politikai állásfoglalásban: „*Magyarországon a cigányság alkotja a legnagyobb lélekszámú, sajátos kultúrával, tradíciókkal rendelkező társadalmi, etnikai csoportot.*”¹³

¹¹ Lásd a későbbiekben

¹² A cigánylakosság elmaradott rétegeivel kapcsolatos közművelődési tevékenység szervezéséhez. Irányelvek és módszertani ajánlások In: Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István: *A magyarországi...*, i. m. 287.o.

¹³ A magyarországi cigánylakosság helyzete és az időszak feladatai In: uo. 275.o.

Mindezek mellett a kriminológiai tudományterület termékeként a cigány közösségekből kikerült bűnelkövetők önálló kategóriaként lettek megjelölve. Egyrészt besorolták őket a „társadalmi beilleszkedési zavarral” (TBZ) küzdők kategóriájába,¹⁴ másrészt megkezdte máig tartó népszerűségét a „cigánybűnözés” fogalma, amivel például Moldova György egyik könyvében találkozhattunk.

„– Milyen típusú bűnözőkkel kerülnek szembe a leggyakrabban?

– Három nagy csoportra lehet osztani őket: cigány bűnözőkre, fiatalkorú bűnözőkre és prostituáltakra.”¹⁵

A pedagógiai kutatás területén jelent meg a „hátrányos helyzet” fogalma, amely eredetileg olyan társadalmi helyzetet jelent, amelyben valaki valakihez képest „hátrányban” van, valamiben elmarad. Ezt a fajta iskolai nehézségekből adódó lemaradást kezdték az évek során, fokozatosan a cigány gyerekek, majd később a cigány közösség tagjaira általában alkalmazni. A kutató szemlélet is elsősorban a hivatalos álláspontot erősítette. Erdős Kamill azóta is nélkülözhetetlen tanulmányai mellett a politika által hangoztatott álláspontot vallotta, képviselte: „*A cigányok nem képeznek nemzetiséget. ... Utópisztikus és indokolatlan volna minden arra irányuló törekvés, hogy újraélesszék a cigány nyelvet, és ennek érdekében külön iskolákban tanítsák rá a gyermekeiket. Ez meggátolná a cigányság felemelkedését, mert káros elkülönüléshez vezetne, és az idejétmúlt, korszerűtlen életmód konzerválását segítené elő. ... A cigányok jelenleg a többi nép közé olvadás fázisában vannak. Etnikai szempontból egyelőre még különböznek tőlük, de társadalmi szempontból visszafordíthatatlan folyamat beilleszkedésük és eltűnésük. Egyébként a magyar cigányok ma is a magyar nemzet szerves alkotórészét képezik. Jogilag is mindannyian magyar nemzetiségűek.*”¹⁶ Hasonló megközelítésben tárgyalta a témát az 1963-ban megjelent cikksorozat a Belügyi Szemlében is, amely a kriminalitás megszüntetése és a beilleszkedés támogatása mellett tett hitet.

Az 1970-es és 80-as években azonban már megjelentek a „cigánykérdés” kutatásában lényegesen differenciáltabb megközelítések is. Csalog Zsolt, Diósi Ágnes, Kemény István, Tauber István, Havas Gábor és még néhányan ugyan már sokkal összetettebben látták a

¹⁴ A kutatók szerint a TBZ négyfajta deviáns viselkedés (a bűnözés, az öngyilkosság, az alkoholizmus és a mentális betegségek) összefoglaló neve, amelyek bár megjelenési formájukban eltérőek lehetnek, mégis összefüggnek és megjelenésükben hasonló kulturális-gazdasági gyökereket valószínűsítene.

¹⁵ Moldova György: *Bűn az élet – R riport a rendőrökről*. Budapest: Magvető Kiadó, 1988. http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/MOLDOVA/moldova00071_kv.html

¹⁶ Erdős Kamill *cigánytanulmányai*. Békéscsaba: Békés Megyei Tanács V.B. Cigányügyi Koordinációs Bizottsága, 1989. 130. o.

problémát, de véleményük csak szűk akadémiai elit tudatába épült be és nem juthatott el a társadalmat alkotó emberek tömegeihez.

Összegezve elmondható a most bemutatott korszakról tehát, hogy bár a társadalmi véleményalkotás tudomásul vette a roma közösségek „társadalmon belülrre kerülését”, a tényleges emancipáció, a befogadás nem történt meg. Egyfajta szükséges rosszként voltak jelen a cigányok. Szükségként, hiszen az időszak gazdasági fordulatai miatt fontos, mozgósítható munkaerő-tartalékokat jelentettek és problémaként, hiszen az általános szegénységben belül, többségük egy gazdaságilag-társadalmilag kirívóan leszakadt, saját erőből kilábalni képtelen, problémás tömeget jelentettek. A társadalmi gondolkodás annak a felismeréséig jutott el, hogy enyhíteni kell a szociális problémákon, cserébe viszont a teljes beolvadást várták, a befogadás ígérete nélkül. Az 1980-as években a politikai vezetés, nem kis részben az ekkorra már formálódó és hangját is hallató roma értelmiség első generációjának hatására, közeledett az etnikai csoportként történő elfogadásra, de ez már a rendszerváltozás előtt nem történt meg. A külső megítélés azonban egységesült, az általános szegénység szintjén nivellálódott cigány közösségek külső megítéléséből fokozatosan eltűnt a csoportok között lévő nyelvi, kulturális és társadalmi integráció szint közötti csökkenő, de még karakteresen meglévő különbségek felismerésének igénye.

Kiszélesedő véleményalkotás és beszűkülő megítélés

Az 1989-90-es rendszerváltozás utáni új korszakban a régi definíciókból származó vélekedések továbbélését, „újrafelfedezését” figyelhetjük meg, amelyek keverednek a kialakuló demokratikus államszervezet jogállami megközelítéseivel. A szólás- és véleményszabadság megjelenése kiszélesítette a véleményalkotás lehetőségeit, új és differenciált, gyakran tudományosan is megalapozott megközelítések váltak ismertté, de teret nyertek először szemérmesen megjelenve-visszahúzódva, majd később meghatározó többségi véleménnyé erősödve a demagóg, előítéletes megközelítések is.

Először érdemes a „hivatalos”, az állami értékítéletet megjelenítő véleményalkotást megfigyelnünk. Ennek első elemei a rendszerváltozás után átalakított jogrendszer változásaiban figyelhető meg. Az 1989-után újraírt alkotmány államalkotó tényezőként ismeri el a kisebbségi közösségeket, tiltja hátrányos megkülönböztetésüket, védi és támogatja az anyanyelv és a kulturális hagyományok megőrzését. Ezeket az alapelveket konkretizálja az 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól, amelynek legfontosabb rendelkezése tárgyalta

témán szempontjából, hogy Magyarországon először ismerik el hivatalosan etnikai közösségként a cigányokat. A jogszabály meghatározza az európai normák figyelembe vételével a kisebbségi csoportok ismérveit is. Így a hivatalos állami elismeréshez szükség van a csoporttagok magyar állampolgárságára, legalább száz éve honos itt- tartózkodásukra, kulturális és nyelvi hagyományokra, valamint csoporttudatra. A jogszabály további részei az egyéni és kollektív kisebbségi jogokat részletezi, köztük a kisebbségi oktatásra és a kulturális öngazgatásra, a kisebbségi önkormányzatok alakítására vonatkozó jogosultságokat.

Mindezen rendelkezések új dimenziókat nyitottak a cigány közösségek életében is. A rendszerváltás eufóriájában és az azt követő években is jó ideig úgy tűnt, hogy az új korszak szakít a régi beidegződésekkel, teret ad a csoportoknak és a csoporton belüli autonóm fejlődésnek. A 2010-es kormányváltást követő újrakodifikálási hullám sem törli meg a hivatalos jogi felfogást és alkotmányos szinten napjainkig, most már nemzetiségnek nevezve, elismerik a cigány közösségeket etnikai csoportként.

A jogalkotás, mint „magasabb” állami szint mellett az egymást váltó kormányzatok felfogása azonban változott a cigányok ügyében. Hamar kiderült ugyanis, hogy a jogi deklarációk önmagukban nem elegendőek a cigány közösségek modernizációjához, társadalmi integrációjához. A cigány közösségek egy része ugyan már négy-öt száz éve, más része viszont alig száz éve érkezett csak az országba. Ez az időtartam nem bizonyult elégségesnek a többségi társadalomhoz hasonló integrációs pálya megvalósítására, (itt most nem részletezett okok miatt) nem történt meg a roma közösségek dinamikus önfejlesztő képességeinek kialakulása sem. Ezért a cigány emberek a rendszerváltozás után változatlanul maradtak a társadalom perifériáján, sőt, még inkább romló szociális – társadalmi helyzetbe kerültek, megmaradtak szociális problémaként. 1995-től kezdődően az éppen hatalmon lévő kormányok ezt a helyzetet felismerve programokat dolgoztak ki a roma közösségek társadalmi integrációjának elősegítésére.

A tudományos élet területén ebben az időszakban robbanásszerű növekedés figyelhető meg a kutatások számát és minőségét illetően is, így jelen tanulmány keretén belül áttekinthetetlen.¹⁷ Hasonlóan fontos és jellemző a magyar társadalom cigányképére az elektronikus médiumokban megjelenő ábrázolás is. Eleinte jellemzően továbbra is a bűnügyi tudósítások szereplőiként

¹⁷ Részletesen: Dupcsik Csaba: *A magyarországi cigányság...*, i. m. 242-332.o.

láthatunk romákat, illetve néhány kiemelkedő művész, leginkább zenész tevékenységét mutatják be. Valószínűleg fordulópontnak és egy új vonalnak is tekinthető a „Győzike-jelenség” feltűnése a képernyőkön. Az erősen konstruált személyiségek és a hozzá kitalált történetek egyfajta, a többség gondolkodásában vagy elképzeléseiben élő képet kezdett megerősíteni a társadalmi tudatban. A primitív vadember, aki hangoskodik, állandóan problémás szituációkba keveredik, és sok konfliktust gerjeszt, rossz ízlése van, és „cigányos” beszédmódja alapján jól felismerhető. Biztos sikernek számít bármilyen gyenge humorista műsorában is egy-egy ilyen, lassan már kondicionált kép megjelenítése.

A média egyrészt megjeleníti a többségi társadalomban kialakult „cigányképet”, másrészt további elemek hozzáadásával erősíti, sőt, cigány emberek „hiteles megjelenítésével” megerősíti, visszaigazolja a nem cigányok vélekedését. Mindez természetesen erősen hat nem csak a többségi közösségre, hanem a cigányokra is, akiknek alacsonyan iskolázott rétegei számára mintegy mintaként jelennek meg ezek a szereplők, olyan mintaként, amelyek látszólag tetszenek a nem cigányoknak. Ezt aztán követendő példaként beépítve személyiségükbe ismételten csak megerősítik a „na ugye” érzését a többségben.

A „sztárok” megjelenítése mellett azonban a médiában továbbra is a szegénység és a bűnözés összefüggéseiben lehet leginkább cigányokat látni.¹⁸ Sajátságos, hogy a roma kultúrával kapcsolatos híreket szinte kizárólagosan ezekről a „sztárokról” szóló bulvárhírek jelentik. Persze nem csak Győzike létezik, az utóbbi években jeles zenészek is feltűntek a médiában. Az élettörténetük „mesebeli”, miként azt kutatásokból ismerjük.¹⁹ A tisztességes szegénységből a kemény küzdelmek után híres emberré váló zenész, akinek egy idő után szinte kényelmetlen a származása, egyre inkább „kifehéredik” saját gondolkodásában is. Miközben ezek az életutak és karrierek – nem kisebbítve a tehetség és a szorgalmas munka szerepét – hasonlóan a „Győzike-jelenséghez”, a többség által konstruált történetek, amelyek olyan ívet vázolnak fel, amelyet a szereplők is magukénak éreznek. Mintegy kijelölve az asszimiláció útját, amelynek végén, ha a befogadás ígérete nem is, de az elfogadásé mindenképpen ott van. Ez pedig még a legvadabb, legradikálisabb gondolatoktól sem elzárkózó emberek üzenetében is megtalálható.²⁰

¹⁸ Vö.: Bogdán Mária – Feischmidt Margit – Guld Ádám (szerk.): *"Csak másban!" romareprezentáció a magyar médiában*. Budapest: Gondolat, 2013. kötet számos tanulmánya

¹⁹ Munk Veronika: A leghíresebb romák önreprezentációja In: uo. 66–81.

²⁰ Bayer Zsolt: Ki ne legyen? In: *Magyar Hírlap*. 2013. január 5. <http://archivum.magyarhirlap.hu/ki-ne-legyen>

A cigányzenészek több évszázadra visszanyúló megjelenése a magyar társadalomképben azonban csak egy kis szelete a cigányság külső megítélésének, a „cigánykép” formálásában. Hiszen a 2000-es évek második felében jelentkező gazdasági válság csak tovább erősítette a társadalom tudatába beégett, „primitív vadember” fogalmát, sőt, fokozatosan kibővült a kártékony, az anyagi lehetőségeket más emberek előtt rosszhiszeműen, élőszködő módon megszerző ember képével. A politikai életben jelentkező mozgalmak már nem csak mint problémát, hanem már mint bűnbakot azonosították a cigány közösségeket. Miként Pók Attila is megállapította, a bűnbakkeresés nem jobb- vagy baloldali ideológiai, hanem sajátos gondolkodási mechanizmus, amely bármely eszmerendszert szélsőséges irányba sodorhat.²¹ Olyan érdekek által mozgatott társadalmi folyamat, amely általában a válsághelyzetek szinte szükségesnek mondható eleme, a gazdaságilag-eszmeileg szétesett közösségek egyik megerősítőjeként működhet. Miként a szakirodalom is megállapítja, a bűnbak ismérvei között megtaláljuk társadalmi értelemben vett idegenségét, kisebbségi helyzetét, valamilyen irányban kitűnik a tömegből, magatartásukkal vagy létükkel pedig a nagyobb közösséget saját hibáira, gyengeségeire figyelmezteti. Ennek a tipizálásnak pontosan megfelelnek a Magyarországon élő cigány közösségek tagjai.

Hasonlóan alkalmazható a többségi megítélés szempontjából az eredetileg Stanley Cohen által alkotott morális pánik elmélete is. Miként azt Kitzinger Dávid tanulmányában megállapítja, *„Egy csoport vagy egy bizonyos csoporthoz kapcsolódó jelenség az adott társadalom idealizált rendjét (hagyományos életmódját vagy alapvető értékrendszerét, konstruált, konszenzuális valóságát) fenyegető veszélyként tudatosul a társadalom tagjaiban.”*²² Ehhez erőteljesen hozzájárul a már említett médiamechanizmusok szelektív és felerősítő volta, amely a politikai szereplőket határozott megoldásra, sürgető közhangulattal próbálja ösztönözni. A későbbi értelmezések is adekvátnak tűnnek a romák szempontjából, amely szerint a hangulatilag mobilizált közvélemény alkalmas arra is, hogy elterelje a figyelmet a társadalomban húzóó egyéb válságokról. *„A rendpárti mozgalom olyan időkben erősödik meg, amikor a hegemon politikai kultúra veszélyeztetettségét érzi.”* – írja Pearson nyomán Kitzinger²³. A felhergelt és egyirányú gondolkodási pályára állított közvélemény pedig nyilvánvalóan keveset foglalkozik Durkheim megállapításával, amely szerint egy társadalmi tény meghatározó okot, ha meg

²¹ Pók Attila: Bűnbakok a magyar történeti gondolkodásban. In: Gyarmati György – Lengvári István – Pók Attila – Vonyó József (szerk.): *Bűnbak minden időben – Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*. Budapest: Kronosz Kiadó, 2013. 15–32.

²² Kitzinger Dávid: A morális pánik elmélete. In: *Replika*. 40. 2000. június, (23–48.) 23.o.

²³ Uo. 32.o.

szeretnénk ismerni, akkor azt a megelőző társadalmi tények között kell keresnünk.²⁴ Az értelmezések²⁵ szerint öt kritériumnak kell meglenni egy morális pánik meglétéhez egy adott társadalomban: elsőnek az érintettség érzésének kialakulása szükséges, amikor a közvélemény elkezd fokozottan figyelni a bizonyos társadalmi csoportra. Ez követeli az ellenséges közhangulat kialakulása, majd a társadalmi egyetértés a közös fenyegetettséggel kapcsolatban. Fontos még a probléma eltűlése, a veszély aránytalan felnagyítása, valamint változó intenzitása is. Természetesen ez a megközelítés napjainkra „modernizálódott”, a határok ledőltek, a romák elleni gyűlöletkeltés a magyar társadalmon belül a közvélemény fontos mobilizációs eszköze lett. *„Ha megnézzük a közvélemény kutatásokat, akkor azt látjuk, hogy romaellenességben nehéz olyan határt átlépni retorikailag, ami visszaütne a szélesebb közvéleményben. Mert a romaellenesség a társadalomban sajnos normának számít”* – fogalmazta meg az egyik elemző.²⁶

Ezt a helyzetet felismerve, kihasználva és tudatosan tovább gerjesztve már országos politikai mozgalom építhető, amely sikerrel versenget egy választáson a „pánikba esett” közvélemény szavazataiért. *„Az első feladat tehát az őszinte helyzetfelmérés. Az igazság kimondása, bármilyen fájdalmas is. A cigányság jelenlegi állapotában ma Magyarországon egy időzített bomba. Ha nem történik azonnali és érdemi beavatkozás, ez a probléma hazánkat polgárháborúba sodorhatja. ... Féltő, hogy a cigány társadalom egy része már egyáltalán nem vágyik sem integrációra, sem munkára, sem tanulásra, csupán a társadalom által biztosított segélyekre.”*²⁷ Az ilyen típusú, szélsőséges megközelítés, amely jelentős támogatottsággal bír a társadalomban, arra ösztönzi a politikai élet többi szereplőjét is, hogy bár tagadva a szélsőséges elveket, de valamilyen módon hasonló tematizálással próbáljon foglalkozni a kérdéssel. Ezzel további megerősítést adva az általános vélekedéseknek.

*„Magyarországon tömeges igény van a cigányellenességre, és a Jobbik ezt az igényt szolgálja ki a cigánybűnözés kifejezés használatával. Ez egy haszonelvű szóhasználat, szavazatok megszerzésére irányul – amúgy sikerrel.”*²⁸ Napjainkra azonban már nem beszélhetünk arról,

²⁴ Durkheim, Emil: *A szociológia módszere*. Budapest: Franklin, 1917. 139.

²⁵ Kitzinger Dávid: *A morális...*, i. m. 39-41.o.

²⁶ A zsidók után most újra a cigányokat támadja a Jobbik. [Idézik Krekó Pétert a Political Capital kutatási igazgatóját.] http://www.atv.hu/belfold/20120209_a_zsidok_utan_most_ujra_a_ciganyokat_tamadja_a_jobbik?source=hirkereso

²⁷ Csillag József: Vissza a cigányútról! In: *Blogbejegyzés*, 2010. január 22. [http://blog.xfree.hu/myblog.tvn?n=cobraboy&pid=22287&blog_cim=Vissza%20a%20cig%E1ny%FAtr%F3!]]

²⁸ Bencsik Gábor: A pártok cigány-programja 3. – Jobbik. In *cigányokról.blog*, 2010. április 2. http://ciganyokrol.blog.hu/2010/04/02/a_partok_cigany_programja_3_jobbik

hogy csak egy, szélsőségesnek mondott párt élne az ilyen típusú politikai haszonszerzés lehetőségével. A magyar politikai jobboldalon megjelenő „kettős beszéd” amely egyrészt elítél minden kirekesztő és rasszista beszédmódot, másrészt ugyan azzal a mozdulattal, mintegy a közönség szimpátiáját azért megőrizni remélve megismétli a társadalmi tudatban meglévő rasszista beszédmódot, nem sokáig maradt egyedül a politikai életben. A baloldalon, sokáig csak „titokban cigányozó” politikusok saját sikertelenségük elleni szerként a rendpártiságot és a cigányellenességet állították csatasorba. Ennek tipikus példája a 2014-es önkormányzati választások és ezen belül Pásztor Albert polgármester-jelöltsége. A 2009-es nyilatkozata²⁹ után elhíresült akkori miskolci rendőrfőkapitányt először leváltották posztjáról, majd a helyi lakosság és az összes politikai párt támogatásával visszahelyeztették. Az akkori szocialista városvezetésnek és a szocialista kormánynak azonban még sikerült úgy beállítani az ügyet, amely mintegy „tévedésként” van csak jelen a politikai életben. Később azonban ezek a gátak ledőltek, baloldali és liberális értelmiségiek sajtónyilatkozatokban bizonygatták Pásztor alkalmasságát és szükségességét³⁰ (ő nem értette, hogy mi is volt a baj a nyilatkozatával, sőt, bizonyos szempontból még ráerősített erre³¹), a „cigánybűnözés” létét,³² a „rendteremtés” ideológiája mögé bújtatott és a többség igényeit kiszolgáló cigányellenesség jogosságát. Ezzel egyfajta „népfrontos” összefogás alakult ki az elmúlt évszázadok alatt, az ismertett társadalmi fordulatok mentén meglehetősen negatívra formálódott és időnként radikalizmusba forduló cigányellenesség legitimációjára.

És mit gondolnak magukról a cigányok?

A többségi megítélés korszakonkénti változásának bemutatása után értelemszerűen az öndefiníciós megközelítés következik. Ennek kutatása során azonban rá kell döbbernünk, mennyire keveset is tudunk erről a kérdésről. Vagy talán a romák sem tudnak többet?

Ha a vizsgált korszakunk, a „hosszú 20. század” elejére tekintünk, sokáig nem találunk olyan dokumentumokat, amelyek segítségünkre lehetnének a cigányok önmagukról alkotott képének megismerésében. A kevés, ami van, az leginkább a perifériáról valamilyen szinten kiemelkedő

²⁹ Pásztor Albert: A jövő engem fog igazolni. In: *Népszabadság*. 2014. július 7. [<http://nol.hu/belfold/nem-akartam-altalanositani-1474619>]

³⁰ Debreczeni József: Pásztor Albert mellett. *galamuscsoport.hu*, 2014. július 5. http://www.galamuscsoport.hu/tartalom/cikk/392973_pasztor_albert_mellett
Gyurcsány Ferenc: Pásztor Albert jelöléséről.

http://www.galamuscsoport.hu/tartalom/cikk/392974_pasztor_albert_jeloleserol

³¹ Pásztor Albert: A jövő engem fog igazolni. In: *Népszabadság*. 2014. július 7.

³² Eörsi Máttyás: Statisztikailag létezik a "romabűnözés". In: *hvg.hu*. 2014. július 10. http://hvg.hu/itthon/20140710_Eorsi_Matyas_Statisztikailag_letezik_a_ro/

zenészekhez kötődik. Nem találunk persze önmeghatározásokat, csak azt látjuk, például a Magyar Cigányzenészek Országos Egyesületének Alapszabályaiban, hogy van már olyan kicsi része a cigányoknak is, akik valamiféle körülhatárolható öntudattal rendelkeznek.

Hasonlóan kétséges eredménnyel járunk, ha a már idézett Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségének dokumentumait tekintjük át. Jogosan vetődik fel a kérdés: a néptöredékként való önmegnevezés nem csak László Mária munkásságához kötődik?

Nagyobb reménnyel kecsegtetnek azok az interjúkötetek, amelyek cigány emberekkel készült interjúkat tartalmaznak. Az egyik legrégebbi Csalog Zsolt „Kilenc cigány” című munkája³³ 1976-ból. A bemutatott portrékban azonban nem igazán lehet találni kimondott utalást a szereplők saját identitása vonatkozásában. Hasonlóan járunk akkor is, ha a később megjelent interjúköteteket³⁴ tanulmányozzuk, bár itt már érdekes dolgokat figyelhetünk meg. A családokról szóló visszaemlékezésekben megjelenik a „negatív identitás” fogalma, az a helyzet, amikor a társadalmi előítéletektől megvédendő gyerekek előtt gyakran letagadják saját származásukat, vagy erősen megkülönböztetik magukat a családfők a „többi”, elfogadhatatlanul élő, viselkedő cigánytól. Ezzel szembeállítják – és az interjúalanyok szinte kivétel nélkül, valamiféle ösztönös öngazolásként is hivatkoznak rá – a „cigány, de rendes”, a „szegények voltunk, de törekvőek” önmeghatározást. Az interjúkészítő viszont egyetlen esetben sem tud meg arról semmit, hogy mit is jelent valaki számára az, hogy cigánynak lenni. Nem tudjuk meg, hogy milyen tulajdonságok, hagyományok alapján sorolja valaki magát a romák közé.

Rostás-Farkas György: *Cigányságom vállalom* című művének³⁵ elolvasása után is hasonló bizonytalanság marad bennünk. „*Cigányvolta a cigányembernek a legtöbbször természetes élelmény*” – mondja, majd hozzáteszi, hogy társadalmi előítéletektől terhelt szituációtól függhet az identitás megvállalásának lehetősége. Ennél többet azonban itt sem tudunk meg.

Az elmúlt évtizedekben végzett kutatásaim során, én is ezen sorok írója, nagyon sok interjút készítettem cigány emberekkel. Gyakran rákérdeztem arra, hogy mit is jelent számukra

³³ Csalog Zsolt: *Kilenc cigány*. Budapest: Kozmosz, 1976.

³⁴ Juhász Júlia: *Találkoztam boldoguló cigányokkal is*. Budapest: Taninfo Kiadó, 2003.; Szále László: *Kitörök*. Interjú tizenöt cigány értelmiségivel. Budapest: Kornétás, 2009.

³⁵Rostás-Farkas György: *Cigányságom vállalom*. Budapest: Cigány Művészeti Társaság, 2000.

cigányságuk, melyek azok az elemek, amely alapján cigányak mondják magukat. „*A hagyomány, amely nélkül nem tudnék élni. Ezzel kelünk, ezzel fekszünk*” – mondta nekem egy oláh cigány vállalkozó,³⁶ de ennél konkrétan nem tudta megfogalmazni gondolatait. Hasonlót tapasztaltam a zenészeknél is: „*Már a nagyapám is zenész volt, nálunk ez jelentette a cigányságot*”, „*csak az lehetett rendes cigány, aki jó zenész volt, a baro rajok, a többiekkel szóba sem álltunk*”³⁷. „*Hát mert cigánynak születtünk, ezen már nem lehet változtatni, a barna bőrt nem tudom levakarni magamról*”³⁸ – értékelte saját helyzetét egy kisebbségi önkormányzati vezető. Ezek a megállapítások azonban változatlanul az általános, a konkrétumokat nélkülöző megállapítások szintjén mozognak.

Ha elolvassuk a Magyarországi Cigánypárt 2014-es programját,³⁹ nem tudjuk meg belőle, hogy kik is azok a „magyarországi cigányok” akiknek a képviselőjére vállalkozik a politikai szervezet, kiket is kellene megszólítani a kampány során. A bizonytalanságot azonban jól érzékeli ez a mondat: „*elsősorban a cigányokra, azaz magunkra, az önazonosságunk megerősítésére, ha szükséges, felépítésére összpontosítunk, olyan önazonosságra, amely nem a félelemből, a mellözöttségéből, a megalázottságból, vagy az elkeseredettségéből formálódik.*” Ez azonban nagyon fontos megállapítás, amely kezdi kirajzolni a tényleges helyzetet.

Ennyi bizonytalansággal szembesülve, kifejezetten a téma feltárására, fókuszcsoportos beszélgetéseket szerveztem roma egyetemistákkal.⁴⁰ A feladat az volt: gyűjtjük össze azokat a konkrét ismérveket, amelyek a cigány emberek identitását meghatározzák, majd válasszunk ki közülük legalább egy elemet, amely közös minden magát cigánynak valló ember életében. A beszélgetések során a következő jellemzőket sorolták fel, amelyek megítélésük szerint a cigány emberek identitását képezik: az átlagosnál barnább bőrszín; a fekete haj és a fekete „tüzes” szem; a cigány nyelv; a család- és a gyermekek szeretete; a hangos, temperamentumos viselkedés, a „rafináltság”; a finom ételek szeretete; a zenei tehetség a „vérükben” van.

³⁶Roma vállalkozók kutatása. Részletesen: Kállai Ernő: Roma vállalkozók 1998-ban. In: Kemény István (szerk.): *Cigányok/romák és a láthatatlan gazdaság*. Budapest: AKM – Osiris, 2000. 38–80.

³⁷Cigányzenészek kutatása. Részletesen: Kállai Ernő: A cigányzenészek helye és szerepe a magyar társadalomban és a magyar kultúrában. In: Kovács Nóra – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2002. 327–345.

³⁸Kisebbségi önkormányzatok kutatása. Részletesen: Kállai Ernő: *Helyi cigány kisebbségi önkormányzatok Magyarországon*. Gondolat – ENKI, Budapest, 2005.

³⁹Az MCP választási programja (2014) In: <http://magyarorszagiciganypart.hu/node/16>

⁴⁰A beszélgetések roma szakkollégistákkal folytak.

Ha sorra vesszük a felsorolt tulajdonságokat, azzal kell szembesülnünk, hogy ezek nem csak a cigányokra lehetnek jellemző ismérvek. Az átlagosnál barnább bőrszín – még ha csak Magyarországot nézzük – nem kizárólagosan a romák „privilégiuma”, a magukat magyarnak vallók körében is szép számmal találkozhatunk ezzel a „megkülönböztető” tulajdonsággal. Arról nem is beszélve, hogy a magukat cigányként azonosítók között egyáltalán nem ritka sem a szőke, sem a vörös haj, és az ehhez kapcsolódó világos bőrszín sem. Azt mondani sem kell, hogy minden normális ember szereti a gyerekeit és a családját, és nem veti meg a kulináris élvezeteket sem. A temperamentumosságban pedig ott vannak komoly vetélytársként – csak hogy nem menjünk messzire – a mediterrán népek. A zenei tehetség, a „minden cigány zenész” toposza is könnyen cáfolható, hiszen a roma közösségekben a „cigányság arisztokráciáját” jelentő zenészek közé csak kevesen tudtak emelkedni, kifejezetten a tehetségtelenségük, gyakran zenei hallásuk hiánya miatt. A cigány nyelv ismerete már igazán egyedi lehetne, de tudott, hogy itt nem egy közös nyelvről van szó, hanem egymásra még csak nem is hasonlító, különféle nyelvekről, ezen belül pedig egymás megértését nehezítő, gyakran lehetetlenné tevő nyelvjárásokról. Miközben bármilyen is legyen ez a nyelv, a cigányok közül már csak rendkívül kevesen beszélnek bármelyiket is.

Megkértem a fiatalokat arra is, hogy a felsorolt tulajdonság közül válasszák ki azokat, amelyek kifejezetten rájuk is jellemzőnek mondhatóak. A barnább bőrszín a társaság felénél volt megfigyelhető, de a család- és a gyerekszeretben mindenki egyetértett. A beszélgetők közül egy ember értette a beás nyelvet, bár beszélni már nem tudott, a többiek nem beszéltek egyetlen cigány nyelvet sem.

Az egyetemi hallgatók egy idő után értetlenül álltak az általuk is hitt mítoszok leomlása láttán. De hát akkor mitől vagyunk cigányok? – szakadt ki a kérdés többekből. A felsorolt identitáselemek újbóli áttekintése után hirtelen felismerésként hatott, hogy igazából mindenki azt gondolja magáról, amit a többség sugall számára. Másoktól tudják meg, hogy milyennek is kell egy cigánynak lenni, hiszen a „cigány identitás” napjainkra a többség által irányított elemekből épül fel. A befogadás, az egyenlőség, a kirekesztésből való kitörés vágya pedig mindenkivel elfogadtatja a többségi társadalom által „elvárt” képhez való idomulást.

Következtetések

A cigány emberek csoportjai a többségi társadalomhoz képest időben megkésve, egyes közösségek alig száz éve érkeztek Magyarország területére. Ez a „későn jövés” nem tette

lehetővé a többi népcsoporthoz hasonló integrációs út bejárását. Ebből következőleg a romák jelentős része, folyamatosan a magyar társadalom perifériáján él gazdaságilag, szellemileg és fizikailag is. A cigányok társadalmi léte, a fejletlenebb társadalmi helyzetük miatt, kezdetektől problémaként jelentkezik a többség gondolkodásában. A társadalom megfogalmazza elvárásait, az igazodási pontokat, és ami ettől eltér, az deviánsnak számít, amit jobb esetben „meg kell javítani”, rosszabb esetben üldözni kell. A társadalmon kívüli létben „kóborként”, a társadalomban belülről kerülve pedig szociális problémaként, vagy annak valamilyen szinonimájával jellemzik a cigányokat.

A társadalmi befogadás hiányában nem ismeri a többség a cigány közösségeket, ezért benyomásaikból, előítéleteikből, tapasztalataikból konstruál egy képet maga számára. Megfogalmazta, hogy milyennek szeretné látni a romákat. A cigányok pedig, számukra is észrevétlenül, átvették ezt a képet, ezeknek az elvárásoknak szeretnének megfelelni.

A magyarországi cigány közösségek legfontosabb ismérve napjainkra a „modernizációs válság”. Folyamatosan a társadalom peremén élnek, és a fejletlen magyar gazdaságban általában mindig találnak megélhetési forrásokat, így nem kényszerültek olyan modernizációs pályára, amely többségében érintené a roma embereket. A saját út megtalálásának belső-külső kényszerének hiánya miatt egy állandó, gyakran elvtelen, a mindent elfogadó alkalmazkodás, a „Tamás bátya-effektus” jelenik meg a romáknál. A közösségek eredeti identitáselemei – bármik is voltak azok – a múltba tűntek, és helyüket elfoglalta a többség által konstruált identitás ismérvei. Nem maradt közös és eredeti jelleg, ami alapján „cigányként” tudnák definiálni magukat a roma közösségek tagjait. Nem maradt más közös, mint a kirekesztés érzése és a többség nyújtotta gondolkodás elemei. A cigányok fogalma jelenleg csak a többség által konstruált közösséget jelöl.

II. CIGÁNYOK/ROMÁK MAGYARORSZÁGON

Társadalomtörténeti vázlat

1. A kezdetektől a XX. század közepéig

A nyelvészeti kutatások szerint a cigányok/romák⁴¹ az indoeurópai népek családjába tartoznak, őseik a szibériai sztyeppéken élő, állattenyésztő árja törzsek között voltak.⁴² A Kr.e. II. évezredben megindult népvándorlási hullám során ezek az indoárja törzsek az indiai szubkontinensre vonultak, és magukba olvasztották az itt élő és fejlett kultúrával rendelkező népeket. Kialakult a szanszkrit nyelv, amelyből Kr.e. IV. században kivált a hindi mellett a cigányok ősi nyelve is, a romani sid.⁴³ A lassan megszerveződő roma etnikum fokozatosan Észak-nyugat Indiába (a mai Pandzsáb területére) húzódott, és a több évszázados fejlődés során kialakult a törzsi-nemzetségi szervezet és az a szokásrendszer, amely több évezredre hatást gyakorolt a romák életére. A Kr. u. VI. – X. században a népvándorlások és az ezzel járó állandó háborúskodások kimozdították helyéről a több évszázada letelepedett őstroma népességet. Először Perzsiába, majd Örményországba és Bizáncba jutottak el vándorlásuk során. Egyes feltételezések szerint ebből az időszakból származik az első néhány, cigányokra vonatkozó írott forrás is. Így Firdauszi „*Királyok könyve*” című perzsa nemzeti eposzában említi azt a legendát, hogy Bahram Gór perzsa király tízezer lurit – akiket azonosítanak a cigányok őseivel – kér, akik értenek a lanthoz, Sangul indiai királytól. A nyelvészek erre az időszakra teszik az ősi cigány etnikum és a nyelv szétválását, három részre szakadását is: az örmény lomavren, az ázsiai domari, és a későbbi európai romani. Bizánc jelentős fordulatot hozott a romák életében: erre az időszakra teszik megismerkedésüket a kereszténységgel. Feltételezések szerint népnevük egy görög eretnek szektát jelentő atszinganosz szóból került át a latin nyelvbe cingarusként, a német nyelvbe pedig Zigeunerként, a magyarba később cigányként. A Bizáncon átvonuló zarándokoktól pedig jelentős ismereteket szerezhettek az európai viszonyokról. Tovább vándorlásuk Európába valószínűleg ezeknek az ismereteknek is volt köszönhető, valamint a feltartóztathatatlanul közeledő török támadásoknak, amelynek a Bizánci Birodalom is áldozatul esett. Az évszázadokon keresztül tartó vándorlások során feltehetően sikerült megőrizniük a kézművességhez és a szolgáltatóiparhoz kapcsolódó eredeti megélhetési

⁴¹ A továbbiakban a két elnevezést szinonimaként használom.

⁴² A cigányok kezdeti történetére vonatkozó ismeretek meglehetősen hiányosak. Ebben a munkámban egy közismert és elfogadott összefoglalást használtam fel. V.ö.: Sir Angus Fraser: *A cigányok*. Budapest: Osiris Kiadó, 1996.

⁴³ A nyelvészet által megfogalmazott elméleteket lásd részletesebben: *uo.*

módjukat, amelyet valószínűleg még Indiából hoztak magukkal. A vándorló életforma megőrzése azonban azzal a kompromisszummal járt, hogy erősen kellett alkalmazkodniuk azokhoz a népekhez, akik igényt tartottak szolgáltatásaikra. Ezáltal a nyelv és az identitás változása is elkerülhetetlen volt: etnikai tudatukat külső és belső tényezők is állandóan újraformálták, így elszakadtak ugyan indiai eredetüktől, de megőrizték különállásukat az őket körülvevő népektől vezető réteg, írott nyelv nélkül is.

Magyarországon valószínűleg a XIV – XV. században jelentek meg a hódító törökök elől, a Balkánról menekülve. Itt azonban nem álltak meg, hanem tovább vándoroltak a nyugat-európai országokba, és ott mivel Kis –Egyiptomból származó zarándoknak hitték őket, menleveleket és támogatást szereztek a korszak uralkodóitól.⁴⁴ Ekkor alakult ki az egyiptomi eredet, a „*fáraó népe*” mítosza, és ezt a hagyományt őrzi mai napig is angol nyelvterületen a „*Gipsy*” elnevezés. Nyugat – Európának azonban nem volt szüksége tartósan erre az új, számukra idegen kultúrával és szokásokkal rendelkező népre: sorra jelentek meg minden országban a kiutasító határozatok, bár ezeket következetesen soha nem hajtották végre. Angliában halállal fenyegették őket, XIII. és XIV. Lajos francia királyok irtó hadjáratot kezdtek ellenük, és a pápa is kiutasította őket az egyházi állam területéről. Ez köszönhető volt a már megszilárdult társadalmi viszonyoknak, a központi monarchiák adóztató rendszerének, hiszen a céheknek és a formálódó manufaktúráknak erős konkurenciát jelentett a hagyományos kézműiparral rendelkező, termékeiket a kereskedelmi útvonalakon vándorolva értékesítő népesség. Szabad földterületek sincsenek már, tehát új jobbágyokra nem lévén szükség, a civilizált Nyugat-Európa megjelenésük után néhány évtizeddel radikális módon megszabadult a cigányok jelentős részétől, de legalábbis akadályozta az újabb betelepülni szándékozókat.

A többségében a Kárpát-medencébe visszaszorult nép a törökök ellen vívott hosszú háborúk zűrzavaros évszázadaiban azonban megtalálta helyét a magyar társadalomban.⁴⁵ Az állandó hadi készülődés, a kézművesek hiánya rengeteg munkaalkalmat jelentett, és ez összekapcsolódott az autonómia megőrzésének korlátozott lehetőségével. Az erre az időszakra vonatkozó igen kevés adat ellenére – egyes kutatók megítélése szerint – úgy tűnik, hogy az

⁴⁴ Ezek között rengeteg hamisítvány volt, miként arra több szerző is felhívja a figyelmet. V. ö.: Kemény István: *A cigányok magyarországi története*. Kézirat.

⁴⁵ A magyarországi letelepedés utáni néhány évszázadról a kutatók ismerete meglehetősen hiányos, a források csekély száma miatt gyakran ellentmondásos. Munkámban Kemény István megközelítését használtam, amely összegzi a korszakkal foglalkozó történészek véleményét. V.ö.: Kemény István: *A cigányok magyarországi története*. Kézirat.

erődítési, építkezési munkák, a fémművesség, a fegyvergyártás és karbantartás, a lókereskedés, postaszolgálat, kémkedés a magyar hadvezetés megbízásából az ország számára hosszú időn keresztül nélkülözhetetlen foglalkozások voltak. Így Zsigmond és Mátyás királytól kezdődően egészen a Rákóczi-szabadságharcig privilégiumokat kaptak egyes cigánycsoportok, sok ember számára még a társadalmi felemelkedés útja is megnyílt. 1557-ben Perényi nádor a nagyidai vár védelmével egy 1000 fős cigány csoportot bízott meg a feljegyzések szerint. Ebben az időben már rendszeres adózók voltak, akik szabadon gyakorolhatták iparukat, igazgatásukra öt vajdát jelöltek ki, akik az adó beszedésétől az igazságszolgáltatásig minden feladatot elláttak.⁴⁶ Sok nemes igyekezett szolgáltatásaik állandó biztosítása érdekében letelepíteni a „kumpániákat”, és nagyon sok családi közösség a biztosabb megélhetés érdekében feladta vándorló életmódját. *„Kellott tehát a cigányok munkája. Háborús célokra is, békés célokra is. Mivel szükség volt a munkájukra, szükség volt magukra a cigányokra is. Nem csak a munkájukra tartottak igényt a városok és a vajdák, hanem adójukra is.”*⁴⁷

A törökök kiűzése után azonban többségében feleslegessé váltak a hadigazdálkodáshoz kapcsolódó, addig hasznosnak tartott tevékenységek, és megindult az a folyamat, amikor már csak a legalantasabb munkákat kezdték rábízni a cigányokra. Ezzel kezdetét vette elszigetelődésük. Néhány évtizeddel a törökellenes harcok után, a szabad, önálló és jó szakember „cigányképet” fokozatosan felváltotta egy negatív megközelítés, amely szerint már csak mint tudatlan, kóbor, henye népként nevezték őket, akik lopásból és rablásból élnek.⁴⁸ A XVIII. század közepén Mária Terézia és II. József felvilágosult abszolutizmusa tett kísérletet a kérdés megoldására. Alapelvük szerint minden ember egyenlő, tehát úgy kell megoldani a problémát, hogy a többségi társadalom tagjaihoz hasonlóan engedelmes alattvalókká kell átnevelni ennek a népnek a tagjait is. Ennek első lépéseként Mária Terézia rendeletben megtiltotta a cigány népnév használatát, helyette az „új-parasztot”, „új-magyart” tette kötelezővé. Később korlátokat állított a cigányok házasságkötése elé, majd elrendelte a gyerekek elvételét a cigány szülőktől, hogy őket azután „polgári vagy paraszti” családban neveljék fel. Eltiltotta őket a lókereskedelemtől, de megszüntetésre ítélte a vajdák intézményét

⁴⁶ A brassói, szebeni, kolozsvári és a többi városi adókönyvben azért szerepeltek a cigányok, mert adóztak. Az adókönyvekből azt is megtudhatjuk, hogy mennyit adóztak. De rendelkeztek erről az erdélyi országgyűlések is. Az 1558. szeptember 29 és október 4 között üléselő országgyűlés például így döntött: *„A cigányok taxája fejenként 1 forint. Vajdáik által szokatlan terhekkal ne zsaroltassanak.”* Az 1560. március 10 és 15 között üléselő enyedi országgyűlés határozata: *„A cigányok adózása szabályoztatott: minden sátorral bíró cigány kétszer évenként Szent György és Szent Mihály napkor 50-50 dénárt fizet.”* V.ö.: KeményIstván: *im.* 5-6. o.

⁴⁷ U. o. 6. o.

⁴⁸ A „cigánykép” változásáról lásd: Szuhay Péter: *A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája.* Budapest: Panoráma, 1999.

is, mindenkit a falusi bírák joghatósága alá rendelt. Végül 1783-ban II. József a cigány nyelv használatát is megtiltotta. Ezek az intézkedések az emberekről történő gondoskodás felvilágosodás-kori, abszolutista gondolatából fakadtak. Visszatekintve alapvetően elhibázottnak, antihumánusnak, és a magyar történelem során az első jelentősebb diszkriminatív intézkedéseknek is tekinthetők ezek az abszolutista megoldások. A mai gondolkodás alapján nehezen lehet megindokolni azoknak az intézkedéseknek a szükségességét, amelyek a cigányok következetesen hátrányos megkülönböztetését írták elő, hiszen a XVIII. századi Magyarországon a népességmozgás, az etnikai-nyelvi sokszínűség megszokott és elfogadott dolog volt.

Az ellenállás és az intézkedések korántsem következetes végrehajtása ellenére az erőszakos asszimiláció sikeresnek bizonyult. A XIX. századra a több száz éve betelepült, szokásait és kultúráját régóta megőrző cigányság döntő többsége feladta és elfelejtette anyanyelvét, betagozódtak a magyar társadalomba. Eddigi megélhetési formáik leginkább a fémművesség különböző szakmáihoz és a vásári szórakoztatáshoz, a zenéléshez kapcsolódtak. A rendeletek hatására a még mindig megélhetést biztosító kovács, szegkovács szakmát kezdték többen művelni, ami a XIX. század végén családtagjaikkal együtt még 60 ezer romának biztosított megélhetést.⁴⁹ Még inkább felemelkedési lehetőséget biztosított a magyar nemzeti öntudatra ébredéssel együtt megjelenő és hosszú időre uralkodóvá váló zenei műfaj, a verbunkos virágkora. Míg a XVIII. század végén alig 1600 cigányzenészt említenek az összeírások, száz év múlva már 17 ezer zenész cigányt regisztráltak Magyarországon. A falusi zenészekről a külföldön is jól ismert bandákig széles társadalmi skálán elhelyezkedő, a cigányság minden idők legsikeresebb és leginkább megbecsült tagjai írták be nevüket a magyar történelembe. Kialakult a cigányság „*arisztokráciája*”, akik társadalmi rangjukat, anyagi jólétüket, ha csökkenő mértékben is, de egészen a XX. század második feléig meg tudták őrizni.⁵⁰

A cigánykérdés újbóli jelentkezése a XIX. század második felére tehető, különösen a romániai cigány rabszolga-felszabadítás után meginduló bevándorlás új hullámától kezdődően. A hagyományait és nyelvét megőrző, és többségük által még vándorló életmódot folytató cigányok megjelenése nagy riadalmat keltett az országban, de – a különböző vélemények szerint – ellenérzésekkel fogadták őket a már letelepült és a többségi társadalom kultúráját

⁴⁹ Olyan kiemelt szakmának számított, hogy még az 1950-es években is léteztek cigány szegkovács szövetkezetek.

⁵⁰ V. ö.: Sárosi Bálint: *Cigányzene...* Budapest: Gondolat, 1971.

átvett, asszimilálódott cigányok is.⁵¹ Félve attól, hogy lerombolják megjelenésükkel a régóta itt élő cigányok által kiharcolt viszonylagos elfogadottságot, igyekeztek elhatárolódni az újonnan jöttektől. A többségi társadalom jelentős részében ezen törekvések ellenére is kezdett eluralkodni a cigányellenesség, és ezt a formálódó gyűlöletet kivetítették a már asszimilálódott - integrálódottakra is, mivel sötétebb bőrük miatt továbbra is jól felismerhetők voltak. A betelepülési hullám hatására – hiszen a kutatások szerint 1840 és 1893 között a Magyarországon élő cigányok létszáma megduplázódott – a XIX. század végén az ország cigány lakosságának összeírását rendelték el. Az 1893. évi összeírás a magyarországi cigányok történetének egyik legfontosabb dokumentuma szerint 1893 január 31-én kereken 280 ezer cigány élt az országban. Az összeírt cigányok száma 274.940 volt, de kimaradt az összeírásból Budapest, ahol a cigányok száma valószínűleg félezer körül lehetett.⁵² (Becslések⁵³ szerint, a mai országterületen hozzávetőlegesen 65 ezer cigány ember élhetett.) Előzményként érdemes megemlíteni, hogy az 1850. évi népszámlálás szerint a "jogi népességben" a cigányok száma 140 ezer, az 1857. évi népszámlálás szerint a "honos népességben" 143 ezer,⁵⁴ az 1890-es népszámlálás szerint a cigány anyanyelvűek száma pedig 91 ezer volt,⁵⁵ bár ez utóbbi egyáltalán nem vette figyelembe a már nyelvileg asszimilálódottakat. Mindezek után Hermann elemzésében joggal nevezi meglepőnek a cigányok megnövekedett létszámát, hiszen fél évszázad alatt számuk hozzávetőlegesen a duplájára emelkedett. Mivel Kemény István is rámutatott,⁵⁶ hogy ebben az időszakban a cigányok természetes szaporodása nem lehetett nagyobb, mint az ország többi lakosáé (1890-ben a 14 éven aluli gyerekek aránya a cigányoknál 37%, az egész országban pedig 36,6% volt), okkal feltételezhetjük, hogy erre az időszakra esett a bevándorlási hullám egyik tetőzése.

A XX. század elejére, a nyelvhasználati szokásokat figyelembe véve, kialakult a magyarországi cigányság hármastagozódása. A középkorban érkező és nyelvüket – kultúrájukat elvesztő

⁵¹ Ez a mechanizmus a mai napig megmaradt helyi szinten. Sok kutatásból látható, hogy a „*mi cigányainkkal*” általában nincs bajunk, a probléma a frissen betelepülő, „*újakkal*” van.

⁵² Kemény István: (szerk.): *A magyarországi romák*. Budapest: Press Publica, 2000. 11. o.

⁵³ Ezt az adatot vélelmezi Kemény István is az általa szerkesztett könyvben: *A magyarországi romák*. Budapest: 2000: Press Publica kft. 11., valamint Mészáros Árpád – dr. Fóti János: A cigány népesség jellemzői Magyarországon. In *Statistikai Szemle*. 1996. 11. 909–910.

(http://www.ksh.hu/statszemle_archive/viewer.html?ev=1996&szam=11&old=30&lap=22) illetve Pomogyi László: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon*. Budapest: Osiris-Századvég, 1995. 11.

⁵⁴ *Az 1850. és az 1857. évi népszámlálás*. Budapest: 1993, KSH. 60–69.

http://konyvtar.ksh.hu/inc/kb_statistika/nepszamlalas/1850_1857.evi_nepszamlalas.pdf

⁵⁵ *A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei*. Budapest: Atheneum R. Társulat Könyvnyomdája, 1895 (Reprint kiadás, é.n.) 18.

⁵⁶ Kemény István: *A magyarországi...*, i. m. 12.

legnagyobb csoportot nevezik "romungronak", magyar embernek, akik többségükben maguk is megkülönböztetik magukat a cigányság többi részétől. A másik csoport döntő többsége a XIX. század második felében érkezett, ekkor még beszélik cigány anyanyelvüket, és érkezésük iránya miatt "oláh cigányoknak" nevezik őket. Létezik még egy kis létszámú harmadik csoport is: ők főleg a Dunántúl déli részén letelepedett „beások”, akik a román nyelv archaikus változatát beszél betelepülésükkor.

A nyelvi felosztás mentén ennél egy részletesebb, a különböző csoportok között meglévő különbségeket is feltáró csoportosítást alkotott Erdős Kamill.⁵⁷ Az ő tipológiája alapján a következő csoportjai voltak megtalálhatóak a cigányoknak Magyarországon a 20. század elején:

I. Cigány nyelvű cigányok

1. kárpáti cigány nyelvet beszélik

- Nógrád megyei (más dialektust beszél, mint a következő két csoport)
- Budapest környéki (Páty, Csobánka, Pomáz stb.)
- köszörűs és ringlispiés cigányok (magukat „német”, illetve „vend” cigányoknak nevezik)

2. oláh- (vlax-) cigány nyelvet beszélik

Oláhcigány törzsek:

- Lovári: lókereskedők, lókupecsek
- Posot'ári (zsebtolvajok) :
- Kherári (alkalmi munkások; házzal bírók)
- Colári (szőnyegkereskedők)
- Kelderári: (kézművesek, üstfoltozók)
- Cerhári („sátorosok")
- Másári („halászok")
- Bugári („dögösök")
- Curári („késesek")

⁵⁷ Erdős Kamill *cigánytanulmányai*. Békéscsaba: Békés Megyei Tanács V.B. Cigányügyi Koordinációs Bizottsága, 1989.

- Drizár („rablók")
- Gurvár (fódozövo) (tepsikészítő, edényfoltozó)

II. Nem cigány anyanyelvűek

1. magyar anyanyelvűek - volt kárpáti és oláh cigányok:

- zenészek („úri" réteg)
- vályogvetők, kosárfonók, alkalmi munkások stb. (szegény réteg)

2. román anyanyelvűek („beás")

A) román cigányok (pl. Elek község) - nincsenek alcsoportjaik

B) teknővájó cigányok

- tiszaháti (főleg a Nyírségben)
- „füstös" (Füzesabony, Tiszafüred környéke stb.)
- dunás (Dunántúlon)

2. A magyarországi cigányság a 20. század első felében

A második világháború előtt

Az 1893-at követő évtizedekből nem maradtak fenn megbízhatónak mondott adatok a cigányok számát illetően. A következő népszámlálás az 1941-es volt, amelyik az anyanyelv mellett a nemzetiségre vonatkozó kérdést is feltett. (Természetesen nem a cigányok, hanem az I. és II. bécsi döntés miatt kialakult új helyzet miatt.) Az 1941-es népszámlálás hivatalos adatai szerint cigány anyanyelvűnek volt tekinthető 57.776 fő, cigány nemzetiségűnek pedig 74.374 fő.⁵⁸ Az előzmények ismeretében azonban valószínűsíthető, hogy a közölt adatok alapján nem tudunk hiteles képet adni a két világháború között Magyarországon élt cigány lakosság létszámáról. Ezt támasztja alá például Karsai László kutatása is, aki az 1980-as években átnézte az 1941-es népszámlálás budapesti személyi lapjainak egy részét, és arra a megállapításra jutott, hogy például a IX. kerületi cigányzenész családok magukat mind magyar anyanyelvűnek és magyar

⁵⁸ Az 1941-es népszámlálás. Budapest: 1979. KSH Könyvtár.

nemzetiségűnek vallották.⁵⁹ Így kénytelenek vagyunk becslésekre hagyatkozni. 150 ezresre teszi a cigányok számát ekkor a csendőrség,⁶⁰ és 200 ezer körülire a hatósági orvosok összeírása.⁶¹

Az 1893-as adatfelvételből ismereteket szerezhetünk az anyanyelvi csoportokra és a nyelvismeretre vonatkozólag is. Ez azért fontos, mert Kemény és mások kutatásai alapján az ebben a kategóriában meglévő különbségek jelzik egyrészt az asszimiláció, a beolvadás fokát, valamint segít megértenünk a különböző cigány csoportok tagozódását is. Így közismert tény, hogy a cigányok első csoportjai a 15. századtól érkeznek hazánk területére és az évszázadok alatt, de nem kevésbé a felvilágosult abszolutista uralkodók politikájának következtében a 19. századra erős kulturális asszimiláción mennek keresztül. Elvesztik cigány anyanyelvüket és magyar anyanyelvűvé válnak, illetve meghatározott foglalkozási területeken dolgoznak. A romungrónak, vagy „magyar cigánynak” is nevezett csoport tagjai közül kerülnek ki a zenészek gyakorlatilag teljes egészében, illetve a fémmunkával foglalkozók és az építőiparban dolgozók többsége. Ezeket az adatokat tükrözik tehát az 1893-as összeírás során tapasztaltak is. Így például 17 ezer volt a zenészek száma, valamint a közel 34 ezer iparos cigány férfi 80 %-a állandóan letelepedett életmódot folytatott, és alig több, mint 5 %-uk volt vándornak tekinthető. A megközelítőleg 12%-ot jelentő „egyhelyben huzamosabb ideig tartózkodás” pedig a megélhetéshez kötődő, időszakos vándorlást, az ún. „vándorköröket” jelentette, a szolgáltatások meghatározott időszakonként történő felajánlását egy bizonyos területen. De ehhez a csoporthoz tartozott többségében az 1893-ban összeírt közel 65 ezer mezőgazdaságban, cselédként, napszámosként, alkalmi munkásként dolgozók tömege is.

A nyelvileg és kulturálisan kevésbé asszimilált, a később Erdős Kamill által is leírt,⁶² bomló nemzeti csoportban élők, amelyek egy része még rövid ideig vándorló életmóddal próbálkozott, jelentették a 18. századtól kezdődően először lassan, majd a 19. század második felétől egyre intenzívebb módon bevándorló más csoportokat. Nagyobb részüket alkotta az ún. „oláh cigány” csoport, melynek tagjai ebben az időben még cigány anyanyelvüket megőrizve érkeztek Magyarországra, foglalkozási viszonyaik tekintetében jellemző módon megtalálhatóak voltak esetükben a különböző kereskedelmi tevékenységek, illetve iparos foglalkozások. A

⁵⁹ Karsai László: A cigánykérdés Magyarországon 1919-1945. Budapest: 1992. Cserépfalvi kiadása. 22. o.

⁶⁰ A néma nyomozás köréből. In: Csendőrségi Lapok, 1944. május 15. 310. o.

⁶¹ Orvosi Hírlap, 1943. július 24. és 1943. augusztus 7. Idézi: Karsai im. 23. o.

⁶² Erdős Kamill: A magyarországi cigányság. Békéscsaba: 1958. In: Erdős Kamill cigánytanulmányai. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum kiadványa, Békéscsaba 1989. 42-56.

másik csoport pedig a „beásnak” nevezett és ezen belül is több alcsoportra tagozódó közösséget jelentette, amelynek tagja viszonylag egy tömbben telepedtek le a Dél-Dunántúlon és közöttük meghatározó foglalkozási típusú a famegmunkálás különböző formái váltak. Az anyanyelvük ebben az időszakban a román nyelv archaikus változata volt, így őket az összeírások „román cigányként” is említi.

Mindezek alapján elmondható, hogy a 20. század fordulóján a cigányság meglehetősen összetett csoportot alkotott Magyarországon. Egyes csoportok különböző történeti múlttal, nyelvi hagyományokkal, szokásrendszerrel, és nem utolsósorban, nem egyenlő távolságra voltak az akkori magyar társadalomtól és ez nyilvánvalóan befolyásolta az integráció lehetőségeit is. A politikusokat elsősorban, miként az összeírás elrendelésének céljai között is szerepelt, a kóborlók, vándorlók, le nem telepedettek, mint a közigazgatásnak kihívást jelentő csoportok érdekelték. Ebből a kategóriából azonban alig kilencezer főt, a huzamosabb ideig egyhelyben tartózkodók közül pedig 20 és fél ezer főt regisztráltak, tehát a várttal ellentétben a többség már teljesen letelepedettnek tekinthető ebben az időszakban is. Igen magasnak mondható a zenész és iparos cigány emberek száma is, akiket gazdasági kényszerűségből, ha be- nem is, de elfogadott, megtűrt a magyar társadalom.

A második világháborúig tartó évtizedekben az itt felvázolt folyamatok egyre inkább az asszimiláció irányába hatottak. 1945-ig a cigányok gyakorlatilag teljesen letelepedtek, egynémely oláh cigány csoportról jegyezték fel, hogy még ebben az időben is vándoriparosként próbálták megélhetésüket biztosítani. A nyelvi asszimiláció is fokozatosan zajlott, egyre nagyobb arányban váltak magyar anyanyelvűvé az országban lakó romák. Gazdaságilag azonban egyre nehezebb helyzetbe kerültek ezek a csoportok. Amíg a 19. század végén, a 20. század elején a hagyományosnak mondott cigány mesterségek a magyar ipar fejletlensége miatt szükségesek és nélkülözhetetlenek voltak különösen a vidéki magyar társadalom számára, addig a két világháború között fokozatosan fejlődő gyáripar, a tömegtermelés kialakulása fokozatosan ellehetetleníti a megélhetésnek ezt a formáját. A fejlődéssel lépést tartani azonban csak azoknak volt esélye, akik régebb óta, integráltabban éltek a társadalomban. Az új bevándorlók és a váltani nem tudók nagyon gyorsan a társadalom legmélyebb rétegeiben találták magukat, és néhány évtized alatt a cigányság döntő többsége került ebbe a helyzetbe. *„Az alsó réteg szubkultúrájának néhány jellegzetességét is rögzítettük: alacsony jövedelem, magas gyerekszám, szociális szempontból elfogadhatatlan lakások, villannyal, ivóvízzel való ellátottság kedvezőtlen mutatói, a felnőttek iskolázottságának alacsonyabb szintje”* – állapítja

meg Kemény István még 1971-ben is a két világháború között kialakult helyzet következményeit.⁶³

Politikai és társadalmi megnyilatkozások a cigányok ügyében a két világháború között

A cigányok ügye a politikusokat leginkább csak a közigazgatást megzavaró kóbor cigányok vonatkozásában érdekelte. A korszakban születő jogszabályok egyes rendelkezései ugyan nem utalnak közvetlenül a cigányokra, de alkalmazásuk során a kóbornak tekintett emberek esetében a cigányokra is vonatkoztathatók voltak. Így akár előzményként az 1876-ban a közegészségügyről szóló rendelkezés, vagy az 1879-ben elfogadott kihágási törvény is kapcsolható volt a kóborlás megakadályozásra indított intézkedésekhez. A legfontosabb, nevesítetten a cigányokra vonatkozó rendelkezés az 15.000/1916. számú BM rendelet⁶⁴ volt, amely a sátoros, kóborló cigányok összeírásáról, felkutatásáról intézkedett és kizárólag a vándorlást folytatókra vonatkozott.

Ez volt az a rendelet, amely meghatározta a kor közigazgatásának viszonyulását a cigánykérdéshez. Az alapvető problémának a közigazgatásba azonban azt tekintették, hogy a háború idején a kóbor cigányok kivonják magukat a katonáskodás és az adózás alól. Ezért meghatározták a legfontosabb intézkedéseket. Definiálták, hogy ki is tekinthető kóbor cigánynak („*kóbor cigány, aki nem tudja bizonyítani, hogy van lakóhelye*”), mit kell tenni azzal, akinek van lakóhelye de nem ott tartózkodik (*hazatoncolni szükséges*), a hadsereg igényeire is tekintettel voltak („*igavonó állatok elvétele és a hadseregnek történő átadása*”), valamint a közigazgatás igényeit is igyekeztek kiszolgálni („*cigányigazolvány kiadása minden 12 évet betöltött személynek*”).

Ehhez a rendelethez kapcsolódik a 84.471/1916. BM rendelet, amely a „*A kóbor cigányok gyermekeinek állami menhelyeken való elhelyezéséről*” címet viseli.⁶⁵ Ez a 7 éven aluli gyermekek állami gondoskodásba vételét írta elő. Ezzel vélték megakadályozni a kóborló életmód újratermelődését.

⁶³ Kemény István: A magyarországi cigány lakosság. Valóság, 1974. 1. 63-72. o.

⁶⁴ A m. kir. belügyminiszter 1916. évi 15.000. eln. számú rendelete, a kóbor (sátoros) cigányokról <http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1916&pg=443&l=hun>

⁶⁵ Uo.

A kor másik fontos, meghatározó intézkedése a 257.000/1928. B.M. körrendelet, amely „*A kóbor cigányok hatékonyabb megrendszabályozásáról*” címet viselte. Ez alapvetően a kóbor cigányokra és más hasonló elbírálás alá esőkre vonatkozott, a közrend, a közbiztonság és a közegészségügy védelme érdekében. Következménye évtizedekre meghatározó volt, hiszen meghonosodik az évente két alkalommal megtartott „cigányrazzia” intézménye.

A politikai kérdések eldöntésére szolgáló központi helyen, az országgyűlésben igen keveset foglalkoztak a cigányok ügyével. Általában csak valamilyen kirívó, a társadalom működését jelentősen megzavaró esemény kapcsán került előtérbe a cigánykérdés. A 20. század elején a leginkább említésre méltó Samassa János interpellációja volt a dánosi rablógyilkossághoz⁶⁶ kapcsolódóan: „*Szándékoznak-e a miniszter urak az oláh cigányok szigorú és végleges megrendszabályozása tárgyában a legrigorózusabb törvényes intézkedéseket megtenni, s addig is, mivel e kérdés megoldása több nehézségbe ütközik, míg törvényben végleg szabályozható, tekintve azonban azokat a végzetes és veszedelmes állapotokat, mely a közt fenyegeti e vándor rablógyilkosok minden útvonalán, hajlandó-e különösen az igazságügy-miniszter úr a magyar korona országainak területére rájuk a statáriumot kihirdettetni?*”⁶⁷ Polónyi Géza igazságügy miniszter válaszában bár alapvetően egyetértett a képviselő helyzetértékelésével, de megítélése szerint nem volt törvényi lehetősége a statárium kihirdetésére.

Az 1907-es dánosi eset valószínűleg azonban az egyik fontos pontja lehetett a véleménykifejtésnek és az állam cselekvésre ösztönzésének a tárgyalt korszakban. Miként Porzsolt Kálmán írta: „*Kétféle cigány van Magyarországon. A magyar cigány, amelyből a geniális cigány zenészek kerülnek ki. Ezt a fajt pártfogolni s nevelni kell! A másik fajt, a vándor oláh cigányt pedig egyszerűen ki kell irtani! Ha a magyar törvényhozás és közigazgatás nem képes ezt a jelentéktelen kérdést radikálisan megoldani, nem érdemli meg, hogy az embereit a művelt emberek sorában emlegessék.*”⁶⁸

Ezek után évtizedekig nem foglalkozott az országgyűlés a cigányok ügyével. Később a zsidótörvények vitájában került újra elő a parlamentben a cigánykérdés. Drózdly Győző,

⁶⁶ Az ügyről például: <http://www.reformatus.hu/mutat/8492/>

⁶⁷ In: Mezey Barna, Pomogyi László, Tauber István: A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422-1985.

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/romak/a_magyarorszag_i_ciganykerdes_dokumentumokban/pages/008_ciganyugy.htm

⁶⁸ Uo. 223.o.

Gesztelyi Nagy László, majd Orsós Ferenc fajkutató próbálta meggyőzni a Felső Házat a cigány-magyar vérkeveredés megtiltásának szükségességéről.

A deportálásokhoz vezető utat azonban a közvéleményt befolyásolni próbáló, a közigazgatás alsóbb szintjén dolgozó emberek készítették elő. Ilyen volt Például Barabás Péter gyermekvédelmi szakértő, aki, mint kifejtette véleményét 1911-ben: *„A vándorcigány-gyermeket már csecsemő korában állami gondozásba kell venni s 15 éves koráig a gyermekmenhelyek oltalma alá kell helyezni.”*⁶⁹ Másrészt Endre László, radikalizmusáról ismert személyként már 1934-ben kifejtette: *„A cigánykérdés megoldása elsőrendű állami feladat. Az egész ország kóborcigányait az ország megfelelő pontjain, ahol baraktáborok vagy internáló táborok már voltak, koncentrációs táborokba kell gyűjteni, gyermekeiket kivétel nélkül erre a célra rendelt külön menhelybe vagy épületbe beutalni, esetleg teljesen megbízható vidékeken földműves családokhoz egyenként kiadni s a cigányok munkába állítását a fentemlített táboron belül megkísérelni. Erre megfelelő apparátust és igazgatást lehet biztosítani.”*⁷⁰

Hasonlóan gondolkodott Gesztelyi Nagy László is 1940-ben, aki kifejtette: *„Az eddigi intézkedések főhibája az volt, hogy a kérdés megoldásánál az emberies gondolkodás, a kesztyűs kézzel való bánás, a humanitás vezette az intézkedésre hivatott tényezőket akkor, amikor a legkíméletlenebb intézkedésre lett volna szükség; nem lehet a kérdés végleges megoldását remélni, ha a szív hangjára, a szív érzelmeire hallgatunk.... A kóbor cigányokat koncentrációs munkatáborokba kell összegyűjteni, munkára kényszeríteni, további szaporodásukat feltétlen megakadályozni. Ha munkát végezni nem akarnak, ennek kikényszerítésére a legszigorúbb eszközöket kell alkalmazni, vagy hasznos és munkás egyede lesz a társadalomnak, vagy elpusztul. ... Hasonló eszközökkel kell a cigánynőket és leányokat táborokba összegyűjteni, munkára kényszeríteni, mint a férfiakat, legalább is egyelőre annyi munka végzésére szorítani, amely fenntartásukat biztosítja, hogy létfenntartási költsége ne legyen a dolgozó társadalom terhe.”*⁷¹

Az itt idézett nagyobb lélegzetű megnyilatkozások mellett a korszak két szakterületén zajlott még, gyakran erősen szélsőséges megközelítésben vita és megoldási javaslatok keresése a „kóborcigány-kérdés” ügyében. Egyrészt a körorvosok a Népegészségügy című lapban jutnak

⁶⁹ In: Mezey Barna, Pomogyi László, Tauber István im.

⁷⁰ In: Mezey Barna, Pomogyi László, Tauber István im.

⁷¹ In: Mezey Barna, Pomogyi László, Tauber István im.

el az 1940-es évben egészen a sterilizálás gondolatáig. Másrészt a Csendőrségi Lapok állandó témájaként van jelent a cigányok elleni harc. Valószínűsíthetőleg ezek a több évtizedet átívelő, gyűlölködő gondolatok is hozzájárultak ahhoz, hogy 1944 nyarától a közigazgatás alsóbb szintjein kezdeményezték először a cigánykérdés „zsidó módra” történő megoldását.

A helyzet súlyosbodása a náci megszállás utáni kezdődött igazán. A megelőző évtizedek liberalizmusát fokozottan cigányellenesség váltotta fel a közigazgatásban, a csendőrségen. „Átnevelés”, „civilizálás”, vagy valamiféle kényszermunkatábor vetődött fel ötletként a cigánykérdés „kezelése” érdekében, ezután megkezdődött munkaszolgálatos századok összeállítása, majd 1944. március 19. után a „cigánykérdés megoldása” népirtásba torkollott. Először munkásszázadokat szervezettek, majd gyűjtőtáborokba történő összeszedés után megindultak a menetek a koncentrációs táborokba. A deklarált cél a kóbor cigányok „kiiktatása” volt a társadalomból, de mivel ilyen embereket ebben az időben gyakorlatilag már nem találtak, teljesen letelepedett közösségek deportálásával teljesítették a feladatot. Arra azonban a történettudomány még nem adott megbízható és határozott választ, hogy hányan estek áldozatául ennek a népirtásnak. A sokáig legmegbízhatóbbnak tartott kutatás⁷² 5000-re teszi a számukat, de a Nácizmus Üldözötteinek Bizottsága erősen vitatott becslése több mint 30.000. áldozatról szól. A történettudományban régóta zajlik már vita a holokauszt roma áldozatainak számáról. Pontos adataink nincsenek, de valószínűleg jó néhány ezer cigány ember lett áldozata a náci népirtásnak Magyarországon is.

Anyagi- szociális-kulturális leszakadásuk a többségi társadalomtól rohamos ütemben gyorsult, a népirtás pedig már a megsemmisítésüket tűzte ki célul. Miként Kemény István fogalmazott: „Felszabadulásunk előestéjén a magyarországi cigányság relatív helyzetét tekintve történetének mélypontján állott.”⁷³

3. 1945-től 1989-ig, a rendszerváltozásig

A háború vége a cigányok számára mindenekelőtt az életben maradást, a megsemmisítéstől való megmenekülést jelentette. Az 1947-48-ig tartó népi demokratikus időszak nagymértékben megváltoztatta a cigányságnak az egész társadalommal való viszonyát. Az 1944 előtti

⁷² Karsai László: *A cigánykérdés Magyarországon 1919–1945*. Budapest: Cserépfalvi kiadása, én.

⁷³ Kemény István – Rupp Kálmán – Csalog Zsolt – Havas Gábor: *Beszámoló a magyarországi cigányság helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásról*. Budapest: MTA Szociológiai Kutató Intézet, 1976. 50. o.

tekintélyelvű rendszer nem ismerte el egyenjogúnak a cigányokat, a demokrácia az egyenjogúság elvét hirdette meg. Az újonnan létrejött — és a csendőrség szerepét vidéken felváltó — rendőrség ugyan a politikai harc eszközüvé vált, de a faji vagy etnikai megkülönböztetés tiltott volt számára, személyi állománya miatt pedig társadalmi téren alapvetően szegénypárti volt. Gazdasági téren viszont rontotta a cigányság helyzetét a nagybirtokok felosztása, mivel ez munkaalkalmak elvesztését jelentette számukra. Kimaradtak a földreformból, noha azelőtt megélhetésük jelentős részben a mezőgazdaságban végzett munkából származott. A demokratizálódás hatott az iskolázódásra is. Az iskolába nem járó cigány gyerekek aránya 50 százalék volt a második világháború előtt, ez 1945 után gyorsan csökkent, 1957 után iskolaköteles korba lépők között ez az arány már csak 10 százalék volt.

Politikai téren azonban a háború után sokáig nem történt előrelépés, sőt, még a kérdést sem fogalmazták meg a cigányság helyzetét illetően. Az első és sokáig az utolsó elméleti fejtegetés a cigánysággal kapcsolatban 1946-ban jelent meg, a kommunista párt elméleti folyóiratában.⁷⁴ Néhány szerző⁷⁵ csak magánvéleménynek tartja Kálmán András írását, azonban hosszú idő után ő volt az, aki először átfogó módon közelítette meg a kérdést. „*A gazdasági talpraállítást ki kell, hogy egészítse a cigányság nemzetiségi jogainak megadása.*”⁷⁶ Megfogalmazásában a „cigányprobléma” nem a cigányfajúak vagy cigányanyanyelvűek problémáját jelenti, hiszen a cigányság döntő többségét asszimilálódott, városban lakó munkások, kisiparosok, kereskedők képezik. A fő probléma azokkal a falun lakó, vagy „*vándorcigányokkal*” van, akik nem rendelkeznek rendszeres munkával, keresettel. Véleménye szerint nemzetiségi kérdéstről van szó, hiszen a cigányság is nemzetiség, csak még nem kapta meg azokat a jogokat, amely ebben az esetben járna. Jól ismerte fel azt a kérdést, hogy a cigányság gazdasági helyzete az adott időben a mélyponton volt, valamint azt is, hogy a kizártságot a kulturális, iskolázottságbeli lemaradás csak tovább fokozza. Kétségtelen tény az is, hogy a cigányság teljes egészében kimaradt a földosztásból is, pedig az 1945 után a törvény előtti egyenlőség eszméjét meghirdető új demokráciában sokak számára jelentett ez egy ideig határozott jövőképet. Sokáig nem szerveződött olyan mozgalom, nem termelődött ki olyan cigányszármazású értelmiségi réteg, amely felkészülten tudott volna hatást gyakorolni a cigányság életének a rendezésére, problémáik megoldására.

⁷⁴ Kálmán András: 'A magyar cigányok problémája.' In.: *Társadalmi Szemle* (1946/8-9.)

⁷⁵ Sággy Erna: 'Cigánypolitika Magyarországon 1945-1961.' In: *Regio* (1999/1.)

⁷⁶ Kálmán András: *I.m.*

Bár tudjuk, hogy az előbbi helyzetelemzés nem volt hivatalos álláspont, mégis ennek hatását érezzük az 1957-től, ha rövid időre is, de megszerveződő Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége (MCKSZ) alapelveiben. Érdeemes röviden megismerkednünk a kísérlettel, bár ez csak egy rövid átmeneti időszakot jelentett a híres-hírhedt párhatározat megjelenése előtt.

Így már rögtön a szervezet megalakulásánál felfigyelhetünk egy fontos szempontra: a kutatások alapján nem állami kezdeményezésre indult meg az MCKSZ megszervezése, hanem cigány értelmiségi körökben vetették fel először a gondolatot. Ez persze akár azzal is cáfolható, hogy egyrészt ilyen típusú nemzetiségi szövetségek már léteztek, tehát csak ezt a mintát kellett lemásolnia a politikai hatalomnak, másrészt nem is igazán voltak cigány értelmiségiek az 1950-es években. A cigány származású újságírónak, László Máriának, a szövetség kezdeményezőjének és első vezetőjének azonban előkerült a hagyatékából az 1956 elején, a minisztertanácshoz intézett felirata, amely számot vetett a „*cigány néptöredék*” helyzetével. Rávilágított, hogy ezzel a kisebbségi csoporttal senki sem kíván érdemben foglalkozni, és kéri egy ehhez szükséges szervezet felállítását. Mellékletként csatolva van hozzá az említett értelmiségiek támogató levele⁷⁷, valamint Pánd község cigánytelepének 280 lakója nevében írt kérelme.⁷⁸ Ezzel sikerült elhíttetnie a hatalommal, hogy a cigány rétegek között kialakulóban van egy konszenzuson alapuló önszerveződésnek a lehetősége, így támogatásra méltó a kezdeményezés. Miként Sággy Erna írja⁷⁹: „*egy ideológiai vákuum*” létezett ebben az időszakban a cigányokkal kapcsolatban, igazán még a probléma lényegét sem értették a hatalom birtokosai, de elképzeléseik szerint egy ilyen típusú szövetség segíthetett volna tisztázni az alapkérdéseket. A hosszú egyeztetések után végül 1957. október 26-án jött létre a MCKSZ a Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Osztályának alárendelve, és mivel a többi, hasonló szövetség is ebben a státuszban volt, remény mutatkozott a cigányság nemzetiségként történő elismerésére.⁸⁰

⁷⁷ Az 1955-ben kelt levelet neves cigányzenészek írták alá, ők jelentették ekkor alapvetően a cigány értelmiségi réteget.

⁷⁸ László Mária: 'Felirat a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsához A Magyarországon élő cigány néptöredék gazdasági, politikai és kulturális életszínvonalának emelése tárgyában' (1965. január 9.) In: Ligeti György (szerk.): *Bevezetés a magyarországi cigányság kultúrájába CD-ROM* (továbbiakban: Roma CD)

⁷⁹ A kérdést szinte csak ő kutatta. Vö.: Roma CD, illetve Sággy Erna: 'Cigánypolitika Magyarországon 1945-1961.' In: *Regio* 1999/1.

⁸⁰ Természetesen még nem ismerhették Lászlóék azt az ebben az időben elkészült tanulmányt, amely tagadja a cigányság nemzetiségi létét, és tulajdonképpen Kálmán András (vö.: 'A magyar cigányok problémája.' In: *Társadalmi Szemle* (1946/8-9.)) cikkének a cáfolata. Pogány György – Bán Géza: *A magyarországi cigányság helyzetéről*. 1957. október. Gépelt példány az OSZK-ban.

Az eredeti elképzelések szerint a Cigányszövetség „*egyrészt állami intézmény, másrészt a cigányok tömegmozgalmi társadalmi szervezete saját problémáik megoldására*”⁸¹ lett volna, feltételezve egy széleskörű tagságot és egy közgyűlést, ahol a romák saját maguk veszik kézbe problémáik megoldását. Legfontosabb célkitűzésükként pedig megfogalmazták: „*A Magyarországon élő cigányok gazdasági, politikai és kulturális felemelése nemre és foglalkozásra való tekintet nélkül*”.⁸² A lendületes indulásban azonban nem rögzítettek jogokat, tehát semmiféle hatáskört a szervezet számára, és nagyon rövid időn belül lekerült a napirendről a tömegek szervezése is. Így a főtitkár mellett három előadó és néhány önkéntes próbálta megvalósítani a kitűzött célokat. 1957-ben még úgy tűnt, hogy ez nem reménytelen vállalkozás, miként a nemzetiségi státusz megcélzása sem.

Javasolták a cigány nyelv és irodalom fejlesztését, cigány színház és népi együttes létrehozását. László Mária tervei között szerepelt cigány iskola és kollégium alapítása is, ahol tanítják a cigány nyelvet. Gondot fordítottak a foglalkoztatás kérdésére is. Felkarolták a 40-es évek vége óta szerveződő cigány szegkovács ktsz-eket, ahol az átlagnál jobb megélhetést találtak cigányok a bányák számára előállított sinszegek gyártásával. 1958-ban már 10 önálló cigány vasipari szövetkezet működött 477 dolgozóval. A legfontosabb – és valószínűleg a politikai hatalommal történő összeütközés alapját jelentő – tevékenységük volt azonban az érdekvédelem. Bár nem erre a feladatra jöttek létre, más szervezet hiányában kénytelenek voltak ezzel is foglalkozni. Így kapcsolódtak be a második világháborúban üldözöttek kártérítési ügyeibe, de náluk jelezték a hatóságok diszkrimináló magtartását, vagy ide fordultak a foglalkoztatásukat elutasítók elleni panaszukkal is a cigány emberek. László Mária ilyen irányú tevékenységével valószínűleg rengeteg ellenséget szerzett. Ezért helyére 1958 végén Ferkovics Sándort ültették, aki katonatiszti múltjából kifolyólag határozottabban volt képes végrehajtani a párt utasításait. Ettől kezdve a szövetség munkája formálissá vált, érdekvédelmi és kulturális kezdeményezési háttérbe szorultak. Mivel már készült az új, marxista alapú megközelítése a cigánykérdésnek, a szövetség egyre kényelmetlenebbé vált, míg végül 1961-ben megszüntették. Az általuk kitűzött célok tényleges megvalósításáig a rendszerváltozásig kellett várni.

Így a rendszerváltozásig tartó korszak meghatározó dokumentuma az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1961-es határozata lett, amely a cigánykérdést nem nemzetiségi, hanem szociális

⁸¹‘Javaslat a Magyarországi cigányok Kulturális Szövetségének a létrehozására.’ In: *Dokumentumok a „Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége 1957-1961” életéből*. Népművelési Intézet, 1986.

⁸² U. o.

ügyként határozta meg. „*A cigánylakosság felé irányuló politikában abból az elvből kell kiindulni, hogy bizonyos néprajzi sajátossága ellenére sem alkot nemzetiségi csoportot. Problémáik megoldásánál sajátos társadalmi helyzetüket kell figyelembe venni és biztosítani kell számukra a teljes állampolgári jogok és kötelességek érvényesülését, és ezek gyakorlásához szükséges politikai, gazdasági és kulturális feltételek megteremtését. ... Sokan nemzetiségi kérdésként fogják fel, és javasolják a "cigány nyelv" fejlesztését, cigány nyelvű iskolák, kollégiumok, cigány termelőszövetkezetek stb. létesítését. Ezek a nézetek nem csak tévesek, de károsak is, mivel konzerválják a cigányok különállását és lassítják a társadalomba való beilleszkedésüket.*”⁸³ Tehát egyértelműen egy szociális válságkezelés köntösébe bújtatott asszimilációs törekvről volt szó. Egyetlen pozitívumaként a dokumentumnak, a határozatban leírják, hogy 2100 cigánytelep létezik az ország területén, amelyeken embertelen körülmények között lehet csak élni.

Hosszú idő után és sokáig utána is a legmegbízhatóbb adatokat jelentve, huszonhat évvel a második világháború vége után, 1971-ben országos kutatás készült a cigányokról, Kemény István vezetésével.⁸⁴ A kutatás szerint akkor 320 ezer fő volt a cigányok száma. Ebből 23 százalék élt a keleti régióban (Szabolcs – Szatmár, Békés és Hajdú – Bihar megyében), 20 százalék az északi régióban (Borsod – Abaúj – Zemplén, Nógrád és Heves megye), 21 százalék a Dunántúlon, 19 százalék a budapesti régióban (Pest, Fejér és Komárom megye), valamint 16 százalék az alföldi régióban (Csongrád, Bács – Kiskun és Szolnok megye). Településtípusok szerint 7,7 százalék élt Budapesten, 14 százalék a vidéki városokban, és 78 százalék a községekben.

Magyar anyanyelvű volt ebben az időben 71 százalék, cigány anyanyelvű 21 százalék, és román anyanyelvű nem egészen 8 százalék. A cigány lakások kétharmada volt cigánytelepen. A cigányok több mint kétharmada vályog-, vertföld-, vagy sárfalú kunyhóban lakott. A lakások 44 százalékában nem volt villany. Vívezeték a lakások 8 százalékában volt, az épület telkén kút volt a lakások 16 százalékánál, 100 méternél közelebb lévő kút a lakások 37,5 százalékánál, és 100 méteren túl lévő kút a lakások 39 százalékánál volt található. WC volt a lakáson belül a

⁸³ ‘A cigányság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról Az MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata 1961. Június 20.’ In.: Mezey Barna (szerk.): *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422-1985*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1986. 240. o.

⁸⁴ Kemény István – Rupp Kálmán – Csalog Zsolt – Havas Gábor: *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásról*. 72. o.

lakások 3 százalékánál, a lakáson kívül a lakások 4 százalékánál, árnyékszék a lakások 61 százalékánál, és árnyékszék sem volt a lakások 32 százalékánál.

A 14 éven felüli cigányok 39 százaléka analfabéta volt. A 20 – 24 éves korú cigány fiatalok 26 százaléka végezte el az általános iskolát, a többiek nyolc osztálynál kevesebbet végeztek, és több mint 10 százalékuk egyáltalán nem járt iskolába. Az országos kutatás regisztrálta azt is, hogy az ötvenes és hatvanas évek iparosításának hatására, 1971-re foglalkoztatottá vált a munkaképes korú férfiak 85 százaléka, valamint azt is, hogy a cigány családfők 11 százaléka volt szakmunkás, 10 százaléka betanított munkás, 44 százaléka segédmunkás, 13 százaléka mezőgazdasági fizikai dolgozó, 3 százaléka napszámos, 6 százalékuk pedig önálló, segítő családtag, vagy alkalmi munkából tartotta fenn magát. A munkaképes korú nők foglalkoztatottsága 1971-ben 30 százalékos volt, de a nyolcvanas évek elejére 50 százalékosra emelkedett.

1965-ben indították el a cigánytelepek felszámolására irányuló programot. Ennek keretében az állandó keresettel rendelkező cigányok kedvezményes kamatú kölcsönt vehettek fel úgynevezett CS'(csökkentett értékű) új házak építtetésére, vagy megüresedő régi parasztházak megvásárlására. A "CS" házak többnyire telepszerűen, egymás mellé épültek, régi parasztházak vásárlására pedig leginkább a sorvadó kistelepüléseken volt lehetőség, vagyis a települési elkülönülés új formái jöttek létre. Ennek ellenére a cigányok települési és lakásviszonyai igen nagymértékben javultak.

A kérdés szempontjából az egyik következő, jelentősebbnek tartott, 1984-es párt dokumentum szerint⁸⁵ a 360 ezresre becsült lélekszám teljes egészében letelepedettnek tekinthető, a területi elhelyezkedésük is állandósult. Döntő többségük a főváros és környékén, valamint Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár megyében él, leginkább falvakban. A munkalehetőségeket azonban az iparral rendelkező nagyvárosokban találják meg, ezért nagy részük ingázik, vagy munkásszálláson lakik. A foglalkoztatottság tovább emelkedett, már a cigány nőknél is 53 százalék állandó munkaviszonnyal rendelkezik. Az aktív keresők fele azonban segédmunkás, a szakmunkások aránya elenyésző a többségi társadalomhoz

⁸⁵ Az adatok az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának 1984. október 2-i ülésén megtárgyalt jelentéséből származnak In.: Mezey Barna (szerk.): *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422-1985.* 275.o.

viszonyítva. Gyorsult a telepek megszüntetése is, de az új, "CS" (csökkentett komfortfokozatú) lakások építésével szeparált, csak cigányok által lakott településrészek jöttek létre.

A dokumentum szerint a cigánygyerekeknek mintegy a 60 százaléka már jár óvodába, fele már elvégzi az általános iskolát, és egyre többen tanulnak szakmát, járnak középiskolába.⁸⁶ Formálódik a cigány értelmiség első generációja is, ők főleg művészeti, népművelési területen érnek el sikereket. Azonban egyre inkább elfogadott dolog az elkülönített és a gyógypedagógiai oktatás, de nem látják az összefüggést a többségi társadalomhoz képest még mindig alacsony iskolázottság és a sajátos oktatási formák között.⁸⁷ A nyílt és rejtett előítéletek azonban továbbra sem csökkennek, legfeljebb csak a „puha diktatúra” nyomja a felszín alá. A rossz életkörülményekért és a nehéz felzárkózás miatt a társadalom egyedül csak a cigányságot okolja, a tömegtájékoztatói eszközök pedig tovább erősítik a munkakerülő-bűnöző sztereotípiákat.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a 80-as évek végére a cigányság helyzete az előző évtizedekhez képest megváltozott. Sok ember számára megnyílt a felemelkedés lehetősége, és akinek ez sikerült, környezete már nem is tekintette „igazi” cigánynak. Ezek az eredmények azonban nagyon ingatag talajon álltak. Az oktatás színvonaltalansága, a munkaerő képzetlensége időzített bombaként robbant az előre nem látott rendszerváltozás után. A romok pedig maguk alá temették a cigányság jelentős részét az elmúlt évtizedek eredményeivel és illúzióival együtt.

4. A rendszerváltozás után

A látványosan meginduló, de nem eléggé megalapozott felemelkedés a rendszerváltozás után pillanatok alatt kártyavárként omlott össze. A szocializmus alatt is csak a legkevesebb szakértelmet igénylő feladatokra, leginkább segédmunkásként foglalkoztatott cigány származású munkavállalók (az aktív keresők több mint a fele!) váltak először főlöslegessé a privatizálásra kerülő vállalatoknál. Amíg 1971-ben a — mint láthattuk — munkaképes korú férfi roma népesség körében a foglalkoztatottság 85 százalékos volt (alig eltérően a nem romák 87 százalékatól), 1993 végére ez az arány 29 százalékra csökkent (szemben a nem romák 64

⁸⁶ *Uo.*

⁸⁷ Részletesen lásd még: Havas Gábor - Kemény István - Liskó Ilona: *Cigány gyerekek az általános iskolában*. Budapest: Oktatáskutató Intézet - Új Mandátum Könyvkiadó, 2002.

százalékával).⁸⁸ Az alacsony iskolázottságú embereknek, akiket az elmúlt évtizedekben is csak a legkevesebb szakértelmet igénylő feladatokra használtak, reményük sem lehetett arra, hogy sikeresen érvényesüljenek a most már üzleti alapon szerveződő munkaerőpiacon. Ezzel pedig megingott a cigány családok megélhetése, és egyik következményeként a régebben felvett lakásépítési hitelek visszafizetésére képtelenné válva, sorra veszítették el lakásaikat.

A rendszerváltozást követő sokkhatás után tovább differenciálódott a cigányság. Kialakult egy olyan szűk réteg, amely sikeres válaszokat tudott adni a rendszerváltozást követő évek kihívásaira. Ők leginkább vállalkozóként próbáltak érvényesülni, többen jelentős sikerrel.⁸⁹ Persze ez csak korlátozott mértékben vonatkozott azokra, akik kényszerből léptek a vállalkozás útjára, ők csak a mindennapi megélhetést tudták biztosítani családjuknak, de még így is kedvezőbb helyzetben voltak, mint a cigányság jelentős része. Vannak olyanok is, akik értelmiségi pályán, közéleti szereplőként találják meg megélhetésüket. A cigány családok jelentős része azonban évtizedekkel ezelőtti szintre süllyedt vissza rövid időn belül, képzetlenségük miatt esélyük sem volt munkalehetőségre. A reménytelen helyzetbe került cigány emberek körében – a hasonló szociális helyzetben lévőkhez hasonlóan – ismét kialakult a „*megélhetési bűnözés*”⁹⁰, ami sokak számára az életben maradás egyetlen esélyét jelentette. A többségi társadalom pedig — mivel a rendszerváltozás megingatta mindenki anyagi helyzetét — megújult ellenszenvvel fordult a cigányság felé. Az 1990-es évek első felében a mindennaposá váló oktatási-, foglalkoztatási-, hatósági- és lakhatási diszkrimináció mellett megjelent ötletként a kényszerlakhelyre telepítés gondolata is, valamint a szervezett csoportok által elkövetett támadások, bántalmazások. A nyíltan faji megkülönböztetést hirdető politikai erők rasszista jelszavakat hangoztató és náci „*hősöket*” dicsőítő felvonulásai gyakran országosan elismert politikai szervezetek oldalvizén hajóztak, nyílt vagy burkolt támogatásukat élvezték. Az elhíresült tiszavasvári különballagtatás után személyiségi jogaik megvédéséért az igazukat polgári peres eljárásban kereső emberek csak mint a „*tetvesek, rühesek*” vonultak be a sajtó történetébe.⁹¹ A rosszul értelmezett szólásszabadság a demokrácia örve alatt felszínre hozta az évtizedek óta lappangó, sok esetben gyűlöletté fajuló ellenszenvet.

⁸⁸ Kemény István: 'A magyarországi roma (cigány) népességről.' In: *Magyar Tudomány* (1997/6.)

⁸⁹ Részletesen lásd: Kállai Ernő: 'Roma vállalkozók 1998-ban.' In: Kemény István (szerk.): *Cigányok/romák és a láthatatlan gazdaság*. Budapest: AKM-Osiris, 2000, 38-80. o.

⁹⁰ A „*megélhetési bűnözés*” természetesen szociológiai fogalom, a tételes jog nem ismeri ebben a formában.

⁹¹ Lásd: Seszták Ágnes: 'Másodfokú személyiségi jogok.' In: *Demokrata* (1999/17); Matúz Gábor - Sinkovics Ferenc: 'A tetűhöz való jog törvényesítése.' In: *Demokrata* (1991/21)

A rendszerváltozás utáni időre tehető a cigányság politikai ébredése, önszerveződésének kezdete is. A hosszú időn keresztül csak felülről irányított szerveződések — mint az 1985-ben létrehozott Országos Cigánytanács, vagy az 1986-ban újrászervezett Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége — után a jogállamiság eszméjéhez kötődő, és az egyesülést, szólás- és sajtószabadságot deklaráló törvények megjelenése után volt lehetőség önálló szervezetek létrehozására. Az 1990-es országgyűlési választásokra három cigány párt is alakult — köztük a Magyarországi Cigányok Szociáldemokrata Pártja volt a legsikeresebb —, de önálló mandátumot egyik képviselőjük sem szerzett. Az első szabadon választott parlamenti ciklusban azonban három, cigány származását nyíltan is vállaló képviselő⁹² is részese lehetett a hatalomformálásnak országos, nagy pártok képviselőiként. A nagy felbuzdulás után a politikai pártok azonban csak 2002-ben gondolták úgy, hogy valóban szükség van cigány származású képviselőkre is a Parlamentben. Így a 2002-es választások után négy pártpolitikus cigány ember szerzett mandátumot.

Sokkal jelentősebben indult a civil cigány szervezetek tevékenysége, 1991 végére már 96 ilyen szervezet volt hivatalosan bejegyezve. Működésük azonban egyre bizonytalanabb, az anyagi finanszírozás esetleges, pályázati pénzek megszerzése gyakran a hatalmon lévő kormányhoz való lojalitáson múlt. Az állam közalapítványokat hozott létre, ahonnan különböző programokra nyerhettek támogatást. Az azóta megszűnt „*Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért*” *Közalapítvány* 1995-ben jött létre⁹³ elsősorban a kisebbségi önazonosság és a kultúra megőrzésének támogatása érdekében, 1996-ban pedig a megélhetést segítő „*A Magyarországi Cigányokért Közalapítvány*”⁹⁴ kezdte meg működését, amely támogatási keretét 80-90 százalékban a mezőgazdasági termelés ösztönzésére osztották szét pályázatok útján.

Nagyobb reményre adtak okot azok a kísérletek, amelyek a cigányok kulturális felzárkóztatása érdekében új kezdeményezésekre teremtettek lehetőségeket az oktatás területén. Ezek között megtalálható volt különböző felzárkóztató és szakképző programok, de ugyanígy a pécsi Gandhi Gimnázium, vagy az átlagnál magasabb tudású szakemberek képzésére szolgáló

⁹² Hága Antónia, Horváth Aladár és Péli Tamás

⁹³ 2187/1995. (VII. 4.) Korm. hat. a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány létrehozásáról.

⁹⁴ Létrehozta a 1121/1995. (XII. 7.) Korm. hat. A Magyarországi Cigányokért Közalapítvány alapításáról

Romaversitas Láthatatlan Kollégium is. Lassan, de formálódni kezdett egy szakmailag jól felkészült, fiatal cigány értelmiségi réteg is.

5. Cigányok/romák és a magyar társadalom viszonya a 2000-es évek elején

Hosszú évtizedek után új, a társadalom döntő többségének támogatását élvező megközelítés kezdett érvényesülni a magyarországi roma közösségek jelenét és jövőjét illetően. Sajnos, ez az új irány nem tűnt pozitívnak. Ez önmagában még nem is lenne igazán meglepő, hiszen ha csak az elmúlt másfél évszázadra tekintünk vissza, korántsem mondható az, hogy problémamentes lett volna a romák és a nem romák viszonya a magyar társadalomban. Ha ennek okait szeretnénk megérteni, akkor a „későn jövők” fejlődési fáziskésésében, a többségi társadalom őszintén soha fel nem ajánlott és következetesen el nem várt integrációs-asszimilációs „ajánlatának” elmaradásában, valamint a kulturálisan, nyelvileg, történelmileg teljesen eltérő roma csoportok igazi értelmiségi vezetés nélkülségében, és az ebből következő, modernációs kényszert fel nem ismerő gondolkodásában kellene kutakodnunk. Természetesen egy ilyen mélységű elemzés nem ennek az írásnak a feladata. Anélkül is tudható azonban, hogy az elmúlt évszázadban, az elmaradt modernizáció miatt, időről-időre, hol csak a társadalom szűk szegmenségben, hol a pártpolitika szintjén, fellángoltak az ellentétek, és anélkül csillapodtak egy idő után az indulatok, hogy az alapvető problémát, a gazdasági-társadalmi integrációt valami is előmozdította volna. Ezek a „rossz” időszakok okai általában a hirtelen kialakuló és a romák nagy tömegeit érintő gazdasági, és ilyenkor újra a felszínre törő modernizációs válságokban kereshetők, amikor a legális jövedelem nélkül maradtak vagy állami gondoskodásra szorultak csak valamilyen illegális eszközzel tudták biztosítani túlélésüket. Ez mindig jelentős társadalmi elégedetlenséget szült a gazdasági válság által érintett más társadalmi csoportokban is, de a romák elleni fellépések, néhány kivételtől eltekintve, megmaradtak a társadalmi kirekesztés és a verbális agresszió szintjén. A válság enyhülése után pedig a gazdaságban hiányként jelentkező, általában a legalacsonyabb színvonalú pozíciókat töltötték be, és ezzel találtak legális munkajövedelmet a roma közösségek tagjai.

Meggyőződésem szerint alapvetően hasonló mechanizmus ismétlődött a 2000-es évek elejétől is, azzal az eltéréssel, hogy végkimenetelében sokkal radikálisabb társadalmi-politikai fellépésnek voltunk tanúi. A rendszerváltozásban és a pártpolitikában csalódott, a korrupciótól átszótt, folyamatosan ingatag gazdasági helyzetben lévő magyar társadalom felgerjedt indulatainak elsőszámú célpontjává, mondhatni minden baj okozójává közfelkiáltásszerűen a cigányok váltak. Fél évszázad után újra feltűnő jelenség lett az is, hogy egy politikai párt faji

alapon megfogalmazott programja jelentős támogatottságot élvezett a társadalomban, és ennek hatására más politikai erők is használni kezdték a „nép hangja” igazságát valló, kirekesztő retorikát. A társadalom strukturális problémáival szembenézni képtelen társadalmi- és politikai gondolkodás a legegyszerűbbnek tűnő, de annál veszélyesebb megoldást találta ki az indulatok levezetésére: a bűnbakképzést.

A következőkben ennek az elemeit érdemes áttekinteni röviden, úgyis, mint a magyarországi roma közösségek jövőjét jelentős mértékben befolyásoló tényezőket.

Az első és legfontosabb tényező, a munkanélküliség, és ezen belül a roma emberek munkanélküliségének alakulása a rendszerváltozás után. Szakirodalmi közhely, hogy a rendszerváltozás utáni több, mint két évtizedben közel másfél millió munkahely szűnt meg hazánkban, és a munkahelyüket elvesztők között legnagyobb számban az alacsony képzettségi szinttel, az új kor kihívásainak nem megfelelő, nem piacképes szakmával rendelkezők voltak. Kemény István és mások vizsgálataiból is tudjuk, hogy míg az 1970-es években a munkaképes korú férfi lakosság körében gyakorlatilag ugyan akkora volt a foglalkoztatottság a cigányok és nem cigányok esetében is, a rendszerváltozás után jelentős eltérés következett be, „szétcsúsztak” a társadalom különböző szegmensei. A romák 1990-es évek elején lezajló tömeges munkahelyvesztése után a cigány emberek foglalkoztatási szintje harminc százalék alatt állandósult az ezredfordulóra. Mivel a rendszerváltozást követő évtizedekben nem történt pozitívnak értékelhető változás a tényleges munkahelyteremtésben,⁹⁵ vagy legalábbis az ennek kedvező gazdasági klíma kialakításában, a munkajövedelem nélkül maradt jelentős tömegek, köztük nagy számban romák, állami ellátásra szorulóként nehezedtek az egyre nehezebben és ziláltabban működő társadalomra. Úgy tűnt, nem sikerült kitalálni Magyarország „gazdasági karakterét”, nem tudtuk, hogy a mezőgazdaság vagy az ipar fejlesztése lenne az üdvös az elkövetkező évtizedekben, netán a szolgáltatások, esetleg a turizmus vagy bármi más szolgálná hazánk fejlődését a jövőben. A politikai elit programalkotó adóssága abból is valószínűsíthető, hogy a területen meglévő bizonytalanságok tetten érhetőek lettek a munkanélküliekkel kapcsolatos politikában is. A romák esetében a kilencvenes években meginduló átképzési programok, a romantikus jó szándék okán „hagyományos mesterségeket” próbáltak feleleveníteni, megálmodva az ötszázezer kosárfonó és rongyszőnyegkészítő országát. Pillanatok alatt azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a modern piac nem igényli ezeket az elavult

⁹⁵ Nem tekintjük ilyennek az elmúlt néhány évben „sikerágazattá” váló közmunkaprogramot.

foglalkozásokat. Így, leginkább a lehető legkisebb állami erőfeszítést igénylő formák váltak a meghatározóvá. Sok embert szinte ösztönöztek a rokkantnyugdíj megszerzésére, a többieket pedig valamilyen, gyakran változó szociális ellátási forma foglyává tették. Ennek egyik legfontosabb eleme a közfoglalkoztatás valamelyik változata, amely legfeljebb arra alkalmas, hogy időlegesen ne haljanak éhen az emberek, illetve, hogy újabb jogosultságot szerezzenek valamelyik szociális ellátás megújítására. Ennek a pótcselekvéssel felérő foglalkoztatási formának a népszerűsége abban is mérhető volt az elmúlt évtizedekben, hogy az éppen kormányon lévő pártok programjában rendkívüli hangsúlyt kaptak, és nagy ígéretként szerepeltek ezek a lehetőségek. A legnagyobb bűne pedig az volt, hogy az embereket megfosztotta a civil kezdeményezőképtől, a küzdeni akarástól, mivel biztosította legalább a vegetáció alacsony, de kényelmes szintjét.

Ez a társadalmi-politikai konszenzus azonban egy idő után felborult. Előítéletből társadalmi vélekedéssé majd nyomássá erősödött az „érdemtelenység” mítosza. Elterjedt nézetté vált, hogy a munkahellyel nem rendelkezők a segélyekből jobban élnek, mint akik a munkaerőpiacon szeretnének érvényesülni. Azért nem vesznek részt a közfoglalkoztatásban, mert nem akarnak dolgozni, az állami pénzeket pedig alkoholra, cigarettára és játékgépre költik. Általános meggyőződéssé vált, hogy ettől szegényedik el a magyar társadalom (pedig pl. 2008-ban a GDP-nek még a három ezrelékét sem érte el a szociális segélyre költött állami forintok nagyságrendje), az élőködők miatt.

Az ilyen típusú vélekedések mindig is jelen voltak a társadalomban. Hol összességében a „szegényekre” vonatkoztatták, egy idő után pedig kimondatlanul a romákból „lett elege” a társadalomnak, sikerült etnicizálni az egyébként másokat is érintő problémát. Újdonság volt azonban, hogy az előítéletből fakadó mag csírába szökkent a politikai közgondolkodásban is. Olyannyira, hogy a 2000-es évek végén az akkori kormány is magáévá tette a gondolatot, és ebből született az „Út a munkához” program. Az első változat egyik fontos eleme lett a kötelező „munkateszt”, amely során el lehetett bírálni, ki az érdemes és az érdemtelen szegény. A furcsán kirekesztő gondolkodás kormányzati szintre történő emelése „áttörést” hozott a helyi politikában is. Sorra jelentek meg azok a szellemiségükben és jogszerűségükben is kétséges programok, amelyek egymásra licitálva, egyre radikálisabban, és egyre inkább (burkoltan bár, de) a cigányságra utalva kívánták megbélyegezni emberek egyes csoportjait. Így érdekes történeti dokumentumként fog fennmaradni a Szerencsi Kistérség polgármestereinek kezdeményezése is, amelyben arról is értekeznek, hogy a szegény családok a támogatásokért

szülik a gyerekeket. Más településen a kávéivókat és a dohányzókat, megint máshol a kertjüket nem művelőket vagy a postásnak nem köszönőket kívánták kizárni a szociális ellátó rendszerből. Mindezek betetőzése volt a „monoki gondolat”, annak is leginkább figyelemre méltó eleme, a szociális kártya. A szociális kártya megalkotása nem csak jól illeszkedett azon intézkedések közé, amelyek a hazánkban kialakult társadalmi feszültségeket és konfliktusokat, a mélyülő egyenlőtlenségeket a szegény emberek, köztük a roma lakosok megregulálásával kívánták megoldani, hanem annak jogszabályi formát öltött legtipikusabb példája. Ezért érdemes néhány mondatban foglalkozni vele.

Elsődlegesen a legelemibb jogi ismeretek nélkül is egyértelmű volt, hogy a szociális kártya bevezetésének ötlete alkotmányellenes, önkormányzati rendelet ugyanis nem lehet ellentétes magasabb szintű jogszabállyal. A szociális kártyára vonatkozó helyi szabályok ellentétesek voltak a szociális törvényben rögzített rendelkezésekkel. A szociális kártya több alkotmányos aggályt is felvetett.

A szociális kártya bevezetésének indokoltságára vonatkozó érvek hasonló „furcsaságokat” tartalmaztak, mint amikor 2008-ban a Monoki Önkormányzat a rendszeres szociális segély folyósítását a közérdekű munkavégzéssel kívánta összekapcsolni. Akkor is kiderült, hogy az az állítás, mely szerint a helyi önkormányzatok másként nem tudják „rákényszeríteni” a segélyezetteket a munkába állásra, nem fedi a valóságot. Az akkor hatályos jogszabályok értelmében is volt lehetőség a segély megvonására, ha a rendszeres szociális segélyben részesülő nem fogadta el a számára felajánlott megfelelő munkahelyet.

Az sem volt igaz, hogy csak pénzben lehet kifizetni a szociális támogatásokat. A pénzbeli ellátások mellett természetben nyújtott szociális ellátások az akkori jogszabályok szerint is léteztek. Például a szociális törvény alapján természetbeni ellátás volt a köztemetés, a közgyógyellátás, az egészségügyi szolgáltatásra való jogosultság, az adósságkezelési-szolgáltatás és az energia felhasználási támogatás. Egyes szociális rászorultságtól függő pénzbeli ellátások pedig egészben vagy részben természetbeni szociális ellátás formájában is nyújthatók voltak. Természetbeni szociális ellátásként is adható volt a lakásfenntartási támogatás, az átmeneti segély, a temetési segély és a rendszeres szociális segély. Ez utóbbi támogatás törvényben meghatározott része természetbeni szociális ellátás formájában csak akkor volt nyújtható, ha a családban védelembe vett gyermek élt. A védelembe vétel jogintézménye lehetővé teszi, hogy a családgondozó a kiskorú gyermekek érdekében szükség

szerint a család gazdálkodási szokásaira is befolyással legyen, és együttműködve a szülőkkel, képessé tegye őket jövedelmük ésszerűbb beosztására. A rendszeres szociális segély természetbeni szociális ellátás formájában történő nyújtásának eljárási szabályait, a természetbeni juttatás formáit a települési önkormányzat rendeletben szabályozta, úgy, hogy védelembe vett gyermekeként a rendszeres szociális segély megállapított összegének 20%-a, de összesen legfeljebb 60%-a volt nyújtható természetben.

A formális jogszabálysértés mellett a szociális kártya ebben a formában és ilyen módon történő bevezetése egyértelmű üzenet volt a szubjektív értékítéleteken alapuló érdemességi szemléletet meghonosítására. Ez a szemlélet alkalmas lehetett arra, hogy a segélyezetteket egységesen munkakerülő és az adófizetők pénzén élősködő emberekként állítsák be. A szegénység elleni szakszerű, rendszerszerű fellépés helyébe a szegények elleni verbális küzdelem lépett.

Ennek a szemléletnek a továbbélését fedezhetjük fel például a szociális törvény módosításában is, hiszen 2009. november 15-től az aktív korúak ellátására egy családban egyidejűleg csak egy személy lehetett jogosult. Egy családban egyidejűleg két fő csak abban az esetben volt jogosult az aktív korúak ellátására, ha az egyik személy a rendelkezésre állási támogatás, míg a másik a rendszeres szociális segély feltételeinek felelt meg. Ezt megelőzően egy családban több rendelkezésre állási támogatásban részesülő, illetve közcélú munkában foglalkoztatott is lehetett. A szabályozás ilyen módosítása jövedelemcsökkenést eredményezett az egy lakásban együtt élő nagycsaládok felnőtt tagjai esetében, így különösen a vidéken élő, foglalkoztatásból kiszorult roma családokéban.

Az egyre erősödő szociális kirekesztés mellett sajnálatosan új jelenség lett a 2000-es évek első évtizedében a romák elleni fizikai támadások is. Előtte még csak az „Oláh Action” nevű számítógépes játék formájában, virtuális módon „irhatták” a cigányokat az arra indulatot érzők, 2008-ban és 2009-ben ez a „tevékenység” már valósággá vált. Romák elleni, elszigetelt, helyi inzultusok vélelmezhetően (bár a bíróság által szinte soha meg nem állapított módon) etnikai indíttatásból már régebben is előfordultak. Az újra megjelenő és faji alapon minősítő „cigánybűnözés” demagóg fogalmának térnyerése egyre jobban elmélyítette a bátorságot a társadalom néhány tagjában, hogy „bosszút álljon” a deviánsnak tartott teljes cigányságon. 2008 januárjától havi gyakorisággal történtek brutális támadások cigány emberekkel szemben. Volt, amikor két nőt támadott- és vert meg öt bátor fiatalember, bevallottan az áldozatok származása miatt, máskor Molotov-koktélt dobtak romák lakta házra. Fényeslitékn egy 14éves fiút késelt meg egy romákat nem szerető személy. Az igazi „újdonság” azonban a lőfegyverrel

elkövetett, gyakran halálos áldozatokat követelő támadások jelentették. Galgagyörk, Tamásipuszta, Tarnabod településeken még csak rálöttek romák lakta házakra, nem történt személyi sérülés. 2008 novemberében, a Nagycsécsezen lezajlott fegyveres támadás azonban már két roma ember halálát okozta. A támadások ez után egyre brutálisabb módon zajlottak. 2009 februárjában Tatárszentgyörgyön, miután rágyújtották a házat egy roma családra, az onnan menekülő 6 éves gyermeket és édesapját lötték agyon. A helyzetet súlyosbította, hogy a kiérkező rendőrség az esetet jó ideig elektromos zárlatból keletkezett lakástűzként, az áldozatok halálát pedig füstmérgezőként kezelte, elmulasztva az ilyenkor szükséges nyomrögzítést. A helyszínre érkező közéleti személyiségek nyomására kezdtek csak tényleges valójában feldolgozni az eseményeket. 2009 áprilisában, Tiszalökön, egyetlen lövéssel agyonlöttek saját udvarában egy éjszakai műszakba, dolgozni induló cigány embert. 2009 augusztusában a Szabolcs megyei Kislétán agyonlöttek egy 45 éves cigány nőt, 13 éves kislányát pedig életveszélyesen megsebesítették.

Az említett és még sok más ügyben a rendőrségi felderítés sokáig eredménytelen volt, hiába kérték az FBI és más nemzetközi szervezetek segítségét is. Tovább fokozta a bizonytalanságot, hogy a 2009. augusztusában elfogott feltételezett elkövetők között volt olyan személy is, akinek egyes híresztelések szerint kapcsolata volt a katonai hírszerzéssel is. Hasonlóan súlyos következményekkel járt, hogy az eluralkodó félelem miatt, a romák csoportokba verődve „járőröztek”, néhány esetben önbíráskodtak gyanúsnak tűnő személyekkel szemben.

Mindezen események azonban nem okoztak társadalmi katarzist, önvizsgálatot. A több évig tartó bírósági eljárás, amely feltárta a romák ellen elkövetett sorozatgyilkosság motivációit, gyakorlatilag visszhangtalan maradt a magyar társadalomban.

Érdeemes azon is elgondolkodni néhány pillanatig, hogy a cigányokkal kapcsolatos, felfokozott helyzetre hogyan reagáltak a társadalom tagjai, vezetői. A politikailag korrekt beszéd (vigyázat, nem összekeverendő az elvtelen elhallgatással!) megszüntetésének igénye, amely egyébként alig vagy talán sohasem létezett hazánkban, gyakorlatilag az emberi méltóság tiszteletének a tagadásába fordult át. Hosszú idő után megjelentek hazánkban azok a politikai eszmék, amelyek faji alapon tettek különbséget emberek között, faji alapot tulajdonítottak a bűnözésnek, valamint faji alapon kívántak megoldani társadalmi problémákat. És ezek az eszmék támogatottságra találtak a társadalom egy részében is. Ezeknek az eszméknek az ismertetéséhez és társadalmi elfogadásához azonban hozzájárultak azok a politikai magatartások is, amelyek bagatellizálták, nem létezőnek tekintették ezeket a jelenségeket, valamint azok is,

amelyek politikai haszon reményében riogattak velük. A politikai elitben lezajlott viták leginkább a másik fél felelősségét keresték. Szinte hetente alakultak különböző rasszizmus-ellenes mozgalmak, amelyek aztán párteseményekké silányodtak. Ezzel sikerült elvenni a jóérzésű, a társadalmi kirekesztést elutasító emberek kedvét az egységes és hatásos fellépéstől. Hasonlóan a pártpolitikai elithez, a roma politikai elit sem mentes a hibáktól. Tehetetlen és erőtlén volt az elmúlt évtizedekben arra, hogy visszautasítsa a társadalmi integrációként meghirdetett látszatintézkedéseket és kikövetelje a tényleges megoldásokat. Az elvtelen politikai alkuk miatt többségüknek mára felmorzsolódott szakmai és erkölcsi hitelük, igazi társadalmi bázissal nem rendelkeznek. Csak abban lehet bízni, hogy a felnövekvő fiatal generáció tagjai más módon fogják megszólítani a roma közösségeket, bár féltő, hogy a nagy politikai pártok mindent „bedaráló” politikai szocializációja nem teszi lehetővé a függetlenséget, az elrugaszkodást a régi, rossz módszerektől.

6. A romák napjainkban

Az elmúlt néhány évben, a 2010-es évtizedben, a gazdasági válság lecsengése és a gazdasági fellendülés megindulása után a romákkal kapcsolatos társadalmi indulatok is elcsendesedtek. Nem szűntek meg, de más, középpontban kerülő kérdések miatt a felszín alá kerültek, várva az újabb válságot a felszínre törésre.

Ennek okai között politikai és gazdasági kérdéseket is találunk. A szíriai háború miatt, illetve a világ más rendkívül szegény térségéből meginduló és az európai országokat célzó migrációs hullám miatt a cigányok ügye hazánkban is kikerült az érdeklődés középpontjából. A romák is hirtelen a régebben itt élők közé kerültek, akiktől kevésbé kell félni, mint az újonnan jöttektől. A gazdasági kérdések vonatkozásában is jelentős változás indult meg Magyarországon. A nagyarányú, az Európai Unióból beáramló gazdasági támogatásnak is köszönhetően, fellendült a magyar gazdaság. A lassan emelkedő bérek és a jobb munkakörülmények miatt azonban sokan választották a külföldi munkavállalás lehetőségét a magyar munkavállalók közül is. Ennek következtében is, illetve a demográfiai apály okozta népességfogyás okán, régen nem látott munkaerőhiány alakult ki hazánkban. Ez pedig lehetővé tette, hogy a valamilyen szakképzettséggel rendelkező romák is az elsődleges munkaerőpiac részesei lehessenek. Ez a helyzet azonban nyilvánvalóvá tette a közoktatásban meglévő problémákat is, hiszen alacsony képzettséggel a 21. században már nem sok esély van munkavállalásra. Így az a sajátos helyzet alakult ki, hogy a munkaerőhiány mellett a romák esetében egy jelentős munkanélküliség továbbra is van, tömegesen vannak olyan cigányemberek, akik „beszorultak” a

közfoglalkoztatás valamelyik formájába. Ebből következőleg egy következő gazdasági válság esetén jó eséllyel újra „napirendre” kerülnek a cigányok.

Ezek után mit is mondhatunk a roma integráció helyzetéről? A legenyhébb olvasat szerint is megtorpant a folyamat. A romák egy része, akik szerencsésebb helyzetben vannak a többiekénél és van lehetőségük a tanulás révén kitörni az elvárt „nyomorgó, lecsúszott cigány” képéből, igyekeznek identitásukat elrejteni, legszívesebben elfelejtenék származásukat, vágyuk a teljes beolvadás, az asszimiláció lehetősége. A megfelelési vágytól hajtva gyakran a segítségre szoruló, társadalmilag kirekesztett roma emberek legerősebb bírálói, a rettegett „visszacsúszás”, tényleges származásuk esetleges nyilvánosságra kerülése miatt állandó rettevésben élnek. A társadalomtól leszakadt emberek pedig sokáig elhitték, hogy az állam majd segít nekik, legalább az életben maradásban. Ez a hit azonban most már megingott. A romatelepek elleni támadások, a szociális ellátórendszerből történő kizárás, kirekesztő politikai programok burkolt támogatása politikai oldaltól függetlenül mind olyan társadalmi tapasztalat volt, amelyek emlékei beépültek a tudatba és napjainkban is a magárahagyottság érzését erősítik.

III. JOGFORRÁSOK A ROMÁK TÁRSADALOMTÖRTÉNETÉNEK TANULMÁNYOZÁSÁHOZ

1. A m. kir. belügyminiszter 1916. évi 15.000. eln. számú rendelete, a kóbor (sátoros) cigányokról

A hosszú tartamú háború fokozott mértékben követeli meg, hogy mindenki tőle telhetőleg teljesítse az állammal szemben kötelességeit.

A kóbor (sátoros) cigányok a béke idején is általában csak szórványosan felelnek meg állampolgári kötelességeiknek. Jórészt kivonják magukat a katonáskodás és az adózás alól. A nemzeti vagyon gyarapításához csak elvétele járulnak munkájukkal és szükségleteiket csak kis mértékben fedezik keresményükből, mert ahhoz legnagyobb részben az emberek könyöradományából, sőt - mint a tapasztalat mutatja - igen gyakran tiltott módon jutnak.

A mai nehéz viszonyok közt nem tűrhető tovább, hogy a lakosságnak egy egész osztálya kivonja magát a haza védelméből, valamint az e célt közvetve szolgáló közérdekű munkákból; sőt - miután a nagy drágaság közepette a könyöradományok is megritkultak, - az éhségtől gyötörve fokozott mértékben veszélyeztessék a közbiztonságot.

Addig is tehát, amíg a cigánykérdés megoldására a további intézkedések megtehetőek lesznek, szigorú intézkedésekkel kell gondoskodni arról, hogy a kóbor cigányok a haza védelméből és a közérdekű munkákból éppúgy kivegyék részüket, mint az államnak minden más polgára és hogy a személy- és vagyonbiztonságot ne veszélyeztessék.

Ehhez képest a jelen rendeletben foglalt intézkedéseknek az a céljuk, hogy egyrészt megszüntessék azt a veszélyt, amelyet a kóborcigányok a közbiztonságra ezidőszerint jelentenek, másrészt, hogy mindazoknak a törvényes rendelkezéseknek, amelyek az állam minden polgárára egyaránt kötelezők, a kóbor cigányokkal szemben is érvényesülést biztosítsanak.

Mint hogy a kóbor cigányok részéről a közbiztonságot fenyegető veszedelem elsősorban állandó lakóhelyük hiányából és ezzel kapcsolatban abból származik, hogy mindenütt kisiklanak a hatóságok és a rendőrközegek ellenőrzése alól és ugyancsak e kóbor életmódjukkal hiúsítják meg azt is, hogy a hatóságok a törvényes rendelkezéseknek velük szemben érvényt szerezzenek, legfontosabb feladat a kóborcigányok szokásos kóborlásának a megakadályozása.

Jogalapot nyújt erre már a toloncszabályzat is. Kétségtelen ugyanis, hogy a kóbor cigányok olyan gyanús személyek, akik abban a községben, ahol találatnak, nem bírnak illetőséggel és

rendes lakást, foglalkozást vagy életfenntartási jövedelmet csak a legkritkább esetben tudnak kimutatni, tehát a 9.389/1885. B. M. sz. alatt kiadott toloncszabályzat 2.§ a) pontja alapján eltoloncolhatók és ugyane szabályzat 28. §-a értelmében állandó tartózkodásra kényszerítve, munkára szoríthatók. Ugyanezt a célt szolgálja a jelen rendelet is, figyelembevételével azoknak a különleges kívánalmaknak, amelyek e feladat megvalósítása körül a kóborcigányoknál felmerülnek.

Ez okból alkalmazni kell az alábbi rendelkezéseket olyan kóbor cigányokra is, akik a fenntartásukra szükséges anyagi eszközökkel rendelkeznek, vagy valaminő foglalkozást igazolnak. Nem vonatkoznak azonban ezek a rendelkezések a letelepült cigányokra, vagyis azokra, akiknek rendes lakóhelyük van, akik tehát a helyi hatóságok előtt ismeretesek. Kiemelem továbbá, hogy az a nagy jelentőség, amely a célbavett intézkedések lelkiismeretes és szigorú, de egyúttal tapintatos keresztülviteléhez fűződik, fokozottan kötelességévé teszi minden hatósági közegnek, hogy feladatait buzgó odaadással és azzal az emberséges érzéssel teljesítse, amely a sikernek egyik fontos tényezője. E körül, különösen a nyilvántartásba vétel gyors és pontos megvalósításának sikere érdekében szükség esetén a helybeli értelmiség támogatását is ki lehet kérni.

A karhatalmi közegektől is elvárom, hogy határozott és erélyes föllépésük közben, ami a cél elérése végett föltétlenül szükséges, túlzásoktól tartózkodni fognak.

Mindezek előrebocsátása után, a minisztérium felhatalmazása alapján, a következőket rendelem:

1.§

A cigányok a szokásos kóborlástól eltiltatnak.

Kóborcigánynak kell tekinteni mindazt a cigányt, aki nem tudja beigazolni, hogy rendes lakóhelye van.

Ha a cigány igazolja, hogy van rendes lakóhelye, de másutt tartózkodik és ott tartózkodása nem kellően indokolt, a rendőrhatalóság őt rendes lakóhelyére utasítja, esetleg toloncúton oda kísérteti.

2.§

A községi előljáráóság a járási főszolgabírótól vett utasításra és az ez által közölt határidőben köteles a község határában található kóborcigányokat előállítani, és ha a község nem járási székhely, vagy nincs kóborcigányok tartózkodási helyül kijelölve, szigorú őrizet alatt a járás székhelyére vagy a tartózkodási helyül kijelölt más községbe kísértetni. Az e végből szükséges rendőri és csendőri karhatalomról idejében kell gondoskodni.

A r. t. vagy thj. város határában talált kóborcigányok előállítása iránt a polgármester által megállapított határidőben a város rendőrkapitánya intézkedik.

3.§

A kóborcigányok tartózkodó helyéül kijelölt község előjárósága, vagy a városi hatóság köteles az odakísért, illetőleg az előállított kóborcigányok elhelyezéséről, élelmezéséről és őrzéséről - szükség esetében a csendőrőrs vagy a városi rendőrség megfelelő megerősítésével - gondoskodni. A községi előjáróság a csendőrőrs megerősítése végett az illetékes hatósághoz fordul. A község előjárósága kóborcigányoknak megtörtént előállításáról (oda kíséréséről), a további intézkedések megtétele végett, a járási főszolgabíró haladéktalanul értesíti.

A községi előjáróság (városi hatóság) az odakísért, illetőleg előállított kóborcigányoktól igazoló okmányaikat, értéktárgyaikat, fegyvereiket vagy fegyverül használható tárgyaikat, vonóállataikat és járműveiket - elismervény mellett - elveszi és őrizetbe helyezi.

A kóborcigányok vonóállatait az elhelyezésüktől távolabb eső elkülönített helyen kell további intézkedésig őrizet alatt tartani. Állataikat, különösen lovaikat sürgősen szigorú állatorvosi vizsgálat alá kell vonni.

A községi előjáróság (városi hatóság) köteles a kóborcigányoknak ragályos betegségben nem szenvedő lovait, a katonaság részére hadiszolgáltatásképpen leendő igénybevétel végett, a rendőrhatalóság utasításához képest előállítani. Az előállítás körül felmerülő költségeket a 17. és 18.§ értelmében kell fedezni.

E rendelet hatálybaléptétől kezdve lovat, öszvért vagy szamarat kóborcigány csak különösen indokolt esetben és csak az elsőfokú rendőrhatalóság engedélyével szerezhet és azokra vonatkozó marhalevelet kóborcigány nevére csak rendőrhatalósági engedély alapján szabad kiállítani vagy átírni.

4.§

A kóborcigányok tartózkodási helyéül kijelölt község előjárósága (városi hatósága) az elsőfokú rendőrhatalóság közbenjöttével minden kóborcigányt az odakísérés, illetőleg előállítás alkalmával tüstént nyilvántartásba foglal. Ez alkalommal minden lehetőt el kell követni, hogy a bemondott név, kor és egyéb személyi adatok a valóságnak megfeleljenek.

A nyilvántartásban a kóborcigányokat lehetőleg családonként kell csoportosítani.

A családhoz tartozókként kell nyilvántartásba foglalni - tekintet nélkül a törvényes házassági kötelékre - a családfőt és mindazokat, akikről eddig a családfő gondoskodott.

Figyelmeztetni kell a cigányokat, hogy családonként való összeírásuk főleg a segélyezésre való jogosultságuk megállapítása végett történik. Saját érdekükben áll tehát, hogy családi összetartozásukat a valóságnak megfelelően adják elő.

Minden egyes családról, az *1. sz. mintának* megfelelő úrlapon külön nyilvántartó ívet kell kiállítani és a községi előljárásnál (városi hatóságnál) gondosan megőrizni.

Azokat a cigányokat, akiknek családtagjaik nincsenek, sem valamelyik családhoz nem tartoznak, egyenkint külön összeírási ívekbe kell fölvenni.

A rendőrhatalóság (városi hatóság) a kellő gondozás alatt nem álló, 7 éven aluli kóborcigánygyermeknek a legközelebb fekvő állami gyermekmenhely kötelékében leendő elhelyezése iránt intézkedik.

5.§

A nyilvántartásba vétel befejezése, továbbá az egészségügyi vizsgálat megtörténte után az elsőfokú rendőrhatalóság intézkedik, hogy a nyilvántartásba vett 18-50 éves, vagy ilyen korúaknak látszó férfi cigányok, a honvédelmi miniszter úr 9.200/1916. eln. számú rendelete értelmében, népfölkelő bemutató szemle elé állíttassanak, olyan községből pedig, amely nem járási székhely, ugyanily célból - kellő fedezet mellett - a járás székhelyére kísértessenek.

A községi előljáráóság (városi hatóság) az elkisérendők mindenikéről az összeírási ívnek reávonatkozó adatait feltüntető külön kivonatot (*2. sz. minta*) állít ki; a népfölkelő bemutató szemle, illetőleg a sorozóbizottság elé állítás végett történt továbbításukat pedig összeírási ívük megjegyzés rovatában feljegyzi.

6.§

Azokat a nyilvántartásba vett cigány férfiakat, akiket a népfölkelő szemlén katonai szolgálatra alkalmatlanoknak találtak, és személyes hadi szolgáltatásra sem vettek igénybe, oda kell visszakísértetni, ahol őket nyilvántartásba foglalták.

A községi előljáráóság (városi hatóság) köteles a visszakísértek összeírási ívének jegyzet-rovatában visszatérésüket feljegyezni és velük szemben a többi nyilvántartott cigánnyal egyezően eljárni.

7.§

A főszolgabíró (városi hatóság) köteles gondoskodni, hogy a nyilvántartásba felvett, de szemle elé nem kerülő minden kóborcigányt himlő ellen haladéktalanul beoltssanak még ha már be is lett volna oltva.

A végből, hogy a beoltásból vagy újraoltásból a megtörtént nyilvántartásba vétel bármikor megállapítható legyen, a beoltás fent a bal vállon, háromszöget alkotó három oltással (+ + +) történjék.

A beoltást végző orvos egyidejűleg mindenik cigányt gondosan megvizsgálja, hogy nem szenved-e valaminő ragályos betegségben, különösen hólyagos himlőben, venereás bajban

vagy tuberkulózisban. Vizsgálatának eredményét jegyzékbe foglalja. A nyilvántartó lap (9.§.) megfelelő rovatait ennek a jegyzéknek az alapján kell kitölteni.

A hevenyfertőző betegségben szenvedőket el kell különíteni és lehetőleg járványkórházban vagy közkórházban kell elhelyezni.

8.§

A 2-7. §-ok rendelkezéseit megfelelően kell alkalmazni mindazokkal a kóborcigányokkal szemben, akik a megállapítandó határidő eltelte után - akár egyenkint, akár csoportosan - jutnak a hatóságok vagy a közbiztonsági közegek kezére, és akikről kiderül, hogy nyilvántartásba vételük még nem történt meg.

9.§

A községi előljáróság (városi hatóság) a nyilvántartásba felvett minden cigányról - *a 3. sz. mintának* megfelelő úrlapon - külön nyilvántartólapot állít ki két példányban.

A nyilvántartó-lapok egyik példányát közvetlenül a m.kir. Központi Statisztikai Hivatalhoz kell haladéktalanul beküldeni, másik példányát a nevek betűsoros rendjében kell gondosan megőrizni és állandóan ki kell egészíteni.

Azokat a változásokat, amelyek a nyilvántartott cigányok személyi adatai tekintetében utóbb derülnek ki vagy következnek be, mind az összeírási íveken, mind pedig a nyilvántartó-lapokon gondosan és haladék nélkül fel kell tüntetni.

10.§

A községi előljáróság (városi hatóság) a nyilvántartott cigányok mindenikét - a községi (kör)orvos útján - állandó szigorú egészségügyi ellenőrzés alatt tartja és kiváltképen arról gondoskodik, hogy ragályos vagy járványos betegségeknek közöttük vagy általuk való terjedése meggátoltassék. Ebben a tekintetben a hólyagos himlőre és a venereás betegségekre kell különös figyelemmel lennie.

11.§

Köteles a községi előljáróság (városi hatóság) minden olyan nyilvántartott cigánynak (férfinek, nőnek), aki tizenkettedik életévét betöltötte, vagy ilyen korúnak látszik, névre szóló és személyleírását is tartalmazó cigányigazolványt (*4. sz. minta*) díjtalanul kiállítani.

Ezt az igazolványt a nyilvántartott cigány köteles gondosan megőrizni és állandóan magánál hordani, ha pedig elvesztené, helyette haladéktalanul másodlatot kérni.

12.§

Magánosok kóborcigányt igazolvány nélkül semminő munkára sem alkalmazhatnak.

Minden nyilvántartott cigányt csak annak a községnek a határában szabad munkára alkalmazni, amelynek területére szóló hatállyal igazolványát kiállították. Más község határában a

nyilvántartott cigány csak hatósági rendeletre vagy engedély alapján vállalhat munkát és alkalmazható munkára.

A rendőrközegek ellenőrzés céljából a nyilvántartott cigánytól igazolványának felmutatását bármikor követelhetik.

13.§

A községi előjáróság (városi hatóság) vagy a rendőrhatóság engedélye nélkül a nyilvántartott cigány nem hagyhatja el annak a községnek a belterületét, illetőleg munkateljesítés esetében határát, amelyet tartózkodó helyéül kijelöltek, és ahol nyilvántartják. Ha ezt mégis megtenné, köteles őt a rendőrhatóság a tartózkodási helyéül kijelölt községbe, esetleg toloncúton, megfelelő kísérettel haladéktalanul visszavitetni.

Ha a tartózkodó helyéül kijelölt község nem volna kipuhatható, őt újra nyilvántartásba kell venni, összeírási ívén és nyilvántartó lapján azonban feltűnő módon fel kell jegyezni, hogy ismeretlen helyen már egyszer nyilvántartásba volt véve.

Ha valamelyik nyilvántartott cigány a hatósági (községi előjárósági) intézkedéseknek megátalkodottan ellene szegül, vagy békétlen természete, megrögzött bűnözési hajlama, avagy gyakori szökési kísérletei által a többi nyilvántartott cigányra vagy a lakosságra veszedelmesnek bizonyul, annak állami kényszermunka-telepbe utalása (internálása) iránt a járási (városi) hatóság - felettes hatósága útján - a belügyministerhez indokolt felterjesztést tehet.

14.§

A nyilvántartott cigányt azokért a munkákért és szolgáltatásokért, amelyekre őt törvény alapján kötelezték, végzett munkájával arányban álló munkadíj vagy térítés illeti meg.

E munkadíjat vagy térítést nem a cigánynak, hanem a községi előjáróság (városi hatóság) által a kezeléssel megbízott egyénnek kell fizetni, aki arról - a munkaadó és a cigány nevének, a végzett munka nemének és az átvett munkadíj összegének megjelölésével - a befizetőnek elismervényt állít ki, az átvett összeget pedig az illető cigány jegyzékébe bevezeti és ez összeget a 17.§ rendelkezései szerint kezeli.

Az elismervény másolatát - kívánatra - a cigánynak is ki kell adni.

15.§

A községi előjáróság (városi hatóság) köteles a nyilvántartásba vétellel egyidejűleg megvizsgálni, hogy a nyilvántartott cigányok közül kit illet meg a hatályban álló jogszabályok szerint hadisegély.

Meg kell állapítani azt is, hogy a nyilvántartott cigányok közt kik azok a munkaképtelenek, akik közellátásra szorulnak.

16.§

A nyilvántartott cigányoknak elhelyezéséről és a feltétlenül szükséges életszükségleti tárgyakkal való ellátásukról további intézkedésig annak a községnek az előjárósága (városi hatósága) gondoskodik, ahol azokat nyilvántartásba foglalták, illetőleg amelyet részükre tartózkodó helyül kijelöltek. Más község (város) a nyilvántartott cigányokról csak akkor gondoskodik, ha ez a községnek (városnak) területére a hatóság vagy a nyilvántartó községi előjáróság engedélyével vagy intézkedése következtében jutott.

A község (város) gondoskodása attól az időponttól kezdődik, amikor ott a cigányt előállították vagy odakísérték (2.§), és - a korra s a munkaképességre való tekintet nélkül - minden nyilvántartott cigányra kiterjed.

A nyilvántartott cigányoknak rendszerint nem kell pénzt a kezükbe adni, hanem a szükséges élelmicikkekkel, tüzelővel, a legszükségesebb ruházattal stb. természetben kell őket ellátni. Szükségleteik fedezésére készpénzt csak olyan nyilvántartott cigány kaphat, aki munkássággal, józan étellel és a letelepülésre való hajlandósággal megbízhatóságának kellő bizonyosságát adta. Csekélyebb értékű szükségleti cikkekre (só, fűszer, dohány, gyufa stb.) kisebb összegeket keresményének feleslegéből minden nyilvántartott cigány kaphat.

17.§

A nyilvántartott cigányokra fordított elhelyezési és ellátási költségeket a község (város) elsősorban az illető cigánynak vagy annak, aki eltartásáról gondoskodni köteles, munkakeresményéből és az őt esetleg megillető térítésből vagy hadisegélyből kapja meg.

Az egyes nyilvántartott cigányt megillető munkadíjakat, térítéseket vagy hadisegélyeket a községi előjáróság (városi tanács) által a kezeléssel megbízott egyén (14.§) veszi kézhez.

A községi előjáróság (városi tanács) által a kezeléssel megbízott egyén minden egyes nyilvántartott cigányra nézve *az 5. sz. mintának* megfelelő külön számadást vezet; ebbe egyfelől a cigány javára befolyt összegeket, másfelől az illető cigánynak és azon hozzátartozóinak, akiknek eltartásáról gondoskodni köteles, természetben kiszolgáltatott tárgyak beszerzési költségeit, esetleg a nekik kiadott pénzüsségeket bevezeti, a felesleget pedig a cigány javára kezeli. E feleslegre nézve a 16.§ utolsó bekezdésének rendelkezései irányadók.

18.§

Ha a nyilvántartott cigányok valamelyike munkaalkalom hiánya, betegség vagy állandó munkaképtelenség okából nem képes az ellátására fordított összegeket a javára befolyt bevételekből (17.§) megtéríteni, a hiányt egyelőre a tolonkiadások terhére kell elszámolni.

Azok a községek, amelyek a nyilvántartott cigányok ellátási költségeinek előlegezésére kellő fedezettel nem rendelkeznek, erre a célra - a közigazgatási hatóság útján tett indokolt felterjesztésükre - a belügyministertől megfelelő előlegben részesülnek.

19.§

E rendelet rendelkezéseinek megtartását a közigazgatási hatóságok, községekben különösen a járási főszolgabírák kötelesek szigorúan ellenőrizni. Kötelesek továbbá a nyilvántartott cigányokat illető bevételekről és a javukra teljesített kiadásokról vezetett számadásokat szakközegek útján megvizsgáltatni.

20.§

Amennyiben a cselekmény súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik, kihágást követ el és tizenöt napig terjedhető elzárással és kétszáz koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő az a cigány, aki e rendeletet megszegi, vagy e rendelet alapján tett hatósági intézkedésnek nem engedelmeskedik, vagy az ily intézkedést bármily módon megghiúsítani törekszik, ha cselekményével a közrendet vagy a közbiztonságot veszélyezteti.

21.§

Ez a rendelet kihirdetésének napján lép hatályba.

Budapesten, 1916. évi május hó 17-én.

Sándor János s.k.

Forrás: Rendeletek Tára

<http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1916&pg=443&l=hun>

2. A m. kir. belügyminiszter 1916. évi 86.471 számú körrendelete valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjéhez és valamennyi árvaszékhez, kóbor cigányok gyermekeinek állami gyermekmenhelyekbe elhelyezéséről

A kóbor (sátoros) cigányokról szóló 15.000/1916. B. M. eln. számú rendeletem 4. §-a szerint :
»A rendőrhatalóság (városi hatóság) a kellő gondozás alatt nem álló 7 éven aluli kóbor cigánygyermeknek a legközelebb fekvő állami gyermekmenhely kötelékében leendő elhelyezése iránt gondoskodik.«

Ezt a rendelkezést némely hatóság úgy értelmezi, mintha a kóbor cigányoknak valamennyi, vagy legalább is legtöbb gyermekét állami gyermekmenhelybe kellene küldeni még akkor is, amikor azoknak a kóbor cigányok életmódjához viszonyított kellő gondozása kétségtelen.

Azonban a fentidézett rendeletnek nincs ilyen célzata, és rendelkezései sem tartalmazznak olyan felhatalmazást, hogy a kóbor cigányok vagy gyermekeik indokolatlanul erőszakos, vagy a szülei érzést ok nélkül "sértő elbánásban részesíttessenek, minthogy semmi olyanra nem irányul a rendelet, ami a kóbor cigányok megtelepülését hátrányosan befolyásolhatná.

Már pedig a cigánycsaládoknak gyermekeiktől való indokolatlan és erőszakos megfosztása bennük az elkeseredés és a dac érzését váltaná ki, és őket a társadalmi rend ellen való harcra, nem pedig az ahhoz való alkalmazkodásra ösztönözné.

Azonkívül ez az eljárás az állami gyermekmenhelyeket kóbor cigánygyermekkel aránylag túlságosan megnépesítené, ami a valóban reáutalt egyéb gyermekek rovására és hátrányára is esnék.

Felhívom ennél fogva

(Csak a törvényhatóság első tisztviselőjének.)

Alispán/Polgármester Urat, utasítsa az illetékes hatóságokat, hogy a kóborcigányok gyermekeinek állami gyermekmenhelybe utalása alkalmával a fentebbi szempontokat szigorúan tartsák szem előtt, és a gyermekmenhelyekbe csak olyanokat utaljanak, akiket a kóbor cigányok viszonyai szerint is elhagyottaknak kell tekinteni, vagyis akiknek nincs oly hozzátartozójuk, aki reájuk felügyelne, őket gondozná, más szóval : akiknek a menhelyekbe való felvételük nélkül életük forogna közvetlen veszedelemben.

(Csak az árvaszékeknek)

az árvaszékeket, hogy a kóbor cigánygyermek elhagyottakká nyilvánítása alkalmával a fentebbi szempontokat tartsák szem előtt és csak olyan kóbor cigánygyermeket nyilvánítsanak elhagyottakká, akiket a kóbor cigányok viszonyai szerint is ilyeneknek kell tekinteni, vagyis akiknek nincs oly hozzátartozójuk, aki reájuk felügyelne, őket gondozná, más szóval: akiknek a menhelyekbe való felvételük nélkül életük forogna közvetlen veszedelemben.

Budapesten, 1916. évi június hó 28-án.

Sándor János s. k.

Forrás: Rendeletek Tára

<http://www3.arcanum.hu/rendtar/opt/a090217.htm?v=pdf&q=WRD%3D%28k%F3bor%29&s=SORT&m=34&a=rec>

**3. A m. kir. belügyminiszter 1916. évi 101.052. számú körrendelete valamennyi
törvényhatóság első tisztviselőjéhez, a cigányoknak illetőségi vagy lakóhelyükre való
utasításáról**

Felmerült esetekből tapasztaltam, hogy egyes rendőrhatóságok a kóbor cigányokra vonatkozólag kiadott 15.000/1916. B.M. eln. számú rendelet rendelkezéseit tévesen értelmezve, mihelyt valószínűsítve látszott, hogy az előállított cigányok valamely községben rendes lakóhellyel bírnak, anélkül, hogy erről meggyőződést szereztek volna, őket az illető községbe utasították, illetőleg toloncoltatták.

A fentidézett rendelet célja elsősorban az volt, hogy a kóbor cigányok kóborlása megakadályoztassék és ideiglenesen meghatározott helyhez kötve, nyilvántartásba vétessenek, későbbi időre hagyatván illetőségi szabályszerű megállapítása.

Nehogy a rendőrhatóságok téves eljárása a kóbor cigányok pontos nyilvántartásba vételét megnehezítse, a következőket rendelem:

A 15.000/1916. B.M. eln. számú rendelet rendelkezései a bevezető részben foglaltak szerint nem vonatkoznak a letelepült vagyis azokra a cigányokra, akiknek rendes lakóhelyük van, akik tehát a helyi hatóságok előtt ismeretesek. Az eljáró rendőrhatóságoknak mindenkor gondos feladatát képezze annak megvizsgálása és megállapítása, hogy a rendelet kikkel szemben alkalmazandó, nehogy a letelepült, nem kóbor cigányok a fajazonosság révén indokolatlan és meg nem engedhető zaklatásnak és sok esetben súlyos anyagi károsodásnak legyenek kitéve.

Az előállított kóbor cigányok egyelőre a részükre tartózkodási helyül kijelölt községben hagyandók és velük ott, a többször idézett 15.000/ 1916. B.M. eln. számú rendelet rendelkezéseire képest kell eljárni. Az illetőségi községbe való utalás és a velük való mikénti elbánás iránt később - ha már a beérkezett jelentésekből teljes áttekintést nyertem - fogok intézkedni.

Az illetőség megállapítása iránti eljárás azonban már most megindítható.

Budapesten, 1916. évi július hó 10-én.

Sándor János s.k.

Forrás: Rendeletek Tára

<http://www3.arcanum.hu/rendtar/opt/a090217.htm?v=pdf&q=WRD%3D%28k%F3bor%29&s=SORT&m=36&a=rec>

4. A m. kir. belügyminiszter 1928. évi 257.000. számú körrendelete, a kóborcigányok hatékonyabb megrendszabályozásáról és újabb adatgyűjtés elrendeléséről

A kóbor cigányok és más hasonló elbírálás alá eső elemek közrendet, közbiztonságot és közegészséget veszélyeztető kóborlásának és üzelmeinek meggátlása, és ezzel kapcsolatban a cigánykérdésnek gyökeres megoldása nem odázható állami feladat.

Ezért elhatároztam, hogy e kérdést - az eddigi, részben hiányos, részben teljesen végre sem hajtott közrendészeti rendelkezések egyidejű hatályon kívül helyezése mellett - minden részletre kiterjedően újból szabályozni, illetőleg véglegesen rendezni fogom.

Ebből a célból a szabályozást előkészítő tárgyalások az ez ügyben érdekelt társhatóságokkal már megindultak. Egyrészt e tárgyalásokhoz szükséges újabb adatok összegyűjtése végett, másrészt a végből, hogy a rendőrhatóságoknak a végleges szabályozás megtörténteig is módjuk legyen a kóbor cigányokra vonatkozó eddigi közrendészeti rendelkezéseknél hatékonyabb intézkedésekkel a kóborlás nagyobbarányú fejlődését megakadályozni, illetőleg a közre ebből háramló veszélyeket a rendelkezésre álló törvényes eszközökkel lehetőleg elhárítani, a következőket rendelem.

1. A rendőrhatóságoknak kötelességévé teszem, hogy az országban tartózkodó kóbor cigányok felkutatása iránt a szükséges intézkedéseket hatóságuk területén haladéktalanul tegyék meg. Ezeket az intézkedéseket a szükséghez képest időnkint meg kell ismételni.

2. A kóborló cigányokat, akár munkakerülésből úzik a vándorlást, akár munkakeresés, vagy valamely foglalkozás címe alatt teszik azt, kötelesek a közbiztonsági szervek, bárhol találják is őket, azonnal feltartóztatni, és fegyveres kísérettel a legközelebbi rendőrhatósághoz előállítani.

3. Kóborló cigányok, és hasonló elbírálás alá eső más elemek csoportjainak az ország határán való belépését, vagy egyenkint beszivárgását - bárhol kíséreljék is meg azt - feltétlenül meg kell akadályozni. A határőrizet kijátszásával az ország területére bejutott ily csoportokat, ha a határhoz közel kerülnek kézre, rövid úton fegyveres kísérettel lehetőleg ugyanazon az úton kell az országból eltávolítani, amelyen bejöttek. A határtól távolabb eső helyen feltartóztatott ily csoportok tagjaival szemben, ha magyar állampolgárságuk nincs kellően igazolva, a szükséges egészségügyi és büntetőintézkedések megtétele és végrehajtása után az 1903: V. t.-c. végrehajtása tárgyában kiadott 200.000/1925. B.M. sz. rendelet 15. és 16. §-ai, továbbá a 201.000/1925. B.M. sz. rendelet 5. pontja szerint kell eljárni. Ha pedig a kóborlás miatt előállított cigányok, vagy más személyek itteni illetőségi, vagy lakóhelye kétségtelenül megállapítható, a rendőrhatóság a toloncsabályzat alapján kíséret mellett illetőségi, vagy lakóhelyükre való toloncolásukat köteles elrendelni.

4. A kóborlás miatt előállított cigányok és más személyek közül azokat, akiket akár az 1913: XXI. t.-c.-ben, akár más jogszabályban meghatározott büntetendő cselekmény gyanúja terhel, az illetékes bíróság elé kell állítani.

Azokat a terhelteket, akiket dologházba nem utaltak, vagy akiknek javítónevelését nem rendelték el, a büntető eljárás befejezte, illetőleg a büntetés elszenvedése után az illetékes rendőrhatalóság további közigazgatási eljárás alá vonja.

5. A rendőrhatalóság elé állított kóborcigányokkal szemben egyébként a 15.000/1916. B.M. sz. rendelet rendelkezéseit kell a változott viszonyoknak megfelelően alkalmazni. A velük szemben fogatosítandó egészségügyi óvóintézkedések (fertőtlenítés, tetvetlenítés stb.) tekintetében pedig kiváltképpen az 53.088/1923., 114.464/1923. és a 47.083/1924. N.M.M. sz. rendeletek értelmében kell eljárni.

6. A rendőrhatalóságoknak és közbiztonsági szervezeteknek köz- és állat egészségügyi szempontból különös gondot kell fordítaniuk arra is, hogy a kóbor cigányok, vagy más kóborló csoportok a vásároknak még csak közelébe se juthassanak.

7. Kötelességévé teszem a másodfokú rendőrhatalóságok vezetőinek, hogy az 1. pont értelmében teendő intézkedésekkel (szükség esetén több törvényhatóság területén egyszerre fogatosított razziákkal is) évenként állapítsák meg a hatóságuk területén talált kóbor cigányok számát, és azt ide jelentsék. E jelentésben a cigányügyet érintő egyéb körülményekre is részletesen ki kell terjeszkedni.

Az adatgyűjtés eredményét is feltüntető első ily jelentést 1929. évi január hó 1-ig kell hozzám megtenni.

Elvárom Címedtől, hogy e rendelet végrehajtására az alárendelt hatóságokat és hatósági közegeket haladéktalanul utasítja, és azonkívül időnkint személyesen is meg fog győződni a kiadott rendelkezések pontos végrehajtásáról.

Ismételem, hogy rendeletemnek lelkiismeretes, és minden tekintetben pontos és gondos végrehajtására különös súlyt helyezek, és ezért Címedet is felelőssé teszem.

Budapesten, 1928. évi július hó 14-én.

A miniszter helyett:
Dr. Sztranyavszky Sándor s.k.
államtitkár

Forrás: Rendeletek Tára

<http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1928&pg=1116&l=hu>
[n](#)

5. A Déli Hadműveleti Terület Kormánybiztosának utasítása a kóbor cigányok fokozottabb ellenőrzése tárgyában

(1944)

A Déli Hadműveleti Terület Kormánybiztosa 147/Hdm.korm.bizt/1944.

Tárgy: A kóbor cigányok fokozottabb megrendszabályozása.

Szombathely

Alispán Úr!

Az m. kir. pécsi IV. csendőrkerületi parancsnokság átírata szerint a munkaszolgálatra behívott, valamint egyes kir. ügyészségek által munkára kiadott cigányok közül többen megszöktek, s ezek valamint visszamaradt családtagjaik a közbiztonságra fokozottabb mérvben veszélyessé váltak, továbbá a cigányok az utóbbi időben sorozatos betöréses lopásokat követtek el, sőt egyesek fegyverrel felszerelt bandákba is verődtek és magatartásukkal oly látszatot kelthetnek, hogy partizánokhoz tartoznak, - ezért a vagyon és személybiztonság érdekében az 1.500/1944. M. E. számú rendelet 7.§-ának (4) bekezdése alapján a déli hadműveleti területre vonatkozólag az alábbiakat rendelem el:

1. A cigányok állandó tartózkodási helyüket nem hagyhatják el.
2. A községi előljáróságok (polgármesterek) ezen rendelkezésemet a cigányok előtt tegyék közhírré.
3. A községi előljáróság (polgármester) cigányok részére állandó tartózkodási helyük elhagyására, ha a nála előterjesztett ily irányú kérelem teljesítését feltétlenül szükségesnek és indokoltnak találja, egyes esetekben kivételesen engedélyt adhat. Az engedélyben fel kell tüntetni, hogy annak tulajdonosa mikor, honnan és hova jogosult menni, használat után pedig az igazolványt a kiállító községi előljáróságnak (polgármesternek) vissza kell szolgáltatni, - amennyiben a cigány új lakhelyre költözne, azt az új lakhely szerinti községi előljáróság (polgármester) vonja be és küldje vissza a kiállító előljáróságnak, vagy polgármesternek.
4. Minden cigány, aki állandó tartózkodási helyét a községi előljáróság (polgármester) engedélye nélkül elhagyja, kihágást követ el és az 1.500/1944. M.E. számú rendelet 8.§-ának (1) bekezdése alapján büntetendő, továbbá a büntetésen kívül internálandó is.

Felhívom Alispán Urat, hogy ezen rendelkezésem végrehajtása érdekében szükséges intézkedéseket törvényhatóságának a déli hadműveleti területéhez tartozó részén haladéktalanul megtenni szíveskedjék.

Végül értesítem, hogy hasonló értelemben utasítottam a megyei városok rendőrkapitányságait, valamint az érdekelt csendőrkerületi parancsnokságokat a csendőrség megfelelő utasítása végett egyidejűleg megkerestem.

Pécs, 1944. október 16.

a déli hadműveleti terület kormánybiztosa helyett:

Molnár György

4. honvéd Kg. parancsnok.

Forrás: Mezey Barna, Pomogyi László, Tauber István: A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422-1985. Kossuth Könyvkiadó 1986.

Online közlés:

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/romak/a_magyarorszag_i_ciganykerdes_dokumentumokban/pages/008_ciganyugy.htm

6. Belügyminisztérium Országos Rendőrkapitánysága. Rendőrségi utasítások.

Sorszám: 34. J. sz. II. 1-2. o.

Tárgy: Kóbor és munkakerülő életmódot folytató személyek személyi igazolvánnyal való ellátása.

A személyi igazolványok kiadása során a kóbor személyek, akik magukat kellően igazolni nem tudták, személyi igazolványt nem kaptak. E személyek részére - egyévi érvényességi időre - ideiglenes igazolványt rendszeresíttek. A rendszeresített ideiglenes igazolvánnyal kell ellátni azokat a kóbor, munkakerülő életmódot folytató személyeket, akik csavarognak, feltehetően kisebb-nagyobb bűncselekményekből tartják fenn magukat és az előírt okiratokkal, lakás-, valamint munkahely-igazolással nem rendelkeznek. Ennek érdekében az említett kóbor-, csavargó személyek birtokában lévő állandó személyi igazolványokat felül kell vizsgálni. A szabályellenesen kiadott állandó igazolványokat be kell vonni.

...

... "kóbor életmódot" folytat az, aki legalább két éves állandó lakóhelyet igazolni nem tud, és munkakerülő az, akinek nincs legalább hat hónapos munkaviszonya. Mindazokat azonban, akiket az újonnan rendszeresített, (ideiglenes) személyi igazolvánnyal kell ellátni, az igazolvány kiadása előtt, illetőleg a felülvizsgálat során priorálni kell. Gyanús esetekben a prioráláshoz ujjnyomatlapot kell felvenni (...) Az Országos Rendőrkapitányság VI. osztálya a hozzá érkező kérdőjegyeket és az esetleges ujjnyomatlapokat soron kívül priorálja és az eredményt haladéktalanul továbbítja (...) Az Országos Rendőrkapitányság Központi Lakcímhivatala az igazolványért jelentkezők adatait és fényképét nyilvántartási anyagában ellenőrizzé és biztosítsa, hogy ugyanazon személyi adatokra több személy igazolványt ne kaphasson. Az igazolvány kibocsátást az Országos Rendőrkapitányság IX. osztálya által elkészített részletes szabályzat szerint kell végrehajtani.

Pócze Tibor s. k., r. vezérőrnagy miniszterhelyettes

Forrás: Purcsi Barna Gyula: Fekete személyi igazolvány és munkatábor. Kísérlet a cigánykérdés "megoldására" az ötvenes évek Magyarországn?

<http://beszelo.c3.hu/01/06/04purcsi.htm#Jegyzetek>

7. A Művelődésügyi Minisztérium Közművelődési Főosztályának javaslata a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége létrehozására

(1957)

I

Magyarországon kb. 200 000 cigány él szétszórtan, csaknem minden faluban megtalálhatók. Általában az jellemző, hogy a legnyomorúságosabb körülmények közt, a legelmaradottabb lakásügyi, egészségügyi és műveltségi színvonalon élnek. Jellemző, hogy 90-95%-uk analfabéta. Nem végeznek állandó rendszeres munkát, máról holnapra tengetik magukat, jó részüknek nincs lakásuk, egy számottevő részük állandóan vándorol. Életkörülményük a legminimálisabb egészségügyi követelményeknek sem felel meg. Életviszonyaiból következik, hogy a társadalmi törvényeket, az erkölcsi szokásokat és a fennálló rendeleteket semmibe veszik. A cigányokkal a bűnügyi és rendőri hatóságok foglalkoznak legtöbbit.

Mindezek következménye, hogy a társadalom tudatában a cigány aljas tolvaj-népség, akiket csaknem mindenki megvet.

Nem népi demokráciánk bűne ez, hozzátartozik ahhoz az örökséghez, ami a múlt bűnös embertelen társadalmából ránk maradt.

Erőnköz, lehetőségünkhöz mérten segíteni kell, hogy a cigányok emberhez méltó életre térjenek és hasznos tagjaivá váljanak társadalmunknak. Nehéz feladat, mert évszázados elmaradottsággal és nem kis társadalmi előítéllettel kell megküzdenünk.

II

A Magyarországon élő cigányok életkörülményeinek megjavításával minden állami szervnek foglalkozni kell a maga területén. Figyelembe kell venni ennél a munkánál az elmaradottságot, a cigányok sajátos szokásait, lelkületét és a társadalmi életben meglévő előítéletet a cigányokkal szemben.

Miután nagyon sokoldalú, bonyolult feladatokat kell megoldani, szükséges létrehozni egy szervet, amely összefogja, irányítja a cigányok problémáinak megoldását, és a cigányok között szervezendő széles körű mozgalmat saját problémáik megoldására.

Több kiemelkedő személyiség is van a cigányok között, pl. Rácz Aladár, több népi zenekar vezetője, akik világhírnévre is szert tettek, akik segítenének a munkában.

Eddig is sokat foglalkoztak különböző formában a fenti problémák megoldásával, de egyenkint, egymástól elszigetelten, szervezetlenül szétfolyt ez a munka és nem volt hatásos. A cigányok problémáit az állami szervek segítségével elsősorban maguknak a cigányoknak kell megoldani. E feladatra szervezni kell őket, ennek érdekében javasoljuk létrehozni a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségét.

III.

A MAGYARORSZÁGI CIGÁNYOK KULTURÁLIS SZÖVETSÉGE

A Művelődésügyi Minisztérium felügyelete alatt működő intézmény. Jellege egyrészt állami intézmény, másrészt a cigányok tömegmozgalmi szervezete, saját problémáik megoldására.

Tagja a Hazafias Népfrontnak és így kapcsolódik a magyarországi társadalmi szervezetekhez.

Feladata:

Az illetékes állami szervekkel közösen programot dolgoz ki a cigányok munkába állítására, egészségügyi, iskoláztatási és kulturális, valamint letelepítési feladataik megvalósítására. E program megvalósítására a cigányok között széles körű mozgalmat szervez.

Állandó kapcsolatot tart a különböző társadalmi szervezetekkel és ott is igyekszik feladataik megoldásához segítséget nyerni.

Foglalkozik rendszeresen a cigányokat érintő intézkedésekkel, valamint a cigányok részéről felmerült javaslatokkal.

Célja: hogy a cigányok életkörülményeit megjavítsa, műveltségi színvonalát emelje, hogy őket népi demokratikus államrendünknek hasznos tagjaivá nevelje.

Szervezeti felépítése:

Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége Vezetője: függetlenített titkár

A titkár mellett dolgozik egy adminisztrátor és négy tiszteletdíjas munkatárs, akik egyben az egyes bizottságok vezetői.

Bizottságai:

1. A cigányok munkába állításával foglalkozó bizottság.
2. A cigányok iskoláztatásával és kultúrájával foglalkozó bizottság.
3. Egészségügyi bizottság.
4. A cigányok letelepítésével foglalkozó bizottság.

Az egyes bizottságok létszáma 7-15. Tagjai a cigányok közül az egyes feladatokhoz legjobban értők és az illetékes állami szervek megbízottjai.

Az egyes bizottságok tagjait a titkár javaslatára a nemzetiségi szövetségek felügyeletét ellátó osztály hagyja jóvá, ugyancsak fenti osztály jelöli ki az egyes bizottságok vezetőit.

Az egyes bizottságok az illetékes állami szervezetekkel közösen programot és munkatervet dolgoznak ki, amelyet a felügyeletet gyakorló osztály hagy jóvá.

A Cigány Szövetség megalakításával kapcsolatos előkészítő munkák vezetésére és a titkári funkciókra javasoljuk László Mária elvtársnőt,* aki már eddig is sokat foglalkozott a cigányok problémáival, ő maga is cigány és magas műveltségi fokon ismeri a cigány nyelvet és a cigány kultúrát.

Budapest, 1957. VIII. 26.

Közművelődési Főosztály

Forrás: Dokumentumok a „Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége 1957-1961” életéből. Népművelési Intézet, Budapest, 1986.3-6. o.

Online közlés:

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/altalanos/a_magyar_allam_es_a_nemzetisegek_1848_1993/pages/024_tartalom.htm

8. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos feladatokról

(1961)

I

1. Hazánkban mintegy 200000 cigány él az egész ország területén szétszórta. Életmódjuk és a társadalomba való beilleszkedésük szerint három csoportot alkotnak:

a) A beilleszkedett cigányok elérték a lakosság átlagos gazdasági és kulturális színvonalát, felhagytak a cigány életformával, jobbra szétszórta élnek. Ide tartozik a cigánylakosságnak kb. 30 százaléka.

b) A beilleszkedésben levő cigányok (további 30 százalék) külön telepeken, a falu vagy város határában, putrikban élnek, többnyire csak alkalmi munkát végeznek; kulturális színvonaluk igen alacsony.

c) A be nem illeszkedett (félleg letelepedett és vándor-) cigányok jelentős többsége egyáltalán nincs munkaviszonyban, kerüli a tisztességes munkát, máról holnapra él, illetőleg a társadalom terhére élőködik. Lakóhelyüket gyakran változtatják, a legalacsonyabb kulturális színvonalon élnek; túlnyomó többségük írástudatlan. - Ebbe a csoportba tartozik a cigánylakosság mintegy 40 százaléka. (Egyes megyékben, például Bács-Kiskun és Zala megyében 60-70 százaléka.)

2. A kapitalista társadalomban a cigányokat kiközösítették, kölesönös bizalmatlanság és az előítéletek mély szakadéka keletkezett a cigányok és a nem cigány lakosság között. Hazánk felszabadulásával a cigányok a társadalom teljes jogú tagjai lettek, s a kedvező fejlődési feltételek pozitív hatással voltak a cigánylakosság leghaladottabb elemeire. Ezek száma azonban még igen kicsi és csak lassan növekszik. Többségük még máig sem tudott megszabadulni a múlt terhes örökségétől.

Jogszabályaink ugyan nem tartalmaznak olyan rendelkezést, amely a cigánylakosság hátrányos megkülönböztetésére alapot adhatna, mégis - különösen falun - még mindig előítéletek falába ütköznek, s helyenként sok önkényeskedésnek vannak kitéve. A közhiedelem például azt tartja, hogy a cigányok többsége bűnöző, holott a bűnügyi statisztika tanúsága szerint csak alig valamivel nagyobb közöttük a bűnözők aránya, mint a nem cigány állampolgárok között. Az emberek nagy része ma még szinte babonás idegenkedést érez a cigányokkal szemben. Sok szülő tiltakozik, ha gyermeke mellé cigánygyermeket ültetnek az iskolában.

A cigánylakosság helyzetének alakulásában a munkának és a letelepedésnek meghatározó szerepe van. E két előfeltétel megteremtése azonban ma még igen sok akadályba ütközik.

A munkaképes cigánylakosságnak jelenleg kb. 33 százaléka van állandó, 32 százaléka alkalmi jellegű munkaviszonyban, 35 százaléka pedig egyáltalán nem dolgozik. Többségüknek nincs szakképzettsége. A fiatalok nagy része csak két-három osztályt végzett, sok esetben még ennyit sem - így nincs lehetőségük szakma tanulására. A vállalatok és a szövetkezetek többsége elzárkózik felvételük elől még akkor is, ha munkaerőhiánnyal küzd. A tervteljesítésre és arra hivatkoznak, hogy a többi dolgozó elutasítja a cigányokkal való együttes munkát. Előfordul, hogy egyes vállalatoknál, szövetkezeteknél a munka elosztása és bérezése, valamint más jogok gyakorlása terén is hátrányos megkülönböztetésben részesülnek.

A cigánytelepek száma 2100. Ezek rendszerint egészségtelen, ősztől tavaszig szinte megközelíthetetlen területen (erdők, mocsarak mentén) vannak, s lakóik emberi lakásra alkalmatlan építményekben, helyenként földbe vájt kunyhókban élnek. A cigánytelepek kommunális ellátottsága rendkívül alacsony szintű, egészségügyi viszonyaik ijesztőek. A hiányos és rossz vízellátás, árnyékszék hiánya s az elhanyagolt környezet különféle fertőző betegségeknek melegágya. Egyre több azoknak a cigányoknak a száma, akik emberibb életkörülmények, jobb viszonyok után vágyódnak, azonban - különösen vidéken - még gyakori a lakosság idegenkedése, sőt kifejezett tiltakozása a cigányoknak a község belső területére való költözése ellen.

Nagyon nehezíti a beilleszkedést a kulturális elmaradottság is. Az írástudatlanok száma mintegy 60000-re tehető. A most folyó tanévben kb. 6000 cigánygyermek marad távol az iskolától. A beiratkozott gyermekek közül csak mintegy 13 százalék jutott el az általános iskola felső tagozatába. Igen nagy a túlkoros cigánytanulók száma, a hiányzási átlag magas, tanulmányi eredményük igen alacsony. A szülők általában nem fordítanak gondot a gyermekek tanulására, otthonukban pedig a tanulás elemi feltételei is hiányoznak. Ez annál is súlyosabb, mivel a fő figyelmet éppen a cigány fiatalok nevelésére kell fordítani, őket kell mielőbb kivonni a cigány életmódból. A fiatalok könnyebben megértik társadalmunk lényegét és helyzetük megváltoztatásának szükségességét.

3. A probléma megoldása iránt a társadalmi érdeklődés növekszik. Az utóbbi években a tanácsai végrehajtó bizottságok tanulmányozták és megtárgyalták a területükön élő cigánylakosság helyzetét, foglalkoztak átnevelésük lehetőségeivel, terveket készítettek, amelyek számos konstruktív javaslatot és intézkedést tartalmaznak. Ugyanakkor - esetenként - helytelen, erőszakos intézkedések is előfordulnak. (Például Veszprém megyében.)

A cigánykérdés megoldásával kapcsolatban még számos helytelen nézet érvényesül. Sokan nemzetiségi kérdésként fogják fel, és javasolják a „cigány nyelv” fejlesztését, cigány nyelvű iskolák, kollégiumok, cigány tsz-ek stb. létesítését. Ezek a nézetek nemcsak tévesek, de károsak is, mivel konzerválják a cigányok különállását és lassítják a társadalomba való beilleszkedésüket.

A Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége - bár ért el bizonyos eredményeket azzal, hogy segítette a tanácsok és egyes társadalmi szervek figyelmét a problémákra irányítani - nem alkalmas arra, hogy a cigányság átnevelésében jelentős szerepet töltsön be.

II

A Politikai Bizottság a jelentést tudomásul vette és az alábbi határozatot hozta:

1. A Politikai Bizottság megállapítja, hogy a cigánylakosság elkülönülésének megszüntetése és beilleszkedése társadalmunkba - már csak e réteg nagy száma és súlyos elmaradottsága miatt is - fontos társadalmi ügy. E folyamat meggyorsításához megvannak a feltételek, azonban ez a feladat ma még a párt-, az állami és az érdekelt társadalmi szervek munkájában nem kapja meg a szükséges figyelmet.

A cigánylakosság felé irányuló politikánkban abból az elvből kell kiindulni, hogy bizonyos néprajzi sajátossága ellenére sem alkot nemzetiségi csoportot. Problémáik megoldásánál sajátos társadalmi helyzetüket kell figyelembe venni és biztosítani kell számukra az állampolgári jogok és kötelességek érvényesülését, az ezek gyakorlásához szükséges politikai, gazdasági és kulturális feltételek megteremtését.

Fokozatosan el kell érni, hogy a cigányok a lakosság többi részétől nem elkülönítetten állandó lakóhelyeken települjenek, állandó munkához jussanak, egészségügyi körülményeik javuljanak és emelkedjék kulturális színvonaluk.

Fel kell venni a harcot a lakosság körében még ma is élő helytelen nézetek ellen, amelyek megnehezítik a cigányok beilleszkedését, társadalmi, gazdasági és kulturális felemelkedését.

Intenzív felvilágosító munkát kell folytatni mind a cigányok, mind a lakosság más rétegei között. Ebben, valamint a cigányok politikai és kulturális nevelésében a Hazafias Népfront mellett vegyen részt a Magyar Nők Országos Tanácsa, a Vöröskereszt, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, valamint a sajtó, Rádió, Televízió is.*

Felelős: KB Tudományos és Kulturális Osztály,

Ágit. Prop. Osztály.

2. A cigánylakosság beilleszkedésének és átnevelésének legfontosabb feltétele, hogy mielőbb állandó munkához jussanak. Munkába állításukat lehetőleg azokban a helységeken kell biztosítani, ahol élnek. A jelenleginél lényegesen több lehetőséget kell teremteni az állami gazdaságokban és a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben történő foglalkoztatásuk fokozatos kiterjesztésére.

Az üzemek, állami gazdaságok, tsz-ek, párt-, gazdasági és társadalmi szervezetek vezetői lépjenek fel a cigányokkal szemben megnyilvánuló előítéletek ellen; segítsék munkába állításukat, szüntessék meg elkülönülésüket (külön cigány munkabrigádok, elkülönített szállás), kapcsolják be őket a kultúr-nevelési munka hatókörébe, alapismereti és szakmai tanfolyamokra stb.

Felelős: megyei pártbizottságok, megyei tanácsok.

3. Az illetékes tanácsi szervek gondoskodjanak róla, hogy a lakásigénylésnél a cigánylakosság azon rétegét, amelyik már rendszeresen dolgozik, a község lakóival egyenlően bírálják el.

4. Jelentősen javítani kell a cigánylakosság egészségügyi ellátottságát, a cigánytelepek közegészségügyi állapotát. A járási egészségügyi szervek fokozzák az ellenőrző és felvilágosító tevékenységüket a cigányok között; ugyanakkor meg kell akadályozni a sértő, erőszakos, a faji megkülönböztetésből származó törvénytelen intézkedéseket, túlkapásokat.

A helyenként igen jól bevált, eredményesen működő vöröskeresztes aktívák hálózatát ki kell szélesíteni, illetve ki kell építeni valamennyi cigánytelepen.

A tanácsok szorgalmazzák és segítsék megfelelő kutak és árnyékszékek létesítését - szabályozzák a hulladék, szemet tárolását és fertőtlenítését a telepeken.

Felelős: egészségügyi miniszter, Vöröskereszt, megyei tanácsok.

5. Fokozni kell a cigányok között a kulturális nevelőmunkát.

Külön figyelmet kell fordítani az iskoláskorú cigánygyermek nevelésére és oktatására. Törekedni kell arra, hogy mind több cigány fiatal nyerjen szakképzettséget. Meg kell szervezni a cigányifjúság közötti nevelőmunkát a KISZ és a néphadsereg keretében. Nem szabad megengedni a cigány fiatalok elkülönítését. (Külön KISZ-szervezet, külön raj, katonai behívásuk indokolatlan elmulasztása stb.) Küzdeni kell az írástudatlanság ellen, emelni kell a felnőtt cigánylakosság kulturális színvonalát. Be kell vonni őket a társadalompolitikai és kulturális életébe. A telepek lakóit képviselő tanácstagot - ahol erre lehetőség van - közülük válasszák ki, s ezt a következő tanácsválasztásnál vegyék figyelembe.

Felelős: megyei pártbizottságok, művelődésügyi miniszter, honvédelmi miniszter, KISZ.

6. A cigánylakosság átnevelésével kapcsolatos nevelőmunka megszervezésének, az államigazgatási és társadalmi szervezetek feladatainak koordinálása a művelődésügyi miniszter feladata. Ennek előmozdítására a művelődési miniszter hozzon létre társadalmi bizottságot. A Magyarországi Cigányok [Kulturális] Szövetségét meg kell szüntetni.

Felelős: művelődésügyi miniszter.

Határidő: 1961. december 31.

7. A Politikai Bizottság ajánlja, hogy a határozatban foglaltakról a Gazdasági Bizottság tájékoztassa a gazdasági tárcák vezetőit, Kállai Gyula elvtárs pedig a tanácsszerveket.

Felelős: Apró Antal és Kállai Gyula elvtársak.

8. A megyei és járási pártbizottságok kísérjék figyelemmel és segítsék jelen határozat végrehajtását. A KB Tudományos és Kulturális Osztálya 1962 decemberében adjon a cigánykérdés helyzetéről tájékoztató jelentést.

Felelős: KB Tudományos és Kulturális Osztálya.

Határidő: 1962. december 31.

Forrás: Magyar Országos Levéltár M-KS 288. f. 5. cs. 233. ő. e.

Online közlés: http://dediserver.eu/hosting/ethnodoc/data/H_196806-1.pdf

9. Az 1993. LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól

(Részlet)

Az Országgyűlés

- követve a magyar történelem legnemesebb hagyományait és értékeit,
- a demokrácia és a humanizmus eszméi iránti elkötelezettség jegyében,
- a népek és nemzetek közötti megértés és baráti együttműködés elősegítésének szándékával,
- továbbá annak tudatában, hogy a nemzeti és etnikai kisebbségek harmonikus együttélése a többségi nemzettel a nemzetközi biztonság alkotó eleme,

kinyilvánítja, hogy a nemzeti és etnikai önazonossághoz való jogot az egyetemes emberi jogok részének tekinti, a nemzeti és etnikai kisebbségek sajátos egyéni és közösségi jogai alapvető szabadságjogok, amelyeket tiszteletben tart, és mindezeknek a Magyar Köztársaságban érvényt szerez.

Ezen jogok összessége nem a többség adománya és nem a kisebbség kiváltsága, forrásuk pedig nem a nemzeti és etnikai kisebbségek számaránya, hanem az egyén szabadságának és a társadalmi békének tisztelete alapján a másság joga.

Az egyenlőség és a szolidaritás eszméinek, az aktív kisebbségvédelem elveinek kinyilvánításakor az Országgyűlést az elfogadott egyetemes erkölcsi és jogi normák figyelembevételével a kisebbségek iránti megbecsülés, az erkölcsi és a történelmi értékek tisztelete, a kisebbségek és a magyar nemzet közös létérdekeinek következetes képviselése vezérli.

A Magyar Köztársaság területén élő, magyar állampolgárságú nemzeti és etnikai kisebbségek nyelve, tárgyi és szellemi kultúrája, történelmi hagyományai, valamint a kisebbségi létükkel összefüggő más sajátosságaik egyéni és közösségi önazonosságuk része.

Mindezek különleges értékek, megőrzésük, ápolásuk és gyarapításuk nemcsak a nemzeti és etnikai kisebbségek alapvető joga, de a magyar nemzet, végső soron pedig az államok és nemzetek közösségének érdeke is.

Figyelembe véve, hogy az önkormányzatok a demokratikus rendszer alapját képezik, a kisebbségi önkormányzatok létrehozását, tevékenységét és az ezáltal megvalósuló kulturális autonómiát az Országgyűlés a kisebbségek sajátos jogérvényesítése egyik legfontosabb alapfeltételének tekinti.

Az Országgyűlés a történelmi együttélés tényéből kiindulva ezen törvényben is biztosítja mindazon jogokat, amelyek a kisebbségekhez tartozó személyeknek, mint magyar állampolgároknak és ezek közösségeinek nemcsak emberi jogai, hanem olyan politikai jogok, amelyek segítségével nemzeti vagy etnikai önazonosságuk megőrzése elősegíthető. E törvény célja, hogy a Helsinkai Záródokumentum elvei alapján megteremtse a kisebbségi lét megéléséhez szükséges intézményes alapokat, beleértve az anyaországokkal és nemzetekkel való szabad, élő kapcsolattartást is. A Magyar Köztársaság Országgyűlését e törvény megalkotásánál a határok nélküli Európa megteremtésének, a kisebbségi létből adódó hátrányok mérséklésének és felszámolásának, az ehhez szükséges demokratikus intézményrendszer továbbfejlesztésének szándéka vezérli.

Az Országgyűlés e célok megvalósítása érdekében a nemzeti és etnikai kisebbségekhez tartozó személyeket és közösségeiket megillető jogok összegzése végett, valamint e jogok

érvényesülésének biztosítására és az érvényesítés módjának szabályozására - figyelembe véve a nemzetközi jog rendelkezéseit, az ENSZ Alapokmányát, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát, a Polgári és Politikai Jogok Nemzeti Egyezségokmányát, a Párizsi Chartát, az Európai Emberi Jogi Konvenciót* és a Magyar Köztársaság Alkotmányában rögzített elveket - a következő törvényt alkotja:

I. FEJEZET

ALAPVETŐ RENDELKEZÉSEK

1. § (1) E törvény hatálya kiterjed a Magyar Köztársaság területén élő mindazon magyar állampolgárságú személyekre, akik magukat valamely nemzeti vagy etnikai kisebbséghez tartozónak tekintik, valamint e személyek közösségeire.

(2) E törvény értelmében nemzeti és etnikai kisebbség (a továbbiakban: kisebbség) minden olyan, a Magyar Köztársaság területén legalább egy évszázada honos népcsoport, amely az állam lakossága körében számszerű kisebbségben van, tagjai magyar állampolgárok és a lakosság többi részétől saját nyelve és kultúrája, hagyományai különböztetik meg, egyben olyan összetartozás-tudatról tesz bizonyosságot, amely mindezek megőrzésére, történelmileg kialakult közösségeik érdekeinek kifejezésére és védelmére irányul.

2. § E törvény hatálya nem terjed ki a menekültekre, a bevándorlókra, a letelepedett külföldi állampolgárokra és a hontalanokra.

3. § (1) A Magyar Köztársaságban élő kisebbségek részesei a nép hatalmának: államalkotó tényezők [Alkotmány 68. § (1) bekezdés]. Kultúrájuk része a magyarországi kultúrának.

(2) A nemzeti vagy etnikai önazonossághoz való jog olyan alapvető emberi jog, amely egyéneket és közösségeket egyaránt megillet.

(3) Minden kisebbség jogosult arra, hogy nemzeti vagy etnikai közösségként létezzen és fennmaradjon.

(4) Minden kisebbségi közösségnek és kisebbséghez tartozó személynek joga van a szülőföldjén való élet, valamint a szülőfölddel való kapcsolattartás zavartalanságához. A szülőföldhöz való jog nemcsak a saját születési helyéhez, hanem a szülők, nevelők, ősök születési vagy lakhelyéhez, az óhazához és annak kultúrájához, hagyományaihoz való kötődés szabadságát és oltalmát is jelenti.

(5) A kisebbségek mindennemű hátrányos megkülönböztetése tilos.

4. § (1) A Magyar Köztársaság tilalmaz minden olyan politikát, amely:

- a kisebbségnek a többségi nemzetbe való beolvasztását célozza vagy ezt eredményezi;

- a kisebbségek által lakott területek nemzeti vagy etnikai viszonyainak a kisebbség szempontjából hátrányos megváltoztatására irányul;

- a nemzeti vagy etnikai kisebbséget vagy kisebbséghez tartozó személyt hovatartozása miatt üldöz, életkörülményeit nehezíti, jogai gyakorlásában akadályozza;

- a nemzeti vagy etnikai kisebbség erőszakos ki- és áttelepítésére irányul.

(2) A Magyar Köztársaság nemzetközi kapcsolataiban fellép minden olyan politikai törekvés ellen, amely az (1) bekezdésben felsorolt következményekhez vezet. Az ilyen politika elleni védelem nyújtására a nemzetközi jog eszközeivel és nemzetközi szerződések révén is törekszik.

(3) A közigazgatási egységek és a választókerületek határainak megvonásánál, a település- és gazdaságfejlesztési, valamint környezetvédelmi tervek kidolgozása során a Magyar Köztársaság figyelembe veszi a nemzeti vagy etnikai kisebbségek települési viszonyait, kapcsolatait, gazdasági érdekeit és kialakult hagyományait.

5. § (1) A Magyar Köztársaságban a kisebbségek alkotmányos joga helyi és országos önkormányzatok létesítése.

(2) A kisebbségi önkormányzatok alapvető feladata a kisebbségek érdekeinek védelme és képviselete az ezen önkormányzatok részére e törvényben megállapított feladat- és hatáskörök gyakorlásával.

(3) E feladataik ellátása érdekében jelen törvény szabályozza az önkormányzatok létrehozásának módját, azok jogait, kötelezettségeit, működési feltételeiket, kapcsolataikat az állam szerveivel.

6. § A Magyar Köztársaság a jogegyenlőség megvalósulását az esélyegyenlőtlenségek kiküszöbölését célzó intézkedésekkel is segíti [Alkotmány 70/A. § (3) bekezdés].

Forrás: Magyar Közlöny, 1993. július 22. (100. sz.) 5273-5285. o.

Online közlés:

<http://www.nemzetisegek.hu/dokumentumok/kisebbsegitorveny/kisebbstorvmagyar2006.pdf>

**10. 1125/1995. (XII 12.) Korm. határozat a cigányság helyzetével kapcsolatos
legsürgetőbb feladatokról**

A cigányság összetett problémáinak kezelése, társadalmi integrációjának elősegítése, az esélyegyenlőtlenség csökkentése összehangolt állami feladatvállalást jelent. A Kormány a legsürgetőbb feladatokról az alábbi határozatot hozta:

1. Az érintett tárcák, országos hatáskörű szervek — az Országos Cigány Kisebbségi Önkormányzattal egyeztetve — 1996. november 30-ig cselekvési programot dolgoznak ki a megvalósítás személyi, tárgyi és pénzügyi feltételeinek felméréseivel. A cselekvési részprogramok az alábbi területekre terjednek ki:

a) Oktatás-közművelődés

— az önálló cigány oktatásfejlesztési program továbbfejlesztése;

— a cigány gyermekek felzárkózását elősegítő ösztöndíj-rendszer kialakítása, az ilyen célra szánt összegek hatékony, ellenőrizhető felhasználása;

— a társadalmi esélyegyenlőtlenségek mérséklése érdekében tehetséggondozó kollégiumi rendszer kialakítása, működése feltételeinek megteremtése;

— az ösztönzési rendszer kialakítása a cigány oktatásban szerepet vállaló pedagógusok, oktatási intézmények számára;

— a normatív kisebbségi kiegészítő támogatás pályázati rendszerének felülvizsgálata, a felhasználás átláthatóbbá, ellenőrizhetőbbé tétele.

Felelős: művelődési és közoktatási miniszter

belügyminiszter

Miniszterelnöki Hivatal kisebbségi ügyekben illetékes politikai államtitkára

Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal elnöke

b) Foglalkoztatás

Az 1996. évi foglalkoztatáspolitikai irányelvekkel, valamint a fiatalok foglalkoztatásának elősegítését, munkanélküliségük megelőzését, kezelését célzó feladatokról szóló kormányhatározattal összhangban meg kell vizsgálni

— annak lehetőségét, hogy a munkaerőpiacon jól értékesíthető szakmákra kiegészítő, felkészítő programok beindításával hogyan lehet a hátrányos helyzetűek, ezen belül a cigányság munkaerő-piaci esélyét javítani;

— a hátrányos helyzetűek, ezen belül a cigány munkanélküliek foglalkoztatását elősegítő intézkedéseket;

— a hátrányos munkaerő-piaci csoportok esélyének növelése érdekében a közhasznú foglalkoztatási rendszer továbbfejlesztésének lehetőségét, figyelemmel a cigányság sajátosságaira.

Felelős: munkaügyi miniszter

művelődési és közoktatási miniszter

népjóléti-miniszter

belügyminiszter

Miniszterelnöki Hivatal kisebbségi ügyekben illetékes politikai államtitkára

Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal elnöke

c) Földművelési program

Az eddigi szociális földprogram és az alapítványok tapasztalatai alapján olyan földprogram kidolgozása szükséges, amely a falun élő cigányság esetében a családi szükségletek kielégítését, a megélhetést biztosítja. Fel kell mérni, hogy milyen módon lehet megteremteni az elinduláshoz szükséges elemi feltételeket.

Felelős: népjóléti miniszter

földművelésügyi miniszter

pénzügyminiszter

belügyminiszter

munkaügyi miniszter

Miniszterelnöki Hivatal kisebbségi ügyekben illetékes politikai államtitkára

Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal elnöke

d) Állattenyésztési program

A falun élő cigány családok ellátását elősegítő, láncszerűen szélesíthető, természetbeni juttatással és törlesztéssel párosuló program kidolgozása és működtetése szükséges.

Felelős: népjóléti miniszter

földművelésügyi miniszter

pénzügyminiszter

belügyminiszter

munkaügyi miniszter

Miniszterelnöki Hivatal kisebbségi ügyekben illetékes politikai államtitkára

Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal elnöke

e) Szociális ellátás

Javaslatot kell kidolgozni a hátrányos helyzetűek speciális lakásépítési programjára, beleértve a kölcsöntámogatás feltételeinek áttekintését, valamint a program foglalkoztatást nyújtó lehetőségeit is.

Felelős: pénzügyminiszter,

munkaügyi miniszter

belügyminiszter

népjóléti miniszter

f) Térségi programok

— Meg kell vizsgálni a területfejlesztés által támogatott célok kiterjesztésének lehetőségét a cigányok foglalkoztatási és vállalkozási esélyei javításának szempontjai figyelembevételével.

Felelős: környezetvédelmi és területfejlesztési miniszter

— Felül kell vizsgálni az "egészséges ivóvíz" program eddigi eredményeit a pályázati feltételek átalakítása és az esélyegyenlőtlenség csökkentése érdekében.

Felelős: közelekedési, hírközlési és vízügyi miniszter

környezetvédelmi és területfejlesztési miniszter

pénzügyminiszter

belügyminiszter

g) Diszkriminációellenes program

A diszkriminációellenes jogi és egyéb szabályozás, illetőleg nevelés és közvéleményformálás külföldi tapasztalatainak elemzését követően meg kell vizsgálni, hogy milyen intézkedések szükségesek az előítéletes gyakorlat csökkentésére, az esetleges szigorúbb ellenőrzésre és felelősségrevonásra.

Felelős: belügyminiszter

művelődési és közoktatási miniszter

igazságügy-miniszter

munkaügyi miniszter

Miniszterelnöki Hivatal kisebbségi ügyekben illetékes politikai államtitkára

Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal elnöke

2. Fel kell mérni, hogy az elmúlt két évben a kisebbségek, ezen belül a cigány kisebbség helyzetének javítására milyen kistérségi, önkormányzati, civil kezdeményezések indultak. Összegezni kell a tapasztalatokat és javaslatot kell kidolgozni a koordinált, célirányos együttműködés tartalmára és formájára.

Felelős: Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal elnöke

Határidő: 1996. június 30.

3. Az 1. pont szerinti cselekvési részprogramokra alapozva fel kell készíteni a cigányság élethelyzetének javítására vonatkozó középtávú intézkedéscsomagot.

Felelős: Cigányügyi Koordinációs Tanács elnöke

Határidő: 1997. június 30.

4. A középtávú feladatok végrehajtásának, a Cigányügyi Koordinációs Tanács működésének tapasztalatairól a Kormányt tájékoztatni kell.

Felelős: Cigányügyi Koordinációs Tanács elnöke

Határidő: 1997. december 31.

5. Ki kell alakítani a cigánysággal kapcsolatos állami, önkormányzati, társadalmi kezdeményezések koordinálásának regionális szintű intézményrendszerét. Ehhez kapcsolódóan meg kell vizsgálni, hogy a megyei közgyűlések etnikai és nemzeti kisebbségi bizottságai kötelező létrehozásához, illetve a több területet érintő megyei koordinációs tevékenységhez milyen jogosítványok biztosíthatók.

Felelős: belügyminiszter

igazságügy-miniszter

Cigányügyi Koordinációs Tanács elnöke

Határidő: 1996. március 31.

Horn Gyula s. k.,
miniszterelnök

Forrás: <http://www.opten.hu/dijtalan-szolgalatasok/optijus-light/nyomtat/207039>

IV. FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALMAK

Jelen tananyag a következő írásokon alapul:

- Kállai Ernő: Bevezetés a magyarországi romák társadalomtörténetébe. Eger: Eszterházy Károly Főiskola, 2015. 112 o.
- Kállai Ernő: Vannak-e cigányok, és ha nincsenek, akkor kik azok? In: *Regio* 2014/ 2. 114-146. o.
- Kállai Ernő: Cigányok/romák Magyarországon. Társadalomtörténeti vázlat. In: Kállai Ernő – Kovács László (szerk.): *Megismerés és elfogadás. Pedagógiai kihívások és roma közösségek a 21. század iskolájában*. Budapest: Nyitott Könyvműhely, 2009. 156 - 175. o.

További felhasznált források és irodalom:

- Bayer Zsolt: Ki ne legyen? In: *Magyar Hírlap*. 2013. január 5.
<http://archivum.magyarhirlap.hu/ki-ne-legyen>
- Bogdán Mária – Feischmidt Margit – Guld Ádám (szerk.): "*Csak másban*": romareprezentáció a magyar médiában. Budapest: Gondolat, 2013.
- Bencsik Gábor: A pártok cigány-programja 3. – Jobbik. *cigányokról.blog*, 2010. április 2. http://ciganyokrol.blog.hu/2010/04/02/a_partok_cigany_programja_3_jobbik
- Csalog Zsolt: *Kilenc cigány*. Budapest: Kozmosz, 1976.
- Csillag József: Vissza a cigányútról! In: *Blogbejegyzés*, 2010. január 22.
http://blog.xfree.hu/myblog.tvn?n=cobraboy&pid=22287&blog_cim=Vissza%20a%20cig%E1ny%FAtr%F3I!
- Debreczeni József: Pásztor Albert mellett. *galamuscsoport.hu*, 2014. július 5.
- http://www.galamuscsoport.hu/tartalom/cikk/392973_pasztor_albert_mellett
- Dupcsik Csaba: *A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890--2008*. Budapest, Osiris Kiadó, 2009.
- Durkheim, Emil: *A szociológia módszere*. Budapest: Franklin, 1917.
- *Erdős Kamill cigánytanulmányai*. Békéscsaba: Békés Megyei Tanács V.B. Cigányügyi Koordinációs Bizottsága, 1989.
- Eörsi Mátyás: Statisztikailag létezik a "romabűnözés". In: *hvg.hu*. 2014. július 10.
- http://hvg.hu/itthon/20140710_Eorsi_Matyas_Statisztikailag_letezik_a_ro/
- 1125/1995. (XII 12.) Korm. határozat a cigányság helyzetével kapcsolatos legsürgetőbb feladatokról. In: Pulay Gyula – Benkő János: *A magyarországi cigányság helyzetének javítására és felemelkedésére a rendszerváltás óta fordított támogatások mértéke és hatékonysága*. Budapest: Állami Számvevőszék Fejlesztési és Módszertani Intézet, 2008, 19. <http://www.opten.hu/dijtalan-szolgáltatások/optijus-light/nyomtat/207039>
- *Az 1850. és az 1857. évi népszámlálás*. Budapest: KSH, 1993.
- Gyurcsány Ferenc: Pásztor Albert jelöléséről. *galamuscsoport.hu*, 2014. július 5.

http://www.galamuscsoport.hu/tartalom/cikk/392974_pasztor_albert_jeloleserol

- [Ibolya Tibor] A dánosi rablógyilkosság – és ami mögötte nincs. In: *reformatus.hu*, 2013. június 19. <http://www.reformatus.hu/mutat/8492/>
- József főherceg: A mi nomádjaink. In: *Élet*. 1893. 7. füzet
- Juhász Júlia: *Találkoztam boldoguló cigányokkal is*. Budapest: Taninfo Kiadó, 2003.
- Hanák Péter: A másokról alkotott kép. Polgárosodás és etnikai előítéletek a magyar társadalomban (a 19. század második felében). In: *Századok*. 1985. 5-6. 1079–1104.
- 68/2007. (VI. 28.) OGY határozat a Roma Integráció Évtizede Program Stratégiai Tervéről <http://www.complex.hu/kzldat/o07h0068.htm/o07h0068.htm>
- Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia (szerk.): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Budapest: Aktív Társadalom Alapítvány–Új Mandátum, 2000.
- Kállai Ernő: Roma vállalkozók 1998-ban. In: Kemény István (szerk.): *Cigányok/romák és a láthatatlan gazdaság*. Budapest: AKM -- Osiris, 2000. 38–80.
- Kállai Ernő: A cigányzenészek helye és szerepe a magyar társadalomban és a magyar kultúrában. In: Kovács Nóra, Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2002. 327–345.
- Kállai Ernő: *Helyi cigány kisebbségi önkormányzatok Magyarországon*. Budapest: Gondolat – ENKI, 2005.
- Kálmán András: A magyar cigányok problémája. In: *Társadalmi Szemle*. 1946. 8-9. 256–258.
- Kemény István (szerk.): *A magyarországi romák*. Budapest: Press Publica kft., 2000.
- Kitzinger Dávid: A morális pánik elmélete. In: *Replika*. 40. 2000. június 23–48.
- Ladányi János - Szelényi Iván: Ki a cigány? In: *Kritika*. 1997. 12. 3-6.
- Ladányi János -- Szelényi Iván: Cigányok és szegények Magyarországon, Romániában és Bulgáriában. In: *Szociológiai Szemle*. 2002, 4. 72–94.
- A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos feladatokról. In: *Az MSZMP határozatai és dokumentumai, 1967–1970*. Budapest: Párttörténeti Intézet, 1974. 165–173. http://dediserver.eu/hosting/ethnodoc/data/H_196806-1.pdf
- *A m. kir. belügyminiszter 1916. évi 15.000. eln. számú rendelete, a kóbor (sátoros) cigányokról*. In: <http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1916&pg=443&l=hun>
- *Az MCP választási programja (2014)* In: <http://magyarorszagiciganypart.hu/node/16>
- *A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei*. Budapest: Atheneum R. Társulat Könyvnyomdája, 1895. (Reprint kiadás, é. n.)
- Majtényi Balázs – Majtényi György: *Cigánykérdés Magyarországon 1945--2010*. Budapest, Libri Kiadó, 2012.
- Mészáros Árpád – dr. Fóti János: A cigány népesség jellemzői Magyarországon. In: *Statisztikai Szemle*. 1996. 11. 909–910.
- Mezey Barna -- Pomogyi László --Tauber István: *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422--1985*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1986.

- Moldova György: *Bűn az élet -- Riport a rendőrökről*. Budapest: Magvető Kiadó, 1988. http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/MOLDOVA/moldova00071_kv.html
- Pásztor Albert: A jövő engem fog igazolni. In: *Népszabadság*. 2014. július 7. <http://nol.hu/belfold/nem-akartam-altalanositani-1474619>
- Pók Attila: Bűnbakok a magyar történeti gondolkodásban. In: Gyarmati György – Lengvári István, Pók Attila – Vonyó József (szerk.): *Bűnbak minden időben – Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*. Budapest: Kronosz Kiadó, 2013. 15–32.
- Pomogyi László: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon*. Budapest: Osiris-Századvég, 1995.
- Puresi Barna Gyula: Fekete személyi igazolvány és munkatábor. In: *Beszélő*. 2001. 6. 26–37. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/fekete-szemelyi-igazolvany-es-munkatabor>
- Rostás-Farkas György: *Cigányságom vállalom*. Budapest: Cigány Művészeti Társaság, 2000. <http://www.amrita-it.com/ciganysag/rosta2.htm>
- Sággy Erna: Cigánypolitika Magyarországon az 1950- 1960-as években. In: *Múltunk*. 2008. 1. 273–308. <http://www.polhist.hu/regi/multunk/letoltes/saggye.pdf>
- Szále László: *Kitörők. Interjú tizenöt cigány értelmiségivel*. Budapest: Kornétás, 2009.
- Tomka Béla: A „befejezetlen 20. század” és a „csonka 20. század”. A jelenkori európai és magyar történelem periodizációjáról. In: *AETAS*. 2010. 4. 97–106.
- *A zsidók után most újra a cigányokat támadja a Jobbik*. [Idézik Krekó Pétert a Political Capital kutatási igazgatóját.) http://www.atv.hu/belfold/20120209_a_zsidok_után_most_ujra_a_ciganyokat_tamadj_a_a_jobbik?source=hirkereso